

BIBLIOTECA DIGITALĂ A COMUNEI LUMINA

LITERATURĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

America și românii din America

Nicolae Iorga

DIGITAL

America și românii din America

Nicolae Iorga

America și românii din America

America și românii din America

Nicolae Iorga

1930

Exportat de la Wikisource pe 9 iulie 2026

America și românii din America

AMERICA

ȘI

ROMÂNII DIN AMERICA

NOTE DE DRUM

ȘI CONFERINȚE

DE

N. IORGA

□ □ □

VĂLENII-DE-MUNTE

AȘEZĂMÂNTUL TIPOGRAFIC „DATINA ROMÂNEASCĂ“

1930.

Acelor cari m'au primit cu prietenie și m'au condus în America,
Celor mari și celor mici, fără deosebire.

CUPRINSUL

Pagina

NOTE DE DRUM.

I. In cale:

1.

Pe coastele Italiei

3 2.

Coasta spaniolă

6 3.

Pe Oceanul singur

10

II. Capitala afacerilor:

1.

New-York

14

III. Capitala politică:

1.

Spre Washington

34 2.

Washington

38 3.

Împrejurimile capitalei

43

IV. Capitalele industriei:

1.

Spre Chicago, prin furnalele veșnice

46 2.

Cetatea oțelului: Chicago

48 3.

Spre ai noștri

54 4.

A doua metropolă a Românilor: Cleveland

64 5.

Pe hotarul canadian: Detroit

91

V. De-a curmezișul Americii:

102

VI. Capitalele grădinilor:

1.

Colorado

108 2.

San-Francisco

108 3.

Los Angeles

118 4.

La granița Mexicului

128

VII. Lumea învinșilor:

1.

Ținut indian. Marile Cañoane

130 2.

In pustiu. Noul Mexic. Spre Nord-Est

136

VIII. Capitalele trecutului:

1.

Gettysburg

145 2.

Baltimore

148 3.

Philadelphia

149 4.

Trenton. Princeton

153 5.

Boston și Harvard

155

ȘAPTE CONFERINȚE

la Teatrul Național din București (April-Maiu 1930)

I.

Pământul

163 II.

Națiile

187 III.

Istorie

213 IV.

Literatură și artă

242 V.

Românii

272 VI.

Anglia și America: viața materială

292 VII.

Culturile

308

Această lucrare se află în domeniul public deoarece drepturile de autor au expirat. Se aplică în Statele Unite, Canada, Uniunea Europeană și în acele țări cu o limită a drepturilor de autor acoperind întreaga viață a autorului acesteia plus 70 de ani. Traducerile publicate ulterior pot fi

supuse drepturilor de autor.

Domeniu publicDomeniu publicfalsfals

De-a curmezișul Americii:

V. DE-A CURMEZIȘUL AMERICII

Spre San Francisco. Ziua ne prinde în fața unor câmpii învălurate, pe care sânt uitate ogoare de porumb, cu știuleții uscați și mucezi. Frig: chiciura e prinsă de copacii răzleți, negri. Puține case, mai trecătoare decât aiurea, înjghebări de lemnărie putredă. Pe alocuri ferma cu metodică ei alcătuire. Totuși aici, cu oamenii de azi până mâne, în cea mai mare parte străini (cetesc: „Ibsen Dairy”) se face una din cele mai uriașe producții de pe lume. În margene, așteaptă puternicul oraș clădit pe rămășițele unui wigwam indian, Omaha. Mari depozite care primesc producția fiecăruia, o curăță, o uniformizează dând în schimb ȣeranului un warrant. Firmele înscrise larg chiamă pretutindeni pe plugar la valorificarea rezultatului muncii lui. Sântem în valea râului Missouri, cu argintia largă revărsare de lac.

Câte o „sanitary dairy” fumegând în marginea boschetului de copaci frumoși. Căruțe cu cai frumoși pleacă de la dânsa. Păreți înălbiți cu var rup monotonia înseilărilor de lemn tărcate. Ȣeranii de aici au amintiri din lumea noastră statornică, a vechilor datini. Turiștilor li se înseamnă locul unde-și pot întinde corturile, „free camping”, ori li se fac „cabine”. Pe alocurea înprejmuirea oprește zburătăcirea găinilor durdului, ori închide vitele de rasă. Dar casa în serie, lucrată grabnic de tâmplar, se înfîge și aici. În schimb pe cutare hardughie în ruină e data de 1865 și numele „fundatorului”.

Acuma, tot acest teren al Statului Nebraska e numai câmp de miriști aurii. Pe el se lasă fânul, în căpiți, din care scormonesc cu botul vitele, numeroșii cai mărunți; știuleții de porumb sânt așezați lângă casă în clădării, ori într’o împrejmuire de vergi, mai rar în coșare cu sau fără

părete în față. Nici urmă de zăpadă, sau de brumă. Un aier, o lumină de primăvară sânt pretutindeni. Negrele drumulețe vicinale aburesc ultima umezeală a iernii: unele din ele sânt numai de pământ fără piatră. Nicăiri, în această climă relativ blândă, n'a început lucrul de ogor. Pentru a-l pregăti pădurea de știuleți e arsă.

De-odată la North Bend, cu casele galbene, cooperativele și morile ei, o mare biserică purtând pe cele două cupole rotunde ale turnurilor crucea cu două ramuri transversale a Rusiei.

În margene pe supt arbori curge râul-lac, placid, domol ca toate cursurile de apă americane.

Aceiași câmpie sură supt aceiași copaci despoiați. Rari „burguri” sărace. Când unul presintă și o bisericuță gotică, roșata ei pare că iluminează de trecut tot acest harnic present fără coloare, în care și natura pare fabricată în serie.

Grand-Island. Alt centru agricol. „Companie pentru găini”, deposit de ghiață, deposit de petrol, deposit de ser contra holerei porcilor. Micuțele case se strâng timide; velocipede străbat străzile abia pavate. Loc de hrană, de praf, de liniștită muncă. De ce afișurile de cinematograf și de distracție pe scândurile din marginea drumului? Acelea nu sânt pentru oamenii de azi, ci pentru fiii lor, cari nu vor mai munci.

Karbiss, cu ziduri de biserică în stil modern engles, Odessa, în legătură cu cine știe ce Germani din Sudul Rusiei mutați aici. Pe alocuri vitele, caii, oile sânt crescuți în adevărate vaste ceeare. Mașinile presează fânul, care se încarcă în automobile. Pe drumuri, totdeauna în mașini, sânt ei, răscolitorii plugari ai Vestului roditor.

De la un loc, în gări, pe brazde pare că ar fi căzut zăpadă. Sânt silicatele pentru îmbunătățirea pământului. Din ele va ieși hrana de mâne, care se pregătește.

Vre-un șfert de ceas mai târziu, pământul învălurat e acoperit de nisipuri înalte, de și sămănăturile de porumb, fecunde, urmează încă; undeva, e o mare turmă de oi negre, care par merinoase. Drumul de țară tot aleargă la dreapta, părănd nou. Cel mai fin prund trecut ca prin sită așteaptă să fie prins într'nsul pentru pavagii de acestea de-aici, care țin zece ani nereparate. Și astfel trecem o largă apă, Northern Platt, revărsată pe întregi întinderi la sfârșitul zăpezii și ploilor de iarnă.

Apoi un lung deșert, roditor une ori, pe alocurea întrebuițat numai ca pășune, se cufundă încet în apele tulburi ale unui trist amurg.

Până în dimineață am străbătut atâta pământ cât ar face o țară mare în Europa. Avem de jur împrejur muntele stropit, acoperit cu zăpadă proaspătă, un munte de piatră brună, pe care cresc copaci săraci, îngrămădiți ca peria. Din loc în loc adâncituri largi răsfăț aceiași miseră vegetație. Întregul e ca o veche mantie de cerșitor spaniol din zilele lui Lesage. În toată această pietrărie prost căptușită nu e nimic din ceia ce face maiestatea muntelui. De jur împrejur zărilor sânt închise. Ușorul albastru al cerului, ținut cu o palidă luniță începătoare, privește ca speriat atâta desolație.

Intr'un loc o înjghebare de căsuțe părăsite; alături gardul american, din scânduri brutal înponcișate, închide o proprietate de nimic. Cine s'o fi lăcomit la dânsa? Dedesupt ghiața unui pârau încremenit.

Lostopanele de argilă galbenă, crestată de ape care nu curg, urmează în scădere, stropite cu foarte rari căsuțe pierdute. Se încearcă totuși o folosire a pământului care s'a format din dumicarea înceată a înălțimilor: cai pasc iarba ascunsă supt zăpadă, căpițe de fân supt fulgi. Boschete de înalți copaci se adună dârz.

Subit, muntele „stâncos” s'a dat în lături pentru a face loc unei vaste întinderi locuite. Lângă stivele de lemne tăiate fabrici își profilează fumul învâlmășit. E încă industria de ferme, cu elevatoarele ei pentru

grâne. Un orașel abia înjghebat.

Reîncepe câmpul de pietre și de măracini. Văi adânci, întortochiate se taie între coastele absolut sterpe. Un singur popas, Castle Rock, Castelul de stâncă, fără castel. Dar piatra se adună sus în ziduri de cetate. De acolo, de sus, încet, mărunț, sec, fulguiește.

Acuma muntele roșu se clădește în trepte de giganți, goale, aspre, scrijelate ca de pe urma unei cumplite rostogoliri. O formidabilă ispravă a puterilor imense, încremenite. Pare o uriașă flacără împietrită. Și mai departe, după ce modâlca sură și-a reluat stăpânirea, piatra roșie țîșnește în negi uriași, ca în grupul celor „Șapte castele”. La Devils Slade două imense jghiaburi taie coasta prăpăstioasă a muntelui.

Și totuși și aici căsuțele se grămădesc unde pot. Grupe de căluți cu capetele mari pasc prin zăpadă. La Morgan, unde scad înălțimile, e chiar un întreg oraș cochet. Statul Utah a început și amintirea vechilor saturnale conjugale, profund religioase însă, fie și numai de formă, ale Mormonilor, răsare.

Acuma, supt poalele muntelui, ne găsim în mijlocul unei păduri, pe care o continuă largi spații de zăpadă groasă. Dar muntele revine, și zăpada se întetește. Prin deasa fulguire trecem pe la localități cu vechi nume indiene, ca Utah, Okden, unde sânt oarecare industrii.

Trecem Lacul Sărat, nesfârșit, cu pete de ghiață pe dânsul. Norii suri îl fac sumbru, plumburiu. Valurile se mișcă, încete, grele. O tristă ploaie deasă îl bate. În fund fantomatica visiune a înaltului munte alb. Il străbatem îndelung pe o ridicătură de pietre înlocuind podul.

Și apoi intrăm în bătaia viscolului pe stânca sterilă sămănată cu măracini. Dar e numai un promontoriu, la picioarele căruia răsuflă băltoacele negre. Din nou începe vasta întindere a lacului; acumă verde ca o mare, agitat, cu valuri spumegânde. Vînătă furtună în dreapta, argintiu luminiș în stânga. La capăt geana de argint a cuprins întreaga

zare. Muntele ne chiamă iarăși în prăpăstiile lui înzăpezite, care răsfrâng în străluciri orbitoare săracele raze ale zilei acoperite. Am întrebuințat un ceas pentru a străbate pe această minune a unei geniale tehnice o lungime de peste o sută douăzeci de mile.

Acuma, la malul alb e o glorie de lumină. Soarele a spart pânza de nori și îmbrățișează într'o caldă lumină reparatoare piscurile ninse. La țermul pietros vârful valurilor se aprinde de luciri de oțel. Năzăriri dulci de albastru, topind cer și munți, se deschid în fund.

Sarea e încă, înghețată, supt zăpadă, multă vreme. Petece de vânăt o arată pe prăvălișul munților. Une ori apele se adună iar în largi întinderi, slobode, încremenite. Un haos de munți, de formele cele mai ciudate, de suprafețe sărate, cu sărace grupe de mărăcini prin gropile cărora se adună zăpadă. Una din cele mai frumoase haotice priveliști din lume. Un munte pare o risipă de moluz și de cărămidă, aruncată de lopețile monstruoase ale unor uriași. Alții îmbracă forma a vagi dune. Vârfuri iese amenințătoare din scheletul altora. Cutare se sfârșește cu un ciudat țumburuc de vulcan încă nedestupat. La capăt în stânga e un imens front de înaintare muntoasă, tăiat brusc. Un Gibraltar în Nevada.

Și apoi, fără sfârșit, deșertul. Aceiași munți, aceleași aspre, dese tufișuri, aceiași zăpadă supt soare. Sântem sus, foarte sus: vârful ciudatelor dihănii de piatră, aspre, sămănate cu țepi, se însoțește cu nourii. La enorme distanțe un grup de case, cai rătăcind în marginea pădurii pitice.

Ca prin minune un întreg oraș curățel răsare în marginea pustiului, Elko. Pare mai mult un popas de automobile; un altul mai departe, cu ceva fum peste casele de care sprijină țurțuri.

Apoi iarăși sântem în inima de piatră a munților celor mai înalți, abrupti, scorburoși, și în umbra lor casele oamenilor cari muncesc. Pentru prima oară un cuvânt spaniol: la prăvălia Italianului Martinelli, pentru Mexicanii noi ai muncilor celor mai grele, vechile cuvinte iberice: „Se

Labla (sic) español”. Prin aceste adunături firmele par o glumă: „General merchandise”, „Mercantile Co.”, pentru două bărci, și pentru o chichineată de scânduri „big hotel”.

Trecem printr’un viscol. În câteva momente el s’a împrăștiat. Muntele singur mai păstrează zăpadă pe corogita-i piele ca de elefant bătrân. Apoi, pe când soarele căzând străpunge nourii suri, pustiul de mărăcini rămâne neted. De-o parte munții sânt albi de zăpezile adânci din faldurii lor, de alta ei apar clar-albaștri, cu văluri lungi de neguri căre samună a se ridica spre dâșii, pe când de sus un vast zăbranic vine să-i întunece.

Pământul

ȘAPTE CONFERINȚE

LA TEATRUL NAȚIONAL DIN BUCUREȘTI

(APRIL-MAIU 1930)

I.

Pământul

Pentru o țară care nu e ca celelalte și pentru o societate foarte deosebită de celelalte societăți, cum e America și ceia ce am putea numi poporul american, pentru o astfel de societate și pentru o astfel de nație fără îndoială că oarecare modificări de plan față de conferințele pe care până acum le-am ținut cu privire la țările cercetate de mine ar fi indicate.

De și Statele-Unite ale Americii reprezintă o țară cu un caracter cu totul particular — unii zic o țară care se face; dacă se gândește cineva la o țară care se va face imediat, noi vom muri, cei mai tineri dintre noi vor muri, și Statele Unite tot nu se vor face în sensul altor țeri, de și e vorba de un teritoriu care, și el, trebuie să se facă în foarte mare parte, precum veți vedea, America, aceia care este, o parte din America, mult mai mare care poate să fie, va fi presintată, cu toată această complexitate, cu tot

acest caracter de noutate care iese chiar din extraordinara-i complexitate, tot în cadrul pe care l-am întrebuințat când am vorbit de alte țeri și alte nații.

Prin urmare în această d'întăiu conferință va fi vorba de țara americană și numai în a doua de oamenii cari se găsesc în America (am evitat formula de „nație americană”, pentru că ea s'ar putea înțelege în multe feluri, și eu țin ca lucrurile pe care le spun aici să fie înțelese în sensul lor adevărat, iar nu în sensul fals, obișnuit). După aceia va fi vorba de dezvoltarea Americii, și mulți vor fi mirați când vor vedea că nu e o Americă, ci un șir de Americi. Căci între America de la început, aceia de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, America luptelor pentru libertate, a Republicii, și America mistică a lui Lincoln, America muncitorească de ieri și America tuturor, care e America de acum, până la America socotită că nu mai trebuie să fie a tuturor, prin urmare America viitorului, sânt foarte mari deosebiri. Astfel, conferința a treia poate să fie cea mai mare și într'un oarecare sens cea mai interesantă. După aceia voi fi iarăși împotriva opiniei publice, nu numai cea de la noi, unde s'a gândit și s'a scris mai puțin asupra Americii, dar în general și mai ales cea din cărțile franceze, pe care publicul românesc le cetește mai mult. Și, între oamenii cari n'au înțeles America, în rândul întâiu sânt cei veniți din Franța, pentru că, între Franța, țară cu liniile cele mai simple, și America, în care liniile sânt așa de complicate încât nu le poți urmări, există deosebiri care fac că un American poate să petreacă foarte bine la Paris fără a înțelege Franța, iar Parisianul venit în America să nu poată înțelege nimic din America. Voiu fi acolo împotriva opiniei obișnuite că America este țara fabricilor. Eu nu m'am dus în America să văd fabrici, și, dacă ar fi fost să fie acolo numai fabrici, m'aș fi întors cu primul vapor. Am și declarat sosind acolo: n'am venit să văd aici fabrici, ci suflete omenești. A fost chiar o mică discuție, asupra căreia îmi veți permite să trec, în presa americană, dacă am avut dreptate sau nu, și mulți au spus: are dreptate când zice că sânt de văzut în Statele-Unite

întăiu suflete omenеști și pe urmă fabrici.

În contra părerii acesteia obișnuite, represintată în rândul întăiu de Francesi, America are o literatură și are o artă. Și nu o literatură și o artă împrumutate; nu, ci americane, de acolo. Ele s'au format încetul cu încetul după deosebitele epoci ale realităților americane. Acea literatură, prosă și versuri, narațiuni și cântece, acea artă: peisagiu, portret, presintă un mare interes. Așa încât ultima conferință va fi consacrată literaturii și artei americane, prin urmare sufletului american. Poate că în această conferință și-ar găsi locul mai potrivit Universitatea americană, școala americană, care e cu totul altfel de cum se crede de obicei: pentru unii, foarte bună supt raportul ieftinătății, mulțămită pomenei atător fundațiuni particulare, după alții — și aceștia sânt și Americani — ea n'ar avea niciun fel de importanță, fiind numai o imitație europeană luxoasă și fără rezultate. Un American hazliu — spiritul lui Mark Twain trăiește încă acolo —, vorbind de Universitățile țerii sale, spunea cu o glumă bună, dar foarte nedreaptă: „Eu mă mir de donatorii cari dau Universităților americane, fiindcă din ele nu iese nimic; e ca și cum cineva, prins de pasiunea automobilelor — de care să ferească Dumnezeu pe oricine! —, ar face danie unei fabrici de automobile care nu merg. N'ar avea niciun sens. Cât ai iubi de mult automobilismul, e zădarnic să încurajezi o fabrică incapabilă de a produce un automobil care merge. De ce au dăruit deci miliardarii Universităților care nu pot produce oameni de știință? Nu e adevărat de loc. Veți vedea că Universitățile americane sânt extrem de interesante și că produc.

Firește — o spun de la început — în fiecare din conferințele acestea vor fi și lucruri favorabile și lucruri nefavorabile țerii pe care am cunoscut-o. Eu însă sânt foarte recunoscător tuturor oamenilor cari sânt amabili cu mine, și Americanii au fost extrem de amabili cu mine, peste meritele mele. Probabil reputația Țerii Românești m'o fi precedat în așa grad, încât din această cauză a fost tolerată englezeasca mea insuficientă, pe care, scriind acasă, un anume student român din America s'a și grăbit să

o critice, afirmând că am prea mult accent străin; eu n'am avut bursă de la nimeni și deci am stat puțin, așa că se poate întâmpla ca accentul celui tânăr bursier român să fi fost mai bun decât al meu; oricum, nu cred că era cel d'întăiu lucru care trebuia comunicat prin cablogram la București. Dar în America eu am fost primit așa de bine, încât aceasta constituie pentru mine o datorie de recunoștință. Datoria aceasta n'o voiu călca. Orice popor e sensibil, și e sensibil mai ales în părțile sale slabe. E crud să insiști asupra părților slabe ale cuiva; din fericire am mijlocul de a spune multe lucruri în așa fel încât fiecare să înțeleagă cum vrea. E o practica veche: cu dânsa m'am putut apăra în viață. Așa încât voiu spune lucrurile astfel, încât, chiar dacă ar putea să se supere cineva, să nu poată arăta textul exact pentru care s'a putut supăra.

Voiu arăta deci tot binele pentru care sânt recunoscător, iar, în ce privește partea mai slabă, o voiu presinta ca observație personală, declarând de la început că aș fi cel d'întăiu care ar dori să nu fie așa.

Vorbind în această conferință de pământul american, nu poate fi niciun motiv de bucurie sau de supărare, ci e numai de înfățișat o regiune dintre cele mai curioase din lume.

Americanii înșii nu izbutesc totdeauna, în literatura și artă, să dea nota americană; nota socială o dau de la o bucată de vreme, dar nota naturii americane n'am găsit-o mai nicăiri, nici în artă, nici în literatură, dar aceasta vine cu vremea. A fost un timp și în literatura și arta românească, în care cineva înfățișa păduri și câmpii care se chemau că sânt românești, dar a trebuit să vie Nicolae Grigorescu ca să găsească ce dă atmosfera specială românească tuturor colorilor și combinațiilor de colori.

Americanii țin de sigur foarte mult la țara lor. Mulți dintre emigranții din a doua generație o iubesc peste măsură. Rămâne deci, bine înțeles, că țara cea mai frumoasă este pentru fiecare țara lui, după aceia vine țara prietenilor și cea din urmă țara dușmanilor celor mai răi. Aceasta este gradația. Pentru că America a făcut foarte mult bine României, și pentru

Români, America este o țară frumoasă.

Acum rămâne să vedem care sânt caracterele acestei țeri.

Să căutăm metoda.

Profesorul e totdeauna persecutat de metodă. E mai bine să o mărturisească singur decât s'o observe ascultătorii. Iată metoda pe care o voiu urma eu: voiu prezenta întâiu partea cea mai caracteristică din natura americană, și aceasta, după mine, e pădurea.

După această pădure—cum a fost la început, cum s'a transformat și a dispărut în mare parte—, al doilea element care mi se pare mai caracteristic este piatra: stânca, muntele; nu numai muntele, dar muntele și stânca, pentru că munții americani sânt munți ridicându-se ici și colo peste imense grămezi de bolovani răsturnați, așa de mulți încât poți merge, spre Sud, trei zile și trei nopți și tot nu ieși din regiunea care samănă cu rezultatul unui formidabil cutremur de pământ.

În al treilea rând Marea și tot ce ea poate să creeze. O Mare mult mai puțin seducătoare de cum se crede. De și America se află între două Oceane, cu toate acestea Marea n'a lucrat asupra solului american. O comparație: Norvegia de o parte, America de alta. Norvegia este o țară sculptată foarte adânc de un meșter divin care a creat fiordurile ce pătrund, scobesc, dantelează coasta norvegiană; dincoace, este numai o solidă coastă de stâncă, în stare să reziste geniului artistic al naturii. Și curențele sânt deosebite: cele care ating coasta Americii și cele care bat coasta Norvegiei.

S'a făcut în timpul din urmă o comparație interesantă de un scriitor francez care nu este cel mai nou descriitor al Americii, d. Paul Morand, cel care a publicat o carte despre New-York. În parentesă, d. Paul Morand, care, când va veni la București, și din fundul provinciei va alerga lumea ca să-l asculte, pentru că noi sântem cea d'întăiu dintre națiunile care aleargă după celebrități exotice verificate și neverificate,

scrie într'o limbă care e a d-sale, pentru inițiații stilului d-sale, deci nu pentru a descrie o țară, ci pentru a arăta încă odată cum știe d-sa să scrie altfel decât alți oameni. Totuși această carte, pentru că ea trebuie să se vândă în America, și pentru că Americanii n'au făcut studii speciale de stil modernist este ceva mai pe înțeles și cu milă față de viitorul traducător american. Comparația de care vreau să amintesc se găsește însă în cartea d-lui Siegfried, distins economist și financiar, care a fost de trei ori în America, o cunoaște foarte bine, și în special cercurile care-l interesează. Ideia fundamentală a cărții lui este însă cu atât mai falsă, cu cât toate amănuntele sânt foarte folositoare, numai cât din ele se trag teorii care nu se învederează.

Intr'un articol recent dintr'o revistă americană d. Siegfried pune această întrebare: au dreptul unii Americani să spună că America este țara cea mai mare, că Americanii sânt nația cea mai activă, cultura americană este cultura cea mai înaltă?

Mie nu mi-a spus nimeni așa ceva, ceia ce arată că Americanii au foarte mult discernământ; dacă găsesc pe cineva la care să prindă orice, i-o spun, dar aceasta nu însemnează că o spun și unor oameni despre cari n'au dreptul să creadă că vor primi orice. Se pare totuși că sânt scriitori americani cari cred că Europa este o biată peninsulă legată de Asia. Și d. Siegfried, răspunzând, spune: e foarte adevărat, dar la noi, în Europa, totul este încheietură; dincolo, în America, totul este masă, bloc; la noi totul e prins în legături foarte fine și foarte mobile; noi sântem articulați, Europeanii; d-voastră, Americanii, sânteți un corp care-și caută încă legăturile între oase și mușchi, pentru ca ele să fie capabile de a fi întrebuințate pentru mișcări mai delicate.

Aceasta este foarte adevărat. Vedeți, coasta americană este în cea mai mare parte o coastă dreaptă; rar o peninsulă răătăcită. Și de aceia, pe tot lungul coastei, porturi foarte puține.

Din această cauză am lăsat Marea în rândul al treilea și am pus întâiu pădurea și pe urmă muntele, stânca.

America este și o țară de lacuri. Prin urmare nu se poate vorbi de America fără a vorbi de lacurile acestea.

Iar după înfățișarea tuturor acestor elemente, voi veni la partea aceea care așteaptă pe om pentru a căpăta o înfățișare pe care, înainte de coborârea omului alb în America, țara nu o avea.

Aici, e o mare deosebire între America și țara noastră. Nu poate vorbi cineva de partea sudică a țerii noastre, de Muntenia, fără a pomeni înainte de toate de șesul plin de toate minunile jocurilor de soare, transparentelor de aier, capriciilor de ceață, de negură, frumusețelor de apus, surprinderilor de răsărit. Această formează nu opera noastră, ci taina însăși a naturii noastre, și parcă une ori te întrebi dacă agricultura cea d'întaiu, în părțile noastre, n'au făcut-o niscaiva zei, mult mai harnici decât noi, cari nu putut lucra șesul muntean cuprins pe vremuri numai de păduri. Cine știe ce puteri divine ni-au dat un exemplu pe care l-am imitat slăbuț după aceea! Răposatul Nicolae Densusianu credea, de altfel, că toți zeii Olimpului au locuit în Carpați, că leagănul lui Zeus și tuturor celorlalte divinități era undeva pe la Caraiman. Iupiter trebuie să fi avut atunci și o vilă la Sinaia, pe care a schimbat-o pe urmă pentru o reședință pe țărmul Eladei, mai caldă.

Deci, la urmă va veni vorba și de ceia ce omul a creat: șesul, ogoarele de grâu și porumb. În multe părți agricultura americană, este inferioară agriculturii noastre, care este una din cele mai modeste, dar pentru admirația căreia am chemat la București un Congres agricol, la lucrările căruia am colaborat și eu. În ceia ce privește însă originea acestor ogoare, livezi și grădini, pe acestea nu le-au făcut în America zeii, ci le-au făcut oamenii. Ele sânt creațiuni omenești, rezultatul irigațiilor și sobițelor de fieu așezate la rădăcina fiecărui portocal. Căci fiecare portocală venită din California este datorită și căldurii soarelui, dar și

sobiței de mangal așezată lângă rădăcina copacului. Și florile frumoase care se vând până și în părțile de Nord ale Americii, omorând pe grădinarii din regiunile nordice, florile aduse din California cu trenuri speciale, care sosesc cu precădere, sânt ieșite din truda omenească. Acolo avem a face, nu cu un dar al zeilor, ci cu rezultatul unei munci omenești admirabile, care însă, în ce privește valoarea ei, în ce privește suferința pe care o provoacă, mulțămirea pe care le procură ca răsplată și suferințele, lipsa plăcerilor celor mai elementare, va fi judecată, când vom vorbi de locuitorii țerii, de grupele omenești adunate pentru o muncă solidară pe pământul american.

Incep cu pădurea.

Pădurea americană ocupă o foarte largă parte din această țară-continent având 125 milioane de locuitori și în care ar putea trăi cel puțin de zece ori pe atâta. Vastă țara, dar mai mică decât vecina ei, Canada. Prin numărul locuitorilor, prin opera îndeplinită, prin valoarea civilizației create aici, de sigur că Statele-Unite ale Americii-de-Nord întrec Canada. Canada însă are foarte multe însușiri, pe care le vom mai vedea la rândul lor. Canada nu este o veche provincie englesă demodată, incapabilă de a fi comparată cu spiritul fără păreche al Statelor-Unite.

Pădurea aceasta americană a fost foarte mare, când era neatinsă de oameni. Cei mai vechi locuitori ai țerii nu considerau copacul, ca în Franța vechea populație galică, cu druizii în frunte, ca sacru; totuși, dacă nu era copacul sacru, de sigur că în mintea Indienilor pădurea întregă avea un oarecare caracter sacru. Această se vede din cele d'întăiu descrieri ale Europeanilor cu privire la viața Indienilor, descrieri care totuși trebuie să fie luate cu foarte mare socoteală, căci, cu cât sânt mai frumoase, cu atât sânt mai fictive. Istoria literară francesă a constatat că multe din cele ce le spunea Chateaubriand, marele romantic frances de la începutul veacului al XIX-lea, despre pădurea americană și despre ce era în acea pădure, represintă o operă de fantasmă. El a văzut ce a văzut în

America, unde s'a dus, nu pentru a cerceta frumuseța naturii americane, ci fiindcă voia să facă o carieră. Cariera n'a făcut-o, și a fost și foarte supărat pe Americani cari l-au primit foarte rece. S'a dus să facă nițel teatru lui George Washington, fără îndoială un foarte însemnat om de stat, un foarte bun general, dar care nu era teatral. În general, noi, cari sântem teatrali în bună parte, teatralitatea s'o lăsăm la garderobă în America, pentru că nu plătește doi bani acolo, Statele-Unite fiind o țară de simplitate, de aspră simplitate, în care mofturile nu prind de loc. Chateaubriand a venit plin de „mofturi” filosofice franceze și a crezut să sperie pe George Washington, dar nu l-a speriat, și marele scriitor a rămas cu părerea că Washington nu e așa de mare cum se credea; un om rece, sec, cu care nu te poți înțelege. Pe urmă a făcut atâtea descripții ale pădurii americane constatate ca false; s'a dovedit că Chateaubriand, în scurtul timp cât a fost în America, n'a putut să vadă tot ce spune și că n'a fost niciodată în unele locuri pe care le-a descris. Cine cunoaște natura americană, a putut să-și dea sama că niciodată astfel de plante și animale n'au existat în locurile pe unde zice că a călcat.

Oricum, pădurea americană trebuie să fi fost splendidă. În museele Americii se mai înfățișează câteva exemplare din copacii aceștia enormi, și secțiunea trunchiului arată, prin cercurile concentrice lăsate de creșterea anuală a copacului, ca el trebuie să fi început a crește de pe vremea vechilor State indiene; secole întregi au trecut asupra lor. Pădurea aceasta va fi avut un mare farmec. Din ea a ieșit toată religia indiană, toată poesia indiană, din sufletul hrănit înainte de toate de pădure.

Din nenorocire ea n'a fost cruțată. A intrat Europeanul, de și unul din Anglia, unde copacul este iubit. Dar America a fost de la început socotită ca o țară pentru câștig, unde nu se stabilește, cineva, ci unde stă câțiva ani sau câteva luni, dacă are mai mult noroc, pentru ca pe urmă să se întoarcă acasă. De atunci, natura americană a fost tratată totdeauna în acest fel.

Pot spune de pe acum că aceasta face imposibilă și existența satului american. Americanul n'are sat. Sânt numai aglomerații improvizate, din care unele au rămas, altele s'au desfăcut. Chiar din această primă conferință pot spune lucrul acesta, de sigur neașteptat pentru foarte mulți, că sânt târguri măricele în care nu mai e niciun singur locuitor, târguri noi și moarte, fiindcă ele se ridicaseră când se întemeiasă acolo o fabrică și fabrica n'a mers. Pentru ca în America fiecare fabrică stă cu gura deschisă asupra concurenței, gata s'o distrugă, ori s'o atragă, s'o robească, s'o cumpere pentru ca să-i interzică a mai lucra. Atunci miile de lucrători adunați în jurul fabricii se împrăștie, pentru că nimic nu-i reține, nicio amintire, nicio biserică, niciun țințir, nimic.

Sau, chiar dacă a fost o biserică, ea, rămasă fără preot o bucată de vreme, mai e lăsată unui păzitor, până pleacă și el și-și poate lua fiecare ce vrea: uși, ferestre, sticle.

Ferma americană n'are a face cu ferma francesă. Ferma francesă e de zid, cu ferești mici, uși înguste și doar pe d'inuntru ceva mai atrăgătoare; dar ea are un caracter familiar, istoric, ceea ce la ferma americană nu există. Fermierul american nu-ți poate arăta un portret spunându-ți: „Iată, acesta a fost tatăl meu; el a defrișat aceste locuri”, căci de la defrișare câți au trecut pe aici: astăzi un Suedes, mâine un Italian, poimâine un Danes sau Grec, sau Român, după dorința fiecăruia. Stau câteva luni într'o casă de lemn, apoi nu li mai vine la socoteală, pleacă și vine altul sau nu vine nimeni, în locul unde nimic nu leagă pe om de pământ.

De aceia natura americană a suferit, groaznic, de pe urma acestui fapt. Oamenii au fost extraordinar de vitregi cu dânsa. Aceasta se datorește și unor defecte pe care marea rasă anglo-saxonă le unește cu calitățile sale. S'au așezat Francesii în Canada, s'au așezat și Români, în cea mai mare parte fermieri, pe când în Statele-Unite Românul este în cea mai mare parte muncitor la fabrică. Francesul, Românul au milă de pământ și milă

de pădure. Mila aceasta Anglo-Saxonul nu o are. Pământul, pădurea pentru el este un material oarecare. Cum la Chicago, în fabricile de conserve, se ia boul sau porcul, se leagă de picioare, se așează la începutul întregului curs de fabricație și el trece prin fel de fel de mașini care îi taie gâtul, picioarele, îi desfac mușchii, îl sfârtecă tot mai mult până ce la capătul celălalt animalul se găsește etichetat în cutii de conserve, și, dacă un om ar cădea prins în angrenajul mașinilor la un capăt, s'ar trezi jambon la partea cealaltă, tot așa pădurea pentru Anglo-Saxon este un simplu material lemnos. Cea mai mare fabrică de lucruri pentru copiii din toată America este a unui Evreu din România, d. Feldman, de la New-York. Ii vin în fabrică vagoanele care aduc lemnul din pădure, lemnul merge din odaie în odaie și, în fiecare, mașini rup din copac, îl tot prefac, până ce la capatul celalt iese un cărucior de copil sau ce alta voiți. La intrare materialul lemnos primitiv, la ieșire marfa gata împachetată.

Natura, prin urmare, e considerată de la început ca o simplă materie primă. Nici chiar primii pionieri, cu tot idealismul lor, nu veniau să se bucure de frumusețile naturii americane. Și astfel pădurea, această frumuseță mare a naturii americane, și-a pierdut sufletul: este o pădure ruptă, persecutată, niciodată pe deplin iertată, ci numai tolerată până la anul viitor. Cel d'intăiu semn pe care-l face un proprietar nou este să rupă ceva din copacii grădinii. Aceasta înseamnă că va clădi acolo.

Câtă deosebire, încă odată, între sufletul nostru față de natură și sufletul față de natură al oamenilor de rasă amestecată așezați în America! Pentru noi e o durere să dobori un copac. Am clădit și eu la Sinaia, pe un loc cu vechi copaci frumoși, și-mi era o durere gândul că vor trebui dați la pământ; nici n'am vrut să vin până ce nu s'a isprăvit clădirea din cărămidă, și una din condițiile pe care le-am pus prietenului meu arhitectul a fost să cruțe cât mai mulți copaci; brazii pe cari va trebui să-i doboare să-i dea de o parte, să nu-i văd morți. Sentimentul acesta este foarte răspândit la noi. Imi aduc aminte de o foarte frumoasă nuvelă a nu

știu cărui scriitor mai tânăr de la noi, poate N. N. Beldiceanu, în care e vorba de durerea unui bolnav pentru căderea unui salcâm; tăierea salcâmului a contribuit la moartea lui.

În America, precum am spus, acest sentiment nu există. Pădurile sânt într'un hal de suferință care face rău. Aici nu există păduri ale Statului—și ce puțin înseamnă Statul american pentru societatea americană! Ce desavantagii și ce enorme avantagii sânt în aceasta! Noi toți, aici, sântem, dacă nu cu picioare de lemn, dar prinși în oblojelile Statului. Dacă și-ar face odată cineva cu noi pomană aceasta să ne silească a umbla, fie chiar șchiopătând o bucată de vreme, pe picioarele noastre proprii, scoțând odată scândurile acestea în care sântem cuprinși, atunci ar fi momentul când am începe să trăim într'adevăr.

În America, Statul n'are păduri: pădurea e a cuiva care nu vine niciodată să o admire; e a unei societăți. Ce suflet poate să aibă o societate pe acțiuni? Pentru o asemenea societate n'are niciun fel de farmec o pădure pe care n'o vede. Până și în acele locuri ferite, apărute, luate de Stat, până și acolo vezi copaci arși. Pe o regiunea întreagă, ceasuri cu trenul, erau numai copaci de o curioasă aparență: fiindcă era iarna, gândiam că n'au dat încă frunze, acești copaci negri și suciți, și m'am întrebat ce fel vor fi, cu o culoare și o formă atât de deosebite de culoarea și forma copacilor obișnuiți. Erau copaci arși; mersese focul pe întinderi de sute și mii de kilometri, distrugând totul. Și în alte părți au fost distruși copacii, și nici măcar pentru a se face o fabrică sau o locuință, ci în vederea viitorului. Durerea te cuprinde de câte ori vezi învelișul acesta împădurit, desființat. Și la Cañoanele cele mari din Colorado, minunea aceia de forme și colori, săpată în stâncă roșie și galbenă, în parcul național de alături se poate ceti o rugăciune pentru cruțarea copacilor rămași, ca să nu fie și ei distruși de focul ciobanului ori mai ales al excursionistului.

Distrugerea pădurilor deci este o pierdere foarte mare pentru frumuseța Americii. Orice țară trebuie să aibă o taină a ei: taina Mării, taina lacului. Noi avem lângă București lacul Snagov. Când va fi acoperită pădurea cu toate hârtiile învelind mâncărurile Bucureștenilor în excursie, taina lacului se va duce.

America suferă, în genere, de lipsa de taine; este o țară în care prea vezi totul: n' ai nimic de găsit, nimic de descoperit; o țară pusă pe hârtie, catalogată mai rău decât Elveția, căci Elveția adaugă și o anumită cantitate de poezie. Dar poezia până acum n' a ajuns să fie socotită în kilowats, de și ar fi o foarte bună reclamă să poți ceti pe câte un stâlp: „drumul spre muntele cutare având atâția kilowats poezie romantică”, și atunci toți doritorii și toate doritoarele, de toate vrăstele, ar ști cantitatea la care se pot aștepta și dacă ar socoti că e prea mult și n' ar putea rezista, ar alege un loc în care condițiile ar fi mai moderate.

Desfăcuți de farmecul naturii, Americanii sânt însă oameni eminenți supt raportul activității. De voie sau de nevoie urmașul leneșului din Europa ajunge în America un om harnic. Ești ridicol dacă nu lucrezi; se uită lumea pe fereastră la d□ta dacă stai înaintea unei cafenele și deschizi un jurnal. Dacă ai face una ca asta, ai fi fără îndoială omul cel mai extraordinar din orașul acela.

Dar, în America, afară de această activitate minunată, sânt oameni cu desăvârșire superiori, cu concepții largi, îndrăzneți fără margine, cari știu că îndrăzneala omului poate orice și abdicarea omului nu poate nici lucrul cel mai simplu. Lauda față de un om trebuie să se adreseze numai atunci când omul face un lucru socotit imposibil, căci lucrul posibil îl poate face toată lumea, și niciun om nu trebuie să fie lăudat pentru că a făcut un lucru posibil; ci numai îndrăzneala lui atinge imposibilul— și în șaptezeci și cinci de cazuri la sută, trebuie,— aceia merită laudă.

Una din concepțiile uriașe ale conducătorilor din America sânt și parcurile naționale. Parcul național are mii de kilometri pătrați, e un

ținut întreg transformat în Parc Național, la Yellowstone și aiurea. Acolo întâlnești rămășițele vechii vieți indiene, colțurile de pădure primitivă.

America, trebuie să știți, este o țară foarte rău locuită. Vom vedea într-o conferință viitoare care sânt părțile intens locuite; numai trei regiuni care se pot chema locuite în sensul european, unde sânt casele dese, cu acele sky-scrapers de câte șaiszeci de rânduri, până la cea, în preparație, de o sută douăzeci de caturi. Un conferențiar bucureștean vorbia cu un sentiment de admirație despre casele acestea așa de înalte de „zgârie cerul” cum li se spune, așa de înalte încât „pentru ca să li vezi acoperișul trebuie să-ți cadă căciula din cap”.

Eu m’am dus cu căciula în America, dar n’am pus-o niciodată, fiindcă singurul fapt că veniam cu barbă făcea din mine un exemplar unic al omenirii. Vă puteți închipui ce ar fi fost dacă veniam și cu căciulă! Poate că, dacă purtam căciulă, aș fi putut plăti, expunându mă, o parte din cheltuielile de călătorie, care au fost grele, suferite de nenorociții noștri frați din America și suferite, nu din fericire, și din punga mea. 300.000 lei au trebuit să treacă, în condiții din cele mai modeste, pentru șederea în America timp de două luni de zile.

Dar și în regiunea aceasta unde populația este foarte deasă se păstrează o parte din pădurea primitivă, chiar în mijlocul orașului. Parcul american nu e parcul european, nu e un parc sădit, tuns ca în Franța veche, unde copacii iau toate formele: triunghiulară, pătrată, ovală, în formă de liră, după capriciul friserului-grădinar; în America nu se atinge nimeni de copac, ci el trăiește cum vrea. În mijlocul New-Yorkului vezi un astfel de parc, care nu e altceva decât o rămășiță din pădurea de odinioară, de pe vremea când New-Yorkul era numai un șir de pâlcuri omenești, unde fiecare, cum debarca, își făcea casa de lemn, cârpită cu tot felul de cutii furate de pe corăbii.

Dar, dacă New-Yorkul are în mijlocul său o bucată de pădure, Washingtonul trăiește în pădure. Capitala este un alt tip de oraș

american, ferit de industrie, cu foarte puțin comerț, unde n'are cineva voie să ridice clădiri cu foarte multe rânduri. De aceea orașul este extrem de întins, cerând pentru aceasta foarte multe automobile la îndemâna celor 200.000 de albi și 200.000 de negri. Nu se votează la comună la Washington, pentru că alegerile ar trebui să dea o municipalitate pe jumătate neagră. Aici cel din urmă lucrător are și el automobilul lui, iar bogatul de obicei atâtea câți membri ai familiei.

Washingtonul e deci în pădure. Nu e un parc în mijloc; ci orașul acesta artificial, cu clădiri în stil clasic de preferință, e așezat în mijlocul chiar al pădurii, care aici n'a fost distrusă.

Iată ce rămâne din pădurea americană: părți întinse, unde pădurea e numai provisorie, parcuri naționale, cele mai frumoase din lume, dar nu totdeauna accesibile, fiind la prea mari depărtări de drumurile obișnuite, parcurile din orașe și împrejurimi.

Dar America este o țară extrem de interesantă și prin caracterul particular al munților ei.

Statele Unite au două sisteme de munți: mai ales sistemul munților de Apus. La Răsărit muntele nu te impresionează; niște simple înălțimi împădurite. Nu se vede stânca și, cel puțin în părțile pe care le-am străbătut, nu se găsesc vârfuri acoperite și vara cu zăpadă; muntele este un simpatic element de decorațiune, un element necesar varietății în peisagiu, dar nu e elementul dominant. În Vest e cu totul altfel: aici are cineva a face cu muntele stâncos, Rocky Mountains, care pornește din Alaska și se întinde până dincolo de granița Statelor Unite. O imensă regiune de piatră, din care nu ieși cu zilele. Drumul de la Chicago până la San-Francisco, cu trenul rapid, înseamnă patru zile și patru nopți. Ei bine, din această enormă distanță pe care trebuie să o parcurgă călătorul, cea mai mare parte se face prin ținutul acesta pietros. Cauți în zădar elemente de varietate în pustiul de piatră ce-l străbați, și nu le poți găsi. După Lacul Sărat, nimic nou, ci mereu aceiași rostogolire imensă de

piatră înțepenită. Parcă un zeu rău ar fi scuturat cu mâna lui uriașă scoarța pământului, și s'ar fi desfăcut bucăți asupra cărora apasă un blăstăm, pentru că nicio vegetație nu se prinde. Numai ici colo o nenorocită de plantă care-și dă toate eforturile ca să răsbată prin rădăcinute în granit și izbutește cu desăvârșire relativ. Această sărăcie a naturii, această nesfârșită miserie a solului explică pustiul care este, în cea mai mare parte, pe această coastă a Oceanului, până departe în interior. Muntele merge până aproape de coastă.

Să nu credeți că e un raiu lăsat de natură vestita Californie, a aurului și a petrolului — și e într'adevăr mult petrol în California, sondele fiind foarte cuminte așezate până și la marginea drumului: sate, orașele de sonde, așa de bine păzite în cât rare ori se întâmplă ceia ce din nenorocire se întâmplă așa de dese ori la noi, cu focul nestins al sondelor neîngrijite.

Totuși țara aurului și a petrolului este și țara florilor. Fără îndoială sânt aici foarte frumoase flori, dar pentru negoț; ele nu se cultivă pentru frumuseța florei, ci pentru câștig, unele orchidee ajungând la cinci-șase dolari. California este și o țară de copaci minunați: drumuri întregi mărgenite cu copaci de piper adus din Australia; primăvara e o ninsoare de flori roșii. Dar toate aceste flori și fructe pentru negoț nu s'au putut produce decât printr'o muncă uriașă, prin irigațiuni făcute cu foarte multă cheltuială, și toată frumuseța vine din meșteșugul creării pământului.

Așa încât, în toată partea aceasta de Vest, America este pe piatră.

Iată sistemul osos, am zice, al Americii, sistem osos care în momentul acesta este străbătut de o mulțime de tuneluri. Pentru că aici nu s'a adoptat sistemul sărăciei noastre, de a nu face tunel decât atunci când nu se poate altfel. Ca să se vadă mentalitatea Americanului, e de ajuns să spun că, de și este un drum care ocolește Lacul Sărat, Americanii au făcut socoteala că s'ar pierde astfel un șfert de ceas, și atunci au făcut un

pod care străbate în linie dreaptă lacul, pe la mijloc, și pe care trece trenul. Podul e așa de lung, încât trebuie un ceas și zece minute pentru ca să ajungi de la un capăt la celalt al lacului.

După ce am vorbit și de munți, vin la partea a treia, Marea.

Coasta de Răsărit a Americii este scăldată de Oceanul Atlantic. El oferă în părțile canadiene un caracter mai variat, pentru că acolo Oceanul are în ce mușca, pământul permite această mușcătură, dar de la granița canadiană până în Florida nu mai e așa, și de aceia sânt așa de puține porturi. Pe toată această linie singurul port adevărat este New-York, Bostonul fiind în legătură cu Oceanul nu direct, ci printr'un râu, Charles River, un fel de braț de mare, ceva analog cu limanul Nistrului la Cetatea-Albă. E o coastă resistentă la acțiunea valurilor, o coastă neospitalieră, asemănătoare cu coasta adriatică a Italiei. Coasta Atlanticului este și mai puțin ospitalieră, o coastă seacă, fără frumuseță, până tocmai în Florida, și de aceia peninsula Floridei a căpătat o atât de mare importanță, încât mulți nu se mai duc în California, ci preferă Florida, — și au dreptate, pentru că aceia ce în California este sfortare omenească, în Florida vine de la bunătatea lui Dumnezeu; dacă Spaniolii au numit această provincie „Florida”, a fost pentru că au găsit acolo frumuseță tuturor florilor.

Coasta însă pe care am văzut-o mai bine a fost a Oceanului Pacific, pentru că de la San-Francisco până la granița Mexicului este un drum destul de lung, pe la Los-Angeles, San Diego, și până la Tijuana și Apele Calde, Aguas Calientes, străbătând mereu de-a lungul coastei Pacificului, și am putut să văd acest Ocean albicios, lăptos, lovind într'o coastă supărată, fără nimic din splendorile Mediteranei sau ale Mării Adriatice, o coastă pustie în cea mai mare parte și foarte pietroasă. Companii cu foarte multe greutateți încearcă a crea orașe; cumpără o bucată de pământ, fac un casinou foarte frumos, de și nu este încă nimeni, după aceia anunță foarte multe avantagii, dau pământ și pe gratis

și așa mai prind pe câte unii, pentru ca, apoi, printr'o reclamă obsedantă, să dea sugestii: „Aici să vă opriți dacă voiți sănătate. . „Nicairi nu este atâta soare blând”. O persecuție a reclamei: ori se împușcă trecătorul, ori cumpără un loc.

Astfel, America e o țară având trei Mări, dintre care niciuna nu e deosebit de frumoasă, afară de coasta Floridei, și de regiunea unde se varsă Mississippi, la Noul Orleans.

Și ajung la sistemul râurilor.

Acum o sută de ani corăbiile aveau o trudă extraordinară ca să răsbată prin gura râului, prin noroiul cel mai urât și mai greu de străbătut, oamenii fiind în continuă primejdie de a se îneca. Mississippi e un râu sălbatec, un imens fluviu nestăpânit. Tot ce tehnica americană a întrebuințat ca să-l stăpânească, n'a reușit pe deplin. Ni aducem aminte de marea nenorocire de acum câțiva ani, când s'au rupt zăgazurile. Până astăzi țărmurile Mississipului sânt locuite numai întâmplător de aventurierii cei mai săraci. Noul Orléans este, în adevăr, un mare oraș frances intrat în stăpânirea rasei anglo-saxone, cu cartiere francese păstrate până acum, cu toate amintirile, cu toate legăturile sufletești față de țara veche, în ciuda opoziției din partea societății care vorbește altă limbă. Dar râul curge între ferme sărace și adăposturi întâmplătoare.

Râul acesta, care se poate zice că este Dunărea americană, are mai mult un caracter de graniță, între stări de civilizație deosebite. Pe lângă Mississippi, Ohio este un râu important, dar cu mers leneș, cu înfățișare urâtă, spurcat de scurgerile tuturilor fabricilor, cu malurile mânecate, foarte rare ori pietruite.

Dacă se gândește cineva la Europa apuseană, el ar fi Rinul Americii.

Mississippi este „tatăl apelor”, cum zic Indienii. Pe malul lui nu se așează orașe. Este o luptă înfățișată foarte frumos într'un roman american recent, lupta între un grup foarte sărac, care strânge scânduri plutitoare,

cutii de tinichea, tot ce-i cade supt mână și-și face un fel de colibă; de altă parte acela care trece pe fluviu cu vaporul și răscolește apa, punând în pericol colibele de pe țărm, riscând să le înece.

Râul american nu are o importanță mare. Civilizația nu e orânduită de râu, pe când la noi e strâns legată orice civilizație de această noțiune. În afară de Mississipi, râul este un element oarecare, amestecat, pierdut în haosul vieții americane.

Dacă poți însă ascunde un râu, nu poți același lucru cu lacul. Lacurile americane sânt adevărate Mări. Este o splendoare șirul acesta de oglinzi de ape imense care se găsesc la granița dintre Canada și Statele-Unite; Lacul Superior, Michigan, Huron, Erie și Ontario. Ca să vă dați sama de întinderea lor, trebuie să le proiectați pe harta Europei, și atunci vă puteți da sama cât sânt de mari. Cuvântul „Sea”, care înseamnă și mare și lac, se potrivește pentru astfel de întinderi de apă. La Chicago, lacul Michigan din marginea orașului este o Mare nu numai în ceia ce privește întinderea, dar și adâncimea, care permite ca vase mari să plutească pe apele lui; iarna, pornesc furtuni, se ridică valuri, care îneacă și corăbii de mare tonagiu.

Lacul este într’adevăr una din minunile țerii, care n’a putut fi stricată, pângărită sau scoasă oarecum din us. Și se întâmplă ca, seara, după o zi caldă de iarnă, să vină de-odată un vânt rece, în mijlocul nopții să vuiască tot aierul de-asupra lacului și până dimineața să înghețe apele, încremenite în cele mai ciudate forme ale undelor, încrețite ca niște sprincene furioase de-asupra luciului.

Dar cum este pământul de hrană, șesul?

Cine ar crede că tot restul mării întinderi americane este un câmp de grâu sau de porumb — pentru că nu prea sânt culturi variate—, cine ar crede că tot șesul nu e decât un loc de agricultură, tăiat cu plugul primăvara, îngrijit, gunoit, cu cea mai mare luare aminte în timpul verii,

secerat în Iulie și August, pregătit în Septembrie, s'ar înșela. Cea mai mare parte a șesului este pustiu. Este întâiu un mare deșert de potasă, tot pământul fiind acoperit de un praf alb. Intr'o astfel de regiune, cu toate îngrășămintele din lume, nu se poate face nimic. Pe de o parte o foarte mare uscăciune, de de alta o stârpire a pământului, prin otrava depusă, care împiedecă orice vegetație. Sânt însă și vaste regiuni de cultură. Imi pare rău că o foarte importantă regiune, Wisconsin, în părțile de Vest, n'am văzut-o. Nu vreau să generalizez întinzând caracteristica rezultată din ce am văzut eu asupra regiunilor în care n'am putut călca. Dar în regiunile pe care le cunosc, din cauza caracterului locuitorilor, oameni veniți de ieri, de alaltăieri, oameni cari se schimbă, cari nu sânt înrădăcinați în pământ, cari nu pot fi agricultori de profesiune, agricultura se face cu totul altfel ca la noi. Cei mai buni agricultori sânt de obicei Italianii, cari caută foarte bine pământul ce li se încredințează, fac agricultură intensivă și scot produse frumoase. De obicei însă lucrarea pământului se face prea în pripă, cu mașina, în câteva zile. Au mașini din cele mai perfecționate și pentru orice muncă o ordine foarte precisă, o ordine științifică, prin care se împiedecă greșelile agriculturii noastre. Au ce vor. Au în mai mică măsură, dar ceia ce au voit să aibă, au, pe când, la noi, de la voința omului și până la rezultat este toată întinderea pe care o cunoaștem prea bine. Chiar dacă rezultatul obținut de agricultorii din America nu e bun, el câștigă prin aceia că se prelucrează în orașul care se află în mijlocul regiunii.

Au cooperative de tot felul, mori după cele mai noi sisteme, pe lângă toate posibilitățile de a depozita produsele, de a găsi debușeuri, toate avantajile de credit.

Totuși o mare problemă agrară este și acolo, costul grâului și al celorlalte cereale fiind o chestiune neconținut la ordinea zilei și partide întemeindu-se pe nemulțămirea regiunilor agricole împotriva regiunilor industriale, cu mai mult spirit revoluționar la lucrătorii pământului decât la lucrătorii din fabrică. Până acum fabrica încă producea — vom vedea

problema ei mai departe—, dar, în ce privește pe lucrătorii pământului a căror muncă nu se plătește, se cere intervenția Statului.

Mâna de lucru în agricultură lipsește în mare parte. Președintele Hoover se gândește la un proiect pentru a lua prisosul orașelor și a coloniza cu el regiunile de Vest. Dacă va reuși, va fi cea mai mare binefacere pentru America, dar oamenii, văzând că acei așezați la muncile agricole nu câștigă, nu par de fel îndemnați să facă ferme și să pună în valoare terenurile occidentale.

În regiunile din centru mi s'a întâmplat să merg câte trei șferti de ceas cu trenul rapid fără să întâlnesc altceva decât câmpul gol. Unde este o fermă, aceasta însemnează că s'a săpat un puț artesian. Fiecare fermier își aduce automobilul, ridică o clădire de scânduri pentru el, vitele-i pasc în libertate.

O, nu este raiul lui Dumnezeu, cum și-ar închipui atâția la noi! Vedeniile binecuvântate ale țerii românești trec înaintea ochilor și, făcând comparație, îți spui că orbi trebuie să fie oamenii cari nu văd ce au în țara lor și fug de dânsa ca niște blăstămați și imbecili, ca aceia cari, aiurea, ajung să strângă gunoaiele Parisului potrivit cu convenția pe care am încheiat-o cu Statul frances, pentru exportul muncitorilor români, sau se duc să crape de foame în pustiul coloniilor portugheze ale Americii, ori să se asfixieze în infernul fabricilor din Statele-Unite. Muncitorilor din America li-am vorbit astfel cum trebuie să se vorbească unui om răătăcit, și, cum mama mea nu m'a născut demagog, li-am spus: duceți-vă înapoi la datoria voastră, care este și fericirea voastră.

Veți zice: acestea sânt locuri câștigate de curând de la reaua gospodărie spaniolă, sânt rămășițe de barbarie indiană. Dar am văzut și regiunile din părțile lacurilor, am mers de la Pittsburg la Youngstown, cale de cinci ceasuri. Pittsburg este marele centru al oțelăriei, și Youngstown unul din cele mai mari centre ale ei, prin urmare un loc unde suferința omenească strigă mai mult către cer. Am observat câmpul. Regiunea este roditoare,

fără îndoială. Aceleași case de lemn, aceiași părăsire a plugului în brazdă, în locul unde e capătul; adese ori aceiași părăsire a porumbului în locul unde a fost tăiat. Oamenii sânt însă în condiții bune. E foarte greu să spuie cineva când un om este în condiții bune. De obicei, când se îmbracă bine și mănâncă prost, se zice că e mai bogat decât cât omul care mănâncă bine și se îmbracă prost. Dați-mi voie să găsesc mai bun traiul celui care se îmbracă modest, dar se hrănește nu numai pe dânsul, dar și copiii lui. Să zicem însă că în această regiune omul trăiește bine. De altfel om desculț și om în zdrențe în America aproape nu se vede, pentru foarte multe motive, dintre care unul foarte ușor de înțeles: dacă ajungi să nu mai poți câștiga, nu te ține nimeni; familia nu te ajută, și te curăți, cum se zice. Cât ai câștigat, bine, dar, când, după patruzeci de ani, ajungi netrebnic, treci în rândul fericiților ca să nu mai superi vederea acelor cari se găsesc în condiții mai bune. Deci, în regiunile acestea unde oamenii trăiesc mai bine, câștigul li vine mai ales de la creșterea vitelor, a vacilor. Laptele se așează în vase de tinichea pecetluite, la marginea drumului; vine automobilul, le ia, vinde laptele la oraș, și, a doua zi, depune vasul golit tot la marginea drumului, unde fiecare fermier și le culege.

În ce privește alimentarea, nimeni nu te silește să mănânci carnea conservată sau puiu cu gust de carton fiert, păstrând foarte adese ori urme vizibile ale penelor pe care le purta în viață; nu ești silit să-l mănânci, de și nimeni nu se împotrivește să-l consumi, cu compoturi te poți ținea un număr de săptămâni; cu carnea e altceva; e neagră pe din afară și roșie pe dinăuntru—, tot ce poate fi mai apetisant—, dar laptele în America este cel mai bun din lume, păstrat în vase speciale, acoperite cu pergament, pecetluite, neconținut verificat de organele sanitare, cele mai harnice organe sanitare din lume, poate cu cele germane.

Un agricultor în această regiune, aceasta înseamnă deci un om care-și mână vitele în pădure, și, în momentul când aceea nu se mai poate, li dă să mănânce în condițiuni perfecte de stabulație.

Aceasta este viața șesului american.

Dar veți zice: în țara aceasta cu păduri distruse, în țara aceasta de piatră aspră și de pustiu, în care apa se găsește numai la enorme adâncimi, în țara aceasta cu distanțe nesfârșite, pe care le poți străbate numai cu sute de mii și milioane de automobile, în țara aceasta unde ogorul este restrâns, care este populația de baștină și care este populația adausă? Care este felul cum aceste două populații s'au întâlnit, dând admirabila colaborație omenească pentru producție, care face fără îndoială una din gloriile Americii?

Națiile

II.

Națiile

Mențin părerea că în America se poate vorbi de o nație americană, dar supt națiunea americană se văd încă națiunile celelalte. Sânt oameni, foarte optimiști, cari-și închipuie că ele nu se vor mai vedea peste câtăva vreme și, prin urmare, cum spunea cineva într'o revistă, ocupându-se de chestiunea negrilor, la care vom veni, nu se va încheia secolul fără ca negrii să fi dispărut cu desăvârșire, topiți în societatea americană. Chiar astăzi, de exemplu, Americanii au o deosebită plăcere să nu zică negrului „negru” — de alminteri nici negrii n'au plăcere să-și zică așa, ci prefera să fie intitulați „gentilomi de culoare”. Va veni, zic unii, vremea când toți acești „gentlemen of colour” vor dispărea cu desăvârșire și nu se va mai putea întrebuița nici măcar termenul cel mai plăcut, și cel mai acceptabil pentru negri, acela de „Aframericiani”, adecă de Americani de origine africană.

Eu cred ca secolul se va isprăvi și națiunile deosebite vor fi încă vizibile în America. Că din amestec, într'un anume moment, supt raportul material și moral, va ieși o splendidă rasă, în această privință nu e niciun fel de îndoială. Rasa aceasta este în pregătire. In anume straturi procesul

e terminat, în altele însă el este abia îndrumat, și în straturile de jos, ale acelor cari au venit de curând sau al raselor prea deosebite, procesul nu e nici măcar început.

În parentesă pot spune că oricine judecă America așa cum o judecă d. Siegfried, ca un lucru foarte simplu, care se poate interpreta franțuzește, pe linii drepte, greșește foarte mult. America e un lucru foarte complicat, și pentru Americani, și cu atât mai mult pentru străini, un lucru care se schimbă mereu; astăzi este ceva, după trecere de câteva decenii va fi ceva cu totul deosebit. Și mai ales o parte a Americii. Împrejurările care au creat America sânt împrejurări atât de răpede schimbătoare, amestecate cu întoarceri de front așa de iuți și așa de neprevăzute, încât despre America trebuie să vorbești totdeauna într'o formă dubitativă, lăsând totdeauna anumite orizonturi deschise, ferindu-te foarte mult a precisa. Dacă precisezi rău, în special vorbind unui auditoriu american, se supără, și nu e un motiv să supărăm oamenii; dar nu numai că poți supăra, dar se poate întâmpla ca precisarea ta să fie falsă, cum e cazul celor mai mulți călători francesi.

Deci, eu cred că rasa care va ieși din acest amestec va fi o rasă admirabilă, care începe să se arăte astăzi, dar nu în fabrici. Aceasta este un adevăr, pe care, ca Român, îl simt mai mult decât alții, ai căror conaționali sânt întrebuințați la un lucru mai ușor, mai bine plătit, mai puțin storcător de puteri, dar eu, care am văzut miseria din oțelării, care am văzut Români lucrând supt o ploaie de scântei, cu pielea goală, urmărind cu ochii, oricari ar fi ochelarii cari se interpun între bieții lor ochi și flacăra cumplită a oțelului în fusiune, topirea oțelului înainte de a-l turna în forme, eu care am văzut pe acești lucrători români mutilați și distruși fizicește, bărbați ca și femei, nu pot să zic altceva decât ceia ce am încercat. Nu în lumea aceasta a suferinții se poate găsi un tip al Americanului de mâne.

Dar, când lucrurile se vor așeza, când nu se va cere, prin perfecționarea mașinismului, corpului omenesc efortări fără nume, ca astăzi, acest tip, rasa aceasta nouă, va trezi admirația oricui. Am văzut, în clasele bogate, în lumea universitară, între studenți, minunate trupuri omenești, trupuri de energie, de vioiciune, care nu se strică în nimic prin această dezvoltare corporală, întreținută prin cel mai potrivit mijloc de gimnastică rațională care este mișcarea de fiecare moment, iar nu suțiturile ridicule ale trupului după anume precepte de așa-numită gimnastică suedesă sedentară. În această lume universitară am văzut astfel de oameni supt raportul fizic, încât urez tineretului de la noi, căruia îi dorim atâta bine și facem, în țara aceasta sărăcită, tot ce putem pentru dânsii, îi urez să aibă o asemenea înfățișare. De și nu putem înlocui prin nimic lipsa de îngrijire, care de cele mai multe ori își are obârșia în familie, și nu putem să înlocuim rezultatele teribilului regim școlar din școlile noastre primare și secundare.

O rasă americană superbă se va naște. Deocamdată caut aici să înfățișez numai elementele din care această rasă se va forma, națiunile care există astăzi, și la urmă se va putea trage conclusia cât s'a realizat din nația americană, din nația definitivă americană pe care patrioții, naționaliștii americani, foarte mulți după războiu, o doresc și li-o dorim și noi din toată inima. Înșă procesul acesta nu e unul de simplu creuset de topit, de „melting pot”, ci un lucru care cere timp. Cere acțiunea unor factori morali cari să lucreze foarte multă vreme, și atunci numai rasa va fi terminată.

Deci trecem la rasele care sânt represintate în America, la elementele care vor servi pentru alcătuirea acestei lumi nouă, și în ce privește trupul, și în ce privește mintea oamenilor cari vor fi Americanii secolului al XXI-lea,— o Americă pe care noi nu o vom apuca, dar pe care o dorim cât de bună pentru cât a dat America de azi în dezvoltarea omenirii, pentru cât bine a făcut raselor celorlalte, care au căutat un adăpost, într'un moment, pe acest pământ binecuvântat de Dumnezeu și

cu posibilități infinite.

Mi s'a întâmplat să spun unui American spiritual — și un om de spirit nu se supără când îi spui curat gândul tău—: Tot ce aveți aici, este ce au făcut la voi leneșii de la noi. Și formula este foarte adevărată.

Să începem, a vedea care sânt aceste rase.

Înainte lor, rasa indiană, extrem de interesantă, pe care cei mai mulți călători din Europa n'au văzut-o. Eu am văzut-o, dar nu în măsura în care aș fi dorit, căci n'am putut merge în fundul Vestului depărtat, în acel Far-West, unde ea s'a păstrat mai bine. Această rasă este mult rarită astăzi. Nu e urmărită cum se urmăria în timpuri de o moralitate mai aspră decât acum, cu mai puțin simț pentru omenire, represintată prin orice rasă. Acești Indieni cari mai sânt nu se vor stinge; ei se vor înmulți numai cât se înmulțesc bietele rase persecutate și istovite de puteri, dar se vor menține. Această rasă n'am văzut-o în Vestul depărtat, ci numai în regiunile sudice, căpătate de la Mexic.

Se va spune mai pe larg pe urmă prin ce proces foarte mica Americă de la început, America anilor 1770, a devenit foarte marea Americă pe care o vedem acum. Aceasta e făcută din bucăți alipite încetul cu încetul. Ea nu s'a făcut dintr'odată, și, dacă George Washington ar ieși din mormânt, ar fi foarte mirat când ar vedea ce este țara lui astăzi.

Am văzut rasa aceasta în regiunile din Sud, căpătate de la Mexic, în Noul Mexic, în Arizona, în regiunea unde această rasă s'a păstrat mai bine. Dar este oarecare deosebire între represintanții acestei rase indiene aici, și represintanții ei în Far West. În Mexic rasa e foarte amestecată cu albi. Mexicanii nu spun niciodată câți dintre înaintașii lor erau Indieni, dar e de ajuns să se privească fața unui Mexican din grămadă pentru a avea convingerea marelui amestec de sânge indian. Și același lucru în republicile din America centrală și din toată partea de Vest a Americii-de-Sud.

Dați-mi voie să vă descriu puțin această rasă indiană, cu privire la care se face și în lumea de la noi oarecare confuzii, chiar în Parlament, mutându-se Pieile Roșii dintr'un continent într'altul, în Africa și în Indiile din Asia.

Pieile acestea Roșii, pe care trebuie să le lăsăm unde sânt deci în America, sânt socotite de mulți altfel de cum apar în realitate.

Ar crede cineva că un Indian, o „piele roșie”, este într'adevăr roșu, cu toate variațiile de roșu introduse de modă de la o bucată de vreme, și că toate aceste nuanțe foarte plăcute se găsesc pe obrazul Indienilor. Nu e așa. Fața întunecată a Indianului este ușor de recunoscut, însă ceia ce ajută la recunoașterea unui Indian, fiindcă sânt foarte mulți Europeni cu fața întunecată, e alt ceva. Un Țigan nu va fi niciodată expus să fie luat drept Piele Roșie, precum și negrii, de și sânt de colori foarte deosebite, unii apropiindu-se de tenul nostru și putând fi acceptați ca albi, nu pot fi confundați cu Indienii. De la prima vedere recunoști pe Indian. Dacă se întâmplă să fie amestecat în afaceri, într'o societate de capitaliști, cari domină viața Americii, sau dacă-l întâlnești în vagoanele Pulmann, care străbat America și unde ești servit cu cel mai mare respect de negrii cari fac serviciul în toate aceste vagoane, cum îl fac de altminteri și în Casa Albă a Președintelui Statelor-Unite la Washington, imediat poți spune fără a greși, cine e de rasă indiană. Caracterele rasei indiene nu stau în colorarea pielii, ci în osatura feței și în linia ochilor, o osatură proeminentă, stâncoasă, parcă între Munții Stâncoși, leagănul Indienilor, și între acest chip al oamenilor este o legătură, parcă este ceva din piatra roșietică a acestor munți, din colorarea ca și din duritatea pietrei, în înfățișarea omului care își trage obârșia de acolo.

Căci, atunci când o populație rămâne foarte multă vreme într'un loc, se stabilește între loc și om o legătură: omul muntean, omul podgorean, omul de șes și cel din baltă are ceva care amintește locul în care trăiește. Tot așa la Indieni găsim fața aceia de rocă, am zice, ca și ochii prelungi,

cu căutătură a pândă.

Astăzi, Indianul nu mai poartă arcul sau pușca pentru a trage în cel dăintăiu alb pe care-l întâlnește. Astăzi nu e nevoie să se ieie niciun fel de mijloc de pază; toate locurile sânt cu desăvârșire sigure. Cu toate acestea orice rasă poartă în figura ei pecetea și a succesului și a înfrângerii, și a triumfului și a persecuției din trecut. La dâșii se vede omul pustiului care caută în zare vrăjmașul și care este gata oricând să se apere de dânsul. Căutătură Indianului este totdeauna lăturalnică, dar nu fricoasă; căătătura vulturului care știe că neconținut cuibul lui este în primejdie de a fi turburat și răsturnat.

Rasa e frumoasă în felul ei, când te deprinzi cu dânsa. În unele regiuni ea se resimte, ce e drept, de lunga apăsare. Nimic mai trist decât să vezi, în localitățile indiene din Sud, în regiunea Santa Fe, Albuquerque, unde anumiți antreprenori șed ca păianjenii în fund și vând obiectele fabricate de Indieni, să-i vezi pe aceștia, bărbați și femei, tineri sau bătrâni, stând așezați în șir, de o parte și de alta a intrării, așa cum, în anumite morminte din America centrală, s'au găsit înaintașii lor cu genunchii la gură, cinchiți. Femeile sânt învâltucite în bucățele de stofa colorată, ca în giulgiuri pe care și le aștern cum se întâmplă pe umeri, pe spinare, fața fiind tristă, cu ochii plecați la pământ, de multe ori acoperită cu un lung văl. Aici este cu totul alt tip de Indian decât al celor cari trăiesc în Vest sau se înfundă în interiorul Statelor-Unite. Sânt în această regiune sudică Indieni cari mai au drept la oarecare viață liberă. În multe sate din această regiune, administrația americană nu se amestecă aproape de loc. Șefii sânt aleși de locuitori și au un anume băț de comandă din care cele mai vechi sânt acelea care li s'au dat pe la 1860 de președintele Lincoln, după anexare.

Deci nu trebuie confundat cu cel rămas liber, Indianul din preajma vânzătorului de obiecte de artă indiană, Indianul tolerat în marginea unei gări, Indianul de la Cañoanele Coloradului, Indianul păstrat într'o

casă de stil indian, unde lucrează toate obiectele de artă de care e capabil ori bărbatul ori femeia într'un atelier la dispoziția oricui. La un anume ceas, antreprenorul îi scoale ca să joace danțurile lor, danțuri eroice de caracter religios, foarte impresionante. Toată credința, toată vitejia, toată mândria, tot trecutul lor se manifestă în aceste danțuri. Dar acolo, în preajma gării, ei le fac grăbit, și simți desgustul lor de a prezenta ceia ce au mai sacru în ființa lor istorică și morală înaintea unei adunări de oameni cari vin să privească la dănșii și, când isprăvesc, li aruncă doar câțiva bani. Ce ar fi fost dacă, pe vremea ocupației germane, ar fi chemat un general comandant aici, la București, țărani cari să cânte doine, să joace călușarii înaintea lui! Același e sentimentul Indianului când se prezintă cu ce are el mai vrednic de respect înaintea mulțimii care, la sfârșit, nici nu i întinde mâna, ci-i aruncă banul de pomană.

E o mare deosebire între aceștia și Indienii din interior, Indienii trăind în satele lor, sau Indienii din Vest. Este o deosebire și în ceia ce privește locuințele lor. În Vest, el locuiește în parte în corturi mereu mutate, pe când Indienii din Arizona nu se mută niciodată.

Voiu spune câteva cuvinte despre originea a ceia ce numim noi Indieni, dar numai atât cât trebuie pentru a nu împieta asupra conferinței a treia.

Indienii sânt de multe feluri. Ca rasa, samana, dar ca origine și îndeletnicire, sânt deosebiți. Cel ce trăiește în corturi păstrează vechiul lui caracter războinic. Undeva, în fața uneia dintre cele mai marețe clădiri din Philadelphia, este o statuie, foarte frumoasă, reprezentând „Ultimul războinic indian”. Suit pe un cal mărunț, care seamănă foarte mult cu calul nostru,— ceia ce are o importanță pentru legăturile preistorice,— în cap cu coafura făcută din pene de vultur, îmbrăcat într'un costum strălucit în care e înfățișată, în toate nuanțele ei, o veche, foarte veche, milenară artă populară, asemănătoare cu arta populară de la noi, călărețul, într'o ultimă efortare, caută să reziste dușmanului și cade pe spate. Statuia se cheamă „Ultimul Indian”. Nu se poate vorbi însă de

„ultimul Indian” pentru că se mai găsesc în Vest, numai cât nu se mai luptă între dâșii, nu mai iese în calea albului, nu mai vor să răsbune rasa lor de înfrângerea de odinioară; cu toate acestea iubirea pentru cal, adorarea calului, legătura aceia intimă, nedespărțită între om și tovarășul lui de rătăcire și de luptă, se păstrează până acum. E ceva asămănător cu Cazacul și calul lui. Legătura aceasta așa de strânsă între oamenii stepei europene și bidiviii lor se întâlnește tot așa de strânsă între micuțul cal american și între rasa care l-a întrebuințat în rătăcirile și luptele sale. Indienii din Sud locuiesc în case foarte curioase, făcute din lut sau din cărămizi uscate la soare, necoapte: ele sânt pe mai multe rânduri; linia lor de arhitectură se regăsește în anumite case din New-York și Chicago, alături de acele sky-scrapers care bravează cerul, ofensând și gustul nostru, al celor de pe pământ. Eu nu le pot suferi, dar aceste sky-scrapers, când sânt făcute mai bine, adică un rând în retragere față de celalt, nu fac decât să imite clădirile de argilă ale Indienilor. In casele acestea indiene din Sud, cel care locuiește în rândul al patrulea pune o scară, o razimă de zid și pe această scară de lemn ajunge la fereasta lui. Casa e fără îndoială primitivă, dar de o înfățișare foarte pitorească. Fără îndoială cele mai multe din aceste case sânt cu totul nesănătoase.

Îmbrăcămintea Indianului e făcută la el acasă. Femeia lucrează neconținut, femeia de obicei urâtă, cu fața boțită, fără urmă de cochetărie, căci foarte rar găsești tipuri de relativă frumusețe etnografică între Indieni. Se veștejesc foarte răpede; au copii mulți; trăiesc toți în aceeași odaie unde, la mijloc, este războiul la care țese mamele, pe când bărbatul, într'un colț, îndeplinește rosturi de meseriaș după datini foarte vechi. In acea casă se face toată îmbrăcămintea Indianului și Indianei, o îmbrăcămintă care, supt foarte multe raporturi, a liniilor, a colorilor, este îmbrăcămintea milenară, preistorică a țeranului și mai ales a țerancei de la noi. Covorul indian este covorul nostru; se deosebește numai prin aceia că e mult mai scump decât al nostru, fiind comercializat de societăți foarte pricepute. Pentru prețul cu care la noi ai putea să ai o

ladă de scoarțe, capeți acolo o bucătică de covor.

Întrebarea, care insistent se pune, este: de unde au această artă?

Aici este momentul când trebuie să răspund la această întrebare fundamentală, la care Americanii, foarte adese ori, dacă nu totdeauna, nu știu să dea niciun răspuns.

Sânt unii istorici și etnografi americani cari cred că Indienii au venit mai târziu prin Strâmtoarea de Behring, care leagă America de Asia.

Când am întâlnit această părere, m'am bucurat foarte mult, nu fiindcă este adevărată, dar fiindcă ea sprijină un adevăr pe care sânt sigur că l-am găsit în alt domeniu.

Indianul e aborigen în America. În această privință nu poate fi niciun fel de îndoială. Nu umblă rasele cum le poartă istoricii din loc în loc, și cum le poartă mai ales filologii. Unde nu le poartă un filolog cu mijlocul de locomoțiune care-i este imaginația! Dacă-i convine istoricului, imediat și el mută o rasă peste mări și țeri, peste munți și pustiu după plac. E o foarte mare greșeală. Rasele nu se mută; mutarea unei rase este un lucru extrem de dificil. Indienii prin urmare sânt acasă la dâșii; dar arta Indienilor nu e de aici; ea este de aiurea.

Covorul nostru represintă gustul și tehnica celor mai vechi rase preistorice din Sudul Europei. De la Bascii din Pirinei până la locuitorul din Pind și din Balcani și Carpați, a fost aceeași pătură de populație care a creat o artă liniară, geometrică, abstractă, stilisată, reducând tot ceia ce este complicație în natură la simplitatea unor scheme. Artă aceasta a mers din Peninsula Balcanică în Asia Mică. Asia Mică și Peninsula Balcanică formau odinioară o singură unitate geografică. De acolo arta s'a ridicat spre Nord, a trecut prin regiunile siberiene, care odinioară n'au fost așa de slab locuite ca acum, și de aici în America.

Am avut o mare bucurie când acolo, în America, unde sânt cele mai frumoase colecții de covoare în muzee, am izbutit să fac a se primi covoare de-ale noastre. Adaug, că, pentru ca un dar făcut unui muzeu să poată fi primit, trebuie o cercetare atentă din partea comitetului de patronaj (trusties); după aceia trece câțeva vreme și vine răspunsul că s'a primit darul. Acum sânt covoare românești la New-York, la Boston, la Pittsburg, la San-Francisco și în alte câteva mari muzee americane. Am simțit, zic, o mare mulțămire când, într'o colecție de acestea, am văzut covorul nostru pus alături, de covorul persan și de covoarele din Manciuria —care și ele sânt liniare, geometrice, stilisate, întocmai ca la noi; peste covorul persan, care este realist, naturalist, merge covorul acesta cu linii geometrice până ajunge acolo, în Manciuria, la Nordul Chinei. Și aceleași linii geometrice în desemnul covoarelor, trec de Strâmtoarea de Behring, coborând până în America Centrală; unde e altă artă, o artă forțată, ieșită dintr'o imaginație bolnavă, o artă tragică și caracteristica, care caută efecte din schimonosirea liniilor feței și ale corpului. Bănuiesc că și arta aceasta din America-de-Sud are o origine asiatică, pentru că arta strâmbată este și arta din Indii și arta din China.

Deci două curente, unul la Nord, care dă arta covoarelor noastre, unul din Sud, indian, chinez, care dă arta Americii centrale și a Perului. Pentru Statele-Unite însă nu există decât o singură artă, acea artă stilisată pe care o găsești din Alaska și până la granița Mexicului. Ce fac acești bieți oameni cu orice li cade în mână, e de necrezut. Și Americanii au recunoscut un lucru pe care-l spuneam eu cu convingere și durere: ce păcat că această civilizație, cu astfel de începuturi, a fost tăiată bruse! Ce n'ar fi ieșit din mâinile Indianului! Dar viața lui istorică s'a curmat, el a fost redus la o viață animalică, și e de mirare cum a păstrat încă iubirea de artă, necesitatea aceasta ineluctabilă pe care o are și țeranul nostru cel mai nenorocit de a crea neconținut artă. Cine cunoaște anume sate din Gorj știe că sânt case înaintea cărora te sperii și te întrebi dacă este cu putință să locuiască acolo o ființă omenească, dar ușa se deschide și în

prag apare o fată îmbrăcată în cele mai minunate veșminte, atâta gust pentru artă supraviețuind în miseria cea mai absolută. Și se poate iarăși întâmpla ca lipsa de gust să continue și în bogăția cea mai revărsată. E un lucru care se poate oriunde, și la noi ca și în America.

Aceasta este deci rasa întâiu. Este încă în general vizibilă etnografic, nu în America-de-Nord, ci în Mexic. Mexicul tot e frământat cu această rasă roșie. N'aș zice că defectele Mexicanilor vin de la dânsa, pe care o cred demnă până la sfârșit, până la ultimul tablou din ultimul act al tragediei, pe când din nenorocire la unii din albi o viață politică de care să ne ferească Dumnezeu, dar sântem pe același drum, a distrus orice urmă de mândrie și de demnitate omenească. Așa încât nu rasa roșie e aceia care a adus această stare, cum nici la ceilalți, nici la minunata noastră rasă albă, ci vicisitudinile istorice în stare să discrediteze orice rasă.

O rasă trăind foarte liniștită mai ales în regiunea sudică, prin insule, regiune caldă, cu oameni puțini, moleșiți, războinici une ori, dar nu tocmai de temut, pe când, în Nord, Indienii erau răi, bănuitori, gata de ceartă, înșelători adesea. Chateaubriand pomenește de felul cum Indienii primiau pe Europeni, dându-li acel „chalumeau de la paix”, din care dacă fumau, deveniau frați cu dâșii, Indienii cari vorbeau de „l'Être suprême”, Cerul, dar s'a dovedit de foarte multă vreme că Ființa Supremă nu e decât traducerea în indiană a Dumnezeului nostru și că nu făcea parte din vechile divinități indiene. Acestea erau un fel de idoli strâmbi, urâți, și, pe lângă aceste divinități, vechea religie indiană cuprindea grozave superstiții întunecate, capabile de a duce la vărsare de sânge și la crimă. În America se judecă astăzi un foarte urât proces al unui desemnator de muzeu a cărui femeie a fost omorâtă de o „squaw”, (pr. „scuô”) o babă indiană, pentru că se zvonise că femeia desemnatorului ar face vrăji și, dacă n'ar fi omorâtă, vrăjile ar fi putut aduce moartea șefului însuși al tribului. Aceasta e religia primitivă indiană. Indienii de Nord erau gata însă să apere cu urma pământul lor

împotriva tuturor.

Înainte de a vorbi însă despre aceasta, trebuie să adaug un lucru: să nu ni închipuim că Indienii aceștia de la început au fost mulți. Atâta lume sentimentală, de la clericul spaniol care a apărat drepturile rasei originare, Las Casas, până la călătorii și diletanții din timpul nostru, și-au închipuit că era o rasă formidabilă, care a fost distrusă de Europeni. Nu, totdeauna Indienii au fost puțini; ici colo triburile acestea străbăteau pădurile; sate erau numai în Sud, pe anume urme de-a lungul râurilor, pe urme secrete pe care le știau numai ei singuri, așa încât biruința Europeanilor a fost ușoară. Altfel nu s'ar fi putut căpăta. Cum să credem că oameni abia debarcați de pe corăbiile lor, găsindu-se într-o regiune cu totul necunoscută, având înaintea un dușman în stare să se lupte cum se luptă Indianul, cu siguranță aruncării săgeții, cu siguranța asaltului pe care-l dă, să fi putut birui? Părerea pe care trebuie să o accepte cineva este că Indienii erau puțini, că albi au format întâiu oarecare prietenii. Era atâta pământ, încât ce li era Indienilor dacă oameni închinându-se la alți zei ocupau un colțișor de pădure! Pe urmă au venit luptele, dar niciodată n'a fost o distrugere în masă. Nici Indienii n'au vrut să distrugă cu totul pe albi, nici albi n'au urmărit înainte de toate o vânatoare de Indieni. Un călător din secolul al XVIII-lea povestește un lucru hazliu: a pătruns în fundul pădurilor locuite de Indieni și acolo a găsit un Frances maestru de danț care învăța pe Indieni și pe Indience să danseze danțurile franceze ale vremii. Fiindcă era om politicos el se adresa cu toată politețea către ei, spunându-li „Messieurs les sauvages, Mesdames les sauvagesses”! Deci lupta pe care și-o închipuie cineva, tragedia aceasta, încheștarea nemiloasă între două rase, n'a existat.

Venim acum la Europeanii așezați în America. Dacă asupra stratului indian, cel mai necunoscut, a fost necesar să insist, nu va fi necesar să descriu pe Englesul de pe la 1600: n'o să spun nici cum era îmbrăcat, nici care era religia lui, acestea aparținând locurilor comune etnografice și istorice. Dar a doua categorie de locuitori, care din nenorocire astăzi

se poate recunoaște foarte cu greu pentru că n'a rămas într'un anume loc și pentru că s'a amestecat cu ceilalți, — nu cu Indienii, decât foarte rar, dar cu elementele europene care au venit pe urmă —, aceștia sânt Anglo-Saxonii. E o foarte mare mândrie pentru un American din timpul nostru să spuie că el este „sută la sută” Anglo-Saxon.

Cuvântul acesta „Anglo-Saxon” a ajuns să fie întrebuințat așa de nepotrivit și cu atâta abus, încât cineva spunea că s'a întâlnit pe un vapor cu un „gentilom de culoare”, și acest negru, cu ghetete bine văcsuite, dar buzat, cu nasul turtit, cu părul creț, tot spunea la fiecare moment: „Noi, Anglo-Saxonii”.

Eu am întâlnit Anglo-Saxoni „sută la sută”. Sânt foarte ușor de recunoscut. Ei represintă aristocrația cea mai autentică a Americii. Ei au venit întâiu în America, dar nu numai pe vestitul vapor „Floare de Maiu” (May Flower), corabia aceia a emigranților plecați din cauza ilegalităților engleze de pe vremea Stuarților și înainte de 1650-60. În tot secolului al XVIII-lea s'a continuat această imigrație în America. Cei cari vreau să glumească pe socoteala acestor „sută la sută” li spun: „Știu eu, d-ta ești din acei cari au venit pe May Flower”. Evident că aceia au fost foarte puțini. Mulți dintre dâșii s'au și pierdut într'un chip tragi-comic. Negrii se intercalează între vechiul strat anglo-saxon din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea și între cele douăzeci și cinci milioane de albi, cari au venit din Europa în America de pe la jumătatea secolului al XIX-lea și până în zilele noastre și cari represintă enorma majoritate a elementului alb care nu e anglo-saxon.

Anglo-saxon este dialectul american, limba englesă, pe care Americanii o vorbesc cu o anumită intonație. Englesii pretind că nu e așa de frumoasă. Nu cred că e tocmai așa, mai ales dacă auzim englezeasca unui Scoțian, ca să nu mai vorbim de Irlandes. Nu se iubesc totdeauna cei doi frați John Bull și Uncle Sam, cum se poreclesc reciproc. Englesii afirmă că Americanii vorbesc prea pe nas. Circulă o poveste ca aceasta:

a venit o doamnă din Londra și s'a coborât într'un otel din New-York. Voind sa vorbească la telefon — căci totul se face natural prin convorbiri la telefon de dimineață până seară; în fiecare odaie e câte un telefon foarte bun, la întrebarea Londonezei, Americanul răspunde: „Nu înțeleg ce spui!”. Aceasta odată, de două ori, de trei ori, până când Englesa a avut o inspirație: s'a strâns de nas, a spus pe nas exact același lucru și imediat a fost înțeleasă de American.

Natural că Americanii au moștenit toată literatura englesă, de și n'o prețuiesc chiar așa de mult. Se va vedea tragedia literaturii americane silite să aplice o limbă ca pentru Insulele Britanice unui continent cu desăvârșire nou și trăind în împrejurări cu totul deosebite. Se dă o luptă teribilă pentru a se păstra cât se poate puritatea limbii engleze, dar rezultatul este — îl mărturisia de curând un Engles într'o revistă — că, după ce Englesii au criticat pe Americani. Americanii își bat joc de un anume accent engles. Dar, spune scriitorul, ei sânt 125.000.000 și țin cu îndărătnicie la limba cea nouă pe care o fabrică încetul cu încetul, creând expresii proprii lor, așa că nu se mai poate râde în Anglia de Americani pentru că și Englesii au început a vorbi „americănește”. Se pare că este oarecare adevăr în această constatare și că pitorescul și vulgaritatea stilului american au trecut și în Anglia.

Dar rasa pură anglo-saxonă nu s'a putut păstra. Spuneam că este în această și o tragi-comedie, iată care: într'un moment, oamenii aceștia din Sud au cultivat bumbacul — și ce grozav de nenorociți erau oamenii cari lucrau în aceste fabrici, cel puțin prin anii 1900, când avem o anchetă făcută de două aristocrate americane care s'au coborât acolo, îmbrăcate ca lucrătoare, ca să vadă exact ce este: se vede ce nenorocire însemna fabrica de bumbac, ce focar de pneumonie infecțioasă pentru copii de zece ani și mai puțin, cari măturau scama căzută jos. În părțile acestea s'au adus, din secolul al XVI-lea sclavi și astfel vin la a treia pătură, care e alcătuită din Africani. Negrii din Africa au fost aduși cu grămadă: mulți au murit, ceilalți s'au înmulțit cu o răpeziune extraordinară, pe

când populația albă abia se înmulțește. Condițiile de viață sânt, acolo, foarte grele: copii născuți în sanatorii bolnavi, bătrâni cari mor prin spitale. Lumea e așa de ocupată încât n'are vreme omul nici să nasca în ragaz, nici să moară în răgaz; totul se face iute. Dar în regiunile din Sud, unde s'au introdus negrii în număr foarte mare, la început ca sclavi, se trăiește mai ușor. O curiositate nesănătoasă face apoi ca omul alb să se lăcomească la femei negre, ba chiar ca femei albe să se lăcomească la bărbați negri. De aici a rezultat o rasă de mulatri, de quarteroni, care une ori, când se supără, amintesc descendența lor din cea mai veche aristocrație anglo-saxonă.

Totuși în Sud Negrul este în afară de lege, cu tot triumful lui Lincoln și al egalității legale. În general pentru legaliști, de oriunde, ceia ce e în lege are valoare; de fapt legea are atâta valoare câtă i-o dau moravurile; acei cari sânt în Parlament câteva luni pe an ca să voteze legi nu-și dau sama de acest lucru: că legea nu e decât exprimarea legală a unor moravuri înfipite în societate. Deci negrul din Sud este considerat și acum ca nefiind un om ca altul; de exemplu el n'are voie să meargă pe trotoar, ci în mijlocul străzii; trenurile au anume locuri pentru negri, tramvaiele tot așa. De la o bucată de vreme însă pe alocuri a început să nu mai fie așa, pentru că negrii s'au înmulțit așa de mult, încât au început să creeze o clasă intelectuală. Sânt și negri capitaliști; cel d'întăiu deputat negru a intrat în Congresul din Washington de curând, de și se expunea să-și găsească moartea la un colț de stradă înainte de a vedea ce dă scrutinul. Așa erau obiceiurile, și din ele a pornit legea lui Lynch: linșarea se putea face pentru un compliment prea grosolan către a femeie albă; se putea întâmpla ca negrul să fie spânzurat de cel d'întăiu felinar ori îngrămădit într'un colț de pădure căreia i se dadea foc. Vechea ură e sporită de spaima teribilă ca nu cumva negrii să câștige majoritatea politică și să devină ei stăpâni. Am spus că 200.000 de albi stau în fața a 200.000 negri în capitala Republicii Statelor-Unite! În timpul războiului, apoi, albi au fost trimeși pe front și, fiind lipsă de

brațe, s'au adus negri din Sud, cari vor ajunge pe încetul a stăpâni cu numărul și Nordul.

Am spus că rasa neagră are acum intelectuali, poeți, nuvelisti. Am avut și eu supt ochi frumoase poesii ale unor negri; în vorbă, îi cunoști imediat după accent. Negrul a ajuns să capete în viața americană un rol foarte

Cu negrii în Pulman.

Gara din Albuquerque.

mare, nu fățiș, ci pe ascuns. Om de serviciu, încă de la 1800 era greu de găsit și atunci a trebuit să se recurgă la fostul sclav care e legat prin dispozițiile lui naturale de serviciu: îi place a servi, e atent să nu rămâie gol o clipă păharul „stăpânului”; dacă se întâmplă să fii pătat pe haină, din colțul celalt al odăii aleargă el să ți-o șteargă; a aduce un serviciu „bos”-ului, este pentru dânsul cea mai mare mulțămire. E politicos: nu se supără nici-dată când țiți la dânsul, e bine crescut în felul lui. Foarte sălbatec, în fond, une ori, poate ucide zeci de oameni când îi vin furiile, dar de obicei e om foarte blând. Dacă te superi pe dânsul, își zice că ești om rău crescut, dar după față nu cunoști nimic. Dacă i-ai dat un bacșiș prea mic, nu se supără, ci zice „thank you very much”, ca și atunci când îi dai un bacșiș mare.

Tânăr și bătrân—fața negrului e foarte curioasă; dacă nu i-a înălbit părul, nu poți face deosebire între negrul tânăr și cel bătrân—, negrul este în toate casele; el știe toate lucrurile; el crește copiii, și în accentul american poate să fie și o influență a cutării dădace negre. Musica neagră a pătruns pretutindeni, musică pe care o putem auzi și la cinematografele vorbitoare, musică întovărășită de anumite mișcări de bălăbănire continuă și de gemete dureroase. Musica astăzi la modă vine de la dânsii; danțurile răpezite, săriturile pe loc, îmbrățișările strânse, acestea este neastâmpărul sălbatec al negrului de odinioară. Rasa de

sclavi pătrunde pe scara mare a societății americane.

De la o bucată de vreme, de când a început marea industrie americană, pe la jumătatea secolului al XIX-lea, înainte de a se inventa mașinele care astăzi cruță din munca omului, cruțare dureroasă prin faptul că mașina ajunge de nu mai are nevoie de brațul omului și muncitorul trebuie să ia bățul pribegiei și să se ducă aiurea, a fost nevoie de multe brațe.

A fost însă un timp când în America trebuiau create toate șoselele, podurile, liniile de căi ferate, sky-scraperele; și pentru acestea se cerea o lume nouă, cum se cerea una și pentru ca să se deschidă ținuturi agricole care până atunci erau numai păduri și mărăcinișuri.

Ai noștri fac parte din acest nou val de muncă. Pe Românii din America i-am căutat din loc în loc; unde erau doar 300 de oameni, luam lin automobil și mă duceam în mijlocul lor să li simt toate durerile (unul care nu mai putea răbda mi-a spus: „asta este o țară de rupt oasele”). I-am văzut, când îi lasă munca, trupurile diformate după câțiva ani de lucru potrivit cu sistemul Ford, unde fiecare îndeplinește numai un gest, mereu același, în fabricarea obiectelor, și trupul întreg ia linia necesară gestului mecanic repetat la infinit, el se desvoltă în direcția aceasta, pocindu-se. Cu toate hainele de serbătoare, cu toată bucuria întâmpinării unui Român din Vechiul Regat, care nu cerea nici aderență politică, nici bani de pomană, cum au făcut mulți, de la acei cari sânt printre cel mai nenorociți dintre Români, tristeța zbucnia. Odată, când căutam să-i îmbărbătez la Roebbing, una din ultimele localități pe care le-am văzut, li-am spus: „D-voastră nu sânteti aici miluiții nimănui; d-voastră sânteti în țara ostenelilor d-voastră; sânteti în țara în care, pentru libertatea americană, au luptat un Pomuț și un Dunca, sânteti în țara, cum spune un poet american, de „praf și sânge”, unde nu se află fabrică americană în care să nu fie și din sângele d-voastră. Cu sângele d-voastră s’au făcut aceste case înalte și linii drepte, în sângele d-voastră s’a împlântat

copacul imens al prosperității industriale americane”.

Pentru această muncă au fost chemați oameni din toată lumea. Suedia singură a dat două din cinci milioane. Când, pe vremea marelui războiu, ministrul Statelor-Unite la Stockholm, d. Morris, s’a presintat înaintea regelui Suediei și i-a spus: „vin dintr’o țară care are două milioane de Suedesi, buni muncitori”, regele i-a răspuns: „Credeți că-mi faceți o mare plăcere laudându-vă astfel? Mie îmi trebuie acele două milioane de Suedesi acasă la dâșii”. Și eu am spus tuturor Românilor, de la început și până la sfârșit: „cei cari voiți să vă faceți Americani, rămâneți; nu ne încurcați, n’avem mijloacele trebuitoare pentru a mai ținea în viață pe cineva care va muri pentru noi și va trăi pentru alții; acela care e pentru noi, să vie acasă!”.

Au venit deci toți oamenii aceștia, și ei au creat prosperitatea Americii.

D. Siegfried presintă lucrurile așa: au venit toți, Irlandesi, Scandinavi, Italieni, o imensă mulțime de Evrei—New-Yorkul este în mare parte evreiesc—și, unde a picat fiecare, acolo a rămas.

Dacă te duci la New-York, te izbești întâiu de linia sky-scraperelor, anume puse în față ca să le vadă Europeanul care sosește; vezi apoi străzi largi, vechiul Broadway ne mai având importanță față de noile artere care au fost deschise; străzi paralele unele cu altele, tăiate de altele iarăși la fel, toate fără nume, indicate doar prin cifre, ca de pildă strada No. 10 din Avenue VI. Câteva monumente prin parc se pierd. Nu e viață istorică de loc. Dar, dacă te cobori în partea de jos a orașului, vezi un cartier locuit numai de Italieni, numai firme italienești; de altă parte cartierul irlandes; de alta cartierul Evreilor, deosebiți și ei după țara de unde au venit; astfel cartierul Evreilor din România în care vorbesc toți românește și foarte bine, chiar acei cari de treizeci de ani n’au mai fost în România. La un banchet, unde steagul american se unia cu steagul românesc, a fost un moment înduioșător, când un Evreu din România, toastând, a spus: „Eu nu știu să țin discursuri, dar am fost soldat pe

vremea regelui Carol, și, când văd steagul românesc, fac drepti și salut!”. Era și comic, dar și foarte mișcător. Firmele sânt românești: „Cârnațarie Română” și așa mai departe. New-Yorkul este, de fapt, un „encampment”, un loc de debarcare, o foastă colecție de corturi, de așezări provisorii ale oamenilor cari au coborât de pe corăbii, și urmașii se găsesc pe locul unde au poposit înaintașii. Ca să vă dați sama de ce înseamnă elementele neasimilate, vă voi spune că în ziua Sfântului Patrick, patronul Irlandesilor, la New-York toate străzile erau pregătite pentru defilarea lor, toți purtând câte o foaie de trifoiu, emblema Irlandei; se înălțaseră tribune, ca la 10 Maiu la noi, pentru a privi defilarea Irlandesilor; servicii s’au ținut la toate bisericile catolice, și biserica acestei confesiuni joacă un foarte mare rol; e una din marile forțe ale Americii. Irlandesii defilau cu trâmbițe și tobe, cu puști, presintând școli militarizate, oarecum. S’a spus chiar că New-Yorkul este guvernat de Irlandesi; mai toți sergenții de stradă sânt Irlandesi, cu fața roșie, rotundă, veselă; glumeți, ei sânt cei mai plăcuți agenți de circulație din lume. Era chiar să se aleagă președinte al Statelor-Unite un Irlandes, d. Al Smith. Dacă Irlandesii mai ales sânt așezați la New-York. Scandinavii se află mai mult la țară, Italienii mai mult la grădini, Evreii la comerț sau la finanța mare, fiecare naționalitate rămânând la rosturile ei. Când vine un Frances, ca d. Siegfried, el zice: am înțeles; aici este o luptă mare. D. Siegfried e crescut în cetirea tragediilor lui Racine; un erou de o parte, alt erou de altă parte, și, atunci, în jurul eroilor, se adună ceilalți asistând la luptă. D. Siegfried zice: vechea Americă e strânsă la Boston, în jurul sectelor protestante — și sânt atâtea secte încât puteți număra zeci de nuanțe, până la unitarienii atât de respectați la Boston, unde e centrul lor, în strânsă legătură cu tovarășii lor din Cluj, oameni foarte respectabili și cari exercită și o foarte mare influență acolo. Ceilalți sânt în lagărul opus.

Și mai adaug ceva ca să se vadă cât de falsă este teoria d. Siegfried: de o parte vechii Americani, de alta aceștia noi, lupta cumplită dându-se

între naționaliștii de o parte și năvălitorii de alta.

Nu e adevărat. Mai întâiu, unde se găsesc Americanii cei vechi, așezați ca după o baricadă cu sârmă ghimpată, gata să tragă în imigranți, iar imigranții făcând front contra lor? Imigranții sânt unii Scandinavi, alții Italiani, dincolo Danesi, ceva mai departe Ruși, Poloni, Evrei, Români. Poate fi unitar un asemenea front? E foarte frumos ca teorie, dar e cu totul fals. La Boston, în cetatea puritanilor, a Americanilor curați, „sută la sută”, sânt cartiere întregi în care întâlnești Evrei galițieni și tot ce poftești din imigranții cei mai recentți. Intr’un colț de stradă, când amicul care mă dusese cu automobilul lui nu găsia loc ca să-și gareză mașina, am văzut niște Țigănci care gâciau norocul. Țigănci gâcitoare în Bostonul puritan! Una la fereastă își juca prunculețul, în timp ce alta poftia pe trecători, printr’un „come in”, să între în casă. Era și scoica, și, pentru că America este o țară de civilizație înaintată, vedeai și un craniu cu însemnări frenologice.

Toată lumea aceasta, atât de complexă, amestec de rase din care vor trebui să iasă lucruri care vor înspăimânta lumea, stă, în ce privește locuința, întâiu, nu în sate, ci în ferme. Fermele trimet produsele lor la centrele de morărit, sau animalele la fabrica de jamboane din Chicago.

Pe lângă ferme sânt orașele; orașe de tot felul. Lumea care cred că Americanii stau numai în sky-scraper, se înșeală foarte mult. Sky-scraperule sânt necesare în New-York, unde terenul e foarte scump, ca să aibă concentrate toate birourile unei întreprinderi. Sânt și unii proprietari cari, având un colțișor de stradă, ridică pe dânsul un zgârie-nori; văzând că vecinul are, în loc de zece caturi, cât are el, treizeci și câștigă mai mult, face și el casa cu patruzeci de rânduri. Cu mijloacele tehnice moderne se clădește atât de ușor, încât faci o casă imensă în câteva luni de zile. De oare ce grinda de lemn costă mai mult decât pârghia de oțel, scheletul casei e din pârghii de oțel, umplându-se golurile cu beton armat. Dacă se întâmplă un foc, se evacuează doar un

etaj, pe care-l lasă să ardă, iar vecinul de de-asupra și de-desupt nici nu-și bat capul, fiind complect izolați de zidul de fier și beton armat.

Aceste sky-scraper nu sânt rezultatul gustului american. Americanul le găsește tot așa de urâte cum le găsim și noi, și sânt încercări pentru a transforma acești elefanți de piatră în ceva mai acceptabil pentru gustul și ochiul omenesc, care nu poate să prindă nesfârșitele fațada decât fragmentar. Dar alături de acest cartier al zgârie-norilor, ceva mai departe, se găsesc cartiere sărace, unde nu sânt decât case de lemn. Și diplomații, la Washington, locuiesc în case de lemn, care nu mi se par comode, căci la orice mișcare răsună toată clădirea ca o vioară. Dar tot așa sânt casele în Norvegia, unde oamenii cei mai bogați n'au alte sălașuri.

Ceia ce merită însă a fi ținut în sama acolo în America,—și va fi adus înainte, aici, și în altă conferință —, este orașul universitar. Acolo se pregătește viitorul Americii. Acei cari văd numai fabrica „de rupt oase” și nu văd Universitatea de luminare a minții, aceia nu înțeleg nimic din America. Poți să spui tot răul despre fabrici, dar să ferească Dumnezeu să spui, fără dreptate, ceva rău despre Universități! De aceste Universități Americanul e mai mândru decât de toate îndeplinirile în domeniul tehnice. Fără îndoiala și de acestea sânt mândri, dar înainte de toate de Universități. De îndată ce un bogătaș are bani la dispoziție, îi întrebuințează pentru a face donațiuni muzeelor, bibliotecilor, Universităților: sume enorme. Noi avem oameni bogați, pe lângă atâția săraci, dar nu există țară în care sufletul omului bogat să fie mai închis ca aici în România. Am făcut experiența la Universitate: de câte ori mă adresam unui club de jucat cărți sau unei case de bancă, ori au făcut o astfel de pomană de ni-a fost rușine să o primim, ori nici măcar n'au răspuns la cererea Universității. În America nu e zi în care să nu vezi mari donațiuni făcute de șefii industriilor americane. Dacă sânt păcate de ispășit, miliardarii americani le ispășesc prin daruri. De exemplu Carnegie a creat infernul din Pittsburg; ei bine, nu există muzeu mai

luxos decât acela creat acolo de Carnegie, nu există bibliotecă mai bine organizată decât a lui Carnegie. Temple ale culturii contemporane cu câte treizeci de rânduri, ca și, aiurea, cu donațiile lui Morgan, lui Rockefeller. Ford a dăruit mai puțin. Pretutindeni numele miliardarilor americani sânt legate de cele mai frumoase colecții din lume; tot ce a avut mai prețios Europa, și a fost disponibil, a fost cărat în America. Europeanii fac glume proaste, spunând de pildă: „se știe că pictorul Corot a lăsat 300 de pânze, din care 750 se găsesc în America!”. E o glumă rea, pentru că cele mai bune cataloage de muzee sânt cele din America, făcute cu dorința de a informa și pe cel mai analfabet cu privire la obiectul de artă ce i se pune la dispoziție. Pentru că muzeul nu este pentru câțiva esteți pretențioși cari critică totul, ci pentru orice om întră acolo, ca să primească lumină și învățătură. Noi n'am avut niciodată un adevărat muzeu, n'am înțeles ce este muzeul. În America se ia omul din stradă, se aduce cu sila la muzeu să învețe, nu i se dă drumul până când n'a profitat de ce se găsește în interiorul muzeului. Bibliotecile americane, mai ales, sânt o minune; a Congresului din Washington biruie orice bibliotecă europeană, Biblioteca din Filadelfia are odăi pentru toată lumea, dar cine vrea să cetească mai comod, are și altă odaie, foarte mare, cu fotolii; dacă vrea să cetească la aier, are o terasă minunată cu cea mai frumoasă vedere. Gândiți-vă la ursuzul bibliotecar din Europa: când îi ceri o carte, se încruntă și face tot posibilul ca să n'o găsească în catalog; și, când vine rândul servitorului să ți-o aducă, și el face tot posibilul să n'o afle pe raftul indicat, iar, dacă o află, ți-o trânteste înainte cu un despreț obraznic. Și într'o mare bibliotecă francesă, bucuria cea mai mare a întregului personal este când se apropie ceasul de ieșire și-ți poate striga întâiu: „Messieurs on va fermer!” și după aceia, răstit: „On ferme”, iar după „on ferme” toate scaunele sânt trântite, cu cea mai infernală musică, de trebuie să ieși; pe când în anume muzeu american, la Philadelphia, mi s'a întâmplat de am venit după ora fixată pentru închidere. Ei bine, s'a întors gardianul anume pentru noi; am stat cât am vrut și, când ne-am gândit să-i dăm un bacșiș, însoțitorul

mi-a spus: „aici nu merge, strânge-î mâna ca unui gentleman, căci a făcut un gest de gentleman și se cade ca și d-ta să faci alt gest de gentleman, ca între oameni egali”.

Și aceste biblioteci și muzee nu sânt răspândite unul aici, altul dincolo. La Philadelphia, alături de orașul cel vechiu, al fabricilor, este orașul luminii: de jur împrejur așezăminte de cultură: în fund Biblioteca, o clădire în stil grecesc, în partea stângă Muzeul Rodin, iar tot ce a rămas pe alături se va dărâma și se vor face numai zidiri pentru luminarea sufletului. Va fi un fel de sacră Acropole. La Chicago s’au făcut muzee fără păreche pe lume.

În ce privește Universitatea, ea nu e, ca la noi, un pătrat de clădiri așezat între patru străzi, unde bălângănesc de dimineață până seara toate tramvaiele, unde șuieră toate sirenele celui mai zgomotos oraș din lume. Am căutat, într’un moment, să împiedec măcar deschiderea străzii dintre Școala de Arhitectură și Universitate și am propus să se facă un parc care să unească cele două școli. Natural mi s’a făgăduit — mi se făgăduiește totdeauna orice; în ce privește realizarea, e altceva, dar toate automobilele trec pe supt fereștile Universității pe noua stradă deschisă în locul parcului ce propusesem. În America, Universitatea e un oraș în mijlocul unei păduri, cu poiene largi în mijlocul ei, care sânt ale Universității; acolo, în mijlocul pădurii, se ridică cele mai frumoase palate din lume, în stil gotic, din care una costă câteva milioane de dolari. Sânt Universități care au 2.000 de studenți și 2.000 de profesori cu laboranți cu tot. La Harvard i-am numărat eu pe anuaru: erau 1,600; fiecare student cu profesorul lui. Dar studentul plătește, iar cine nu plătește, este om de mâna întâiu, fiindcă a plăti o țară pentru oameni de mâna a patra înseamnă a zvârli banii pe fereastă. Rectorul Universității o spune.

Iată cum e Universitatea americană.

În California, la Clermont, s'a făcut din nimic, în pustiu, o Universitate nouă, în care profesorul Maro Jones știe românește, cetește pe Eminescu, și dorește să vie la București. Ce lucru frumos ar fi dacă un număr de asociații din România i-ar plăti drumul, pentru că e om sărac! Ar fi cea mai mare bucurie din viața lui să vadă țara pe care o iubește așa de mult.

Universitatea americană nu se ține cu mâna întinsă Statului: „ni dai ori nu ni dai?”. O Universitate care are 60 milioane de dolari capital e socotită ca săracă. 60 de milioane de dolari!

Acolo, în California, Universitatea e așezată în mijlocul livezilor de portocali, a grădinilor de trandafiri, în mijlocul naturii, făcută de om, dar cea mai frumoasă natură. Primăvara, te îmbeți de mireasma florilor; iarna aproape nu există; în timpul căldurii celei mai strașnice, acolo e răcoare. Lumea universitară e împărțită în colegii, unde locuiesc, deosebit, studenți și studente. Ordinea e perfectă. Dacă se întâmplă, în clasa de sus, că se mai îmbată câte un fiu de mare bogătaş, împotriva prohibițiunii— dar de prohibiție să nu mai vorbim! —, dacă la Universitate se întâmplă ca un student să fie grosolan față de o colegă a lui, acela se expune a fi luat de urechi și dat afară de propriii lui colegi; nu e nevoie de intervenția rectorului sau a profesorului. Studenții fac poliția lor pentru că niciodată toți profesorii laolaltă nu pot apăra onoarea unei Universități cum trebuie, și pot s'o facă studenții ei înșii.

În colegiile acestea, unde băieții sânt de o parte, fetele de alta — nu sânt căminuri mixte în America—, fetele mi s'au părut uneori foarte cochete.

Am întrebat pe una, o străină, dacă aceasta n'are consecințe, și mi-a răspuns,— era punctul ei de vedere — „studenții sânt așa de proști încât nu se întâmplă niciodată nimic”. Ceia ce i se părea fetei că era prost, nu era așa: studentul e un om care-și pregătește onest o carieră și care are ochi pentru cartea după care învață și care va fi temelia vieții lui viitoare.

Sălile de solemnitate biruie trei șferturi din sălile de tron din Europa, dar bine înțeles niciodată la o festivitate nu se întâmplă să zgârie cineva perețele casei de lux puse la dispoziția tuturor. E un respect pentru această donație care nu cere sprijinul nimănui; nevoia acestui respect este în sufletul fiecăruia. Nimic mai mișcător decât să vezi săpat pe câte un perete: „In amintirea fiului meu, fost student al acestei Universități și care a închis ochii în anii săi de studii”. Părintele îndurerat clădește un monument pentru folosul nației sale, mai mișcător decât toate pietrele de cimitir. Până și în muzee sânt părți create în amintirea tinerilor Americani căzuți pe front. La Harvard, una din cele mai mișcătoare săli de bibliotecă se compune din cărțile unui tânăr American mort la douăzeci și patru de ani pe frontul frances. Părinții au clădit o parte din bibliotecă pentru cărțile fiului său iubit, le-au așezat așa cum le-ar fi așezat el, și studenții cari se succedă privesc la nobilul chip blând al tânărului de la care vine această comoară.

Oricine vorbește rău de America, are voie să critice toată suferința omenească pe care a înălțat-o o clasă de miliardari cari de sigur nu merită în rândul întâiu admirația și respectul lumii, dar, când se gândește cineva la ceia ce acești miliardari, adegă inițiativa particulară, au făcut, dacă nu pentru învățătura celor de astăzi, nepregătiți poate, dar pentru învățătura de mâni a tinerilor Americani, acela are datoria să se închine înaintea celei mai mari opere de munificență pe care bogăția a făcut-o în folosul culturii.

Istorie

III.

Istorie

Nimic mai greu decât să presinte cineva, într'o conferință de o oară, istoria Americii. Eu cunosc un singur mijloc de a face o conferință istorică suportabilă pentru public, anume aceia de a o face ca un istoric,

iar nu ca un profesor de istorie. Dacă o face cineva ca profesor de istorie, conferința este pierdută. Dacă o face ca istoric, ceia ce înseamnă cu totul altceva decât ca profesor de istorie, atunci conferința poate să fie suportabilă și uneori se poate întâmpla să fie chiar interesantă.

În orice cas, părerea — și sânt silit să o repet pentru a nu știu câta oară —, părerea că o conferință istorică este un fel de fir de care atârni nume și date este cu totul neîndreptățită față de oricine înțelege viața trecutului, care este istoria, și legăturile dintre evenimentele trecutului, care formează țesătura istorică. În orice cas, acest fel de presintare nu se potrivește cu mine, istoric întâmplător. La începutul carierei mele de profesor mi se deschideau mai multe drumuri; s'a întâmplat că am rămas pe acesta.

Așa fiind, să-mi permiteți să înfățișez ca un istoric, iar nu ca un profesor, trecutul Americii.

Aici cred că vor fi și unele lucruri noi, cel puțin ca interpretare, jumătatea cealaltă fiind de la alții. Când zic: jumătate de la alții însemnează lucruri oarecum știute, dar care, prin interpretarea lor, pot să apară tot așa de noi ca lucrurile pe care nu le-a atins aproape nimeni.

Când vorbește cineva de istoria Americii și începe, cum se începea acum câteva decenii, cu răscola contra Angliei, cu declarația de la 6 Iunie 1776, data de întemeiere a republicii Statelor-Unite, când pune în linia întâiu câțiva eroi și mai ales pe George Washington, atunci nu poate decât să presinte o explicare a evenimentelor care, acum, e cu totul demodată și înlocuită. Acei cari socotesc începutul Americii la 1776 și o înțeleg ca o revoluție izbutită, se bucură nu pentru rezultate, dar, în rândul întâiu, pentru că a fost o revoluție.

În materie de revoluție sânt două păreri: părerea oamenilor cari se bucură de rezultatul ei bun și regretă revoluția, și părerea altora, cari se bucură de revoluție fără să li pese de rezultatul rău. Două păreri

deosebite. Acei cărora li place revoluția, oricare ar fi efectele, aceia fără îndoială vor prezenta în rândul întâiu constituirea, prin revoluție, a unui Stat nou și personalitatea eroului care a îndeplinit actul de rupere a legăturilor cu trecutul, pentru crearea țerii celei noi.

Pot spune că astăzi punctul de vedere eroic și revoluționar în prezentarea istoriei Statelor-Unite este un punct de vedere oarecum trecut. Istoricii actuali ai Statelor-Unite nu mai studiază istoria Americii în același fel cum o studiau înaintașii lor. Astăzi se caută lucruri mai adânci, care nu sunt totdeauna și mai strălucitoare, așa încât elementul eroic iese prin aceasta scăzut. George Washington nu rămâne singur pe pedestalul lui, cu figura pe care i-o cunoaștem. De la început pot să vă spun că Washington nu seamănă cu eroii antichității, cel puțin așa cum sânt înfățișați de izvoare. Era un om foarte uman, îi plăcea să steie foarte multă vreme la masă și, în năcazul prohibiționiștilor din timpul nostru, cari nu beau în public, ci numai în particular, Washington obișnuia să beie bine. Nu era un om de o mare pregătire intelectuală, un fel de ideolog hrănit din teoriile lui Rousseau, cetise doar în tinereța lui câteva cărți și credea că e dispensat să mai citească altele.

Mișcarea n'a plecat de la Washington, ci s'a adresat lui Washington într'un anume moment întocmai precum revoluționarii noștri din Basarabia, când au văzut că li trebuie nu numai oratori cari știu mai mult sau mai puțin românește, pe cari îi aveau la Chișinău sau pe cari i-au desgropat din cimitirul ocupației din București, când și-au dat seama că o revoluție cere și altceva, s'au adresat generalului Broșteanu. Rolul pe care l-a jucat generalul Broșteanu față de ideologii din Chișinău este rolul jucat de Washington față de ideologii din Philadelphia, care a fost șase ani capitala Statelor-Unite, înainte de a se fi mutat capitala în orașul care poartă numele creatorului republicei.

Este prin urmare un alt fel de a prezenta istoria Statelor-Unite. Acest fel este înfățișat în ultimul timp, foarte bine, de tovărășia a doi oameni,

bărbatul și soția, cari s’au întovărășit pentru a face cea mai bună istorie a țerii lor. În cea mai deplină înțelegere, — cei doi autori nu se ceartă de la pagina întâia până la cea din urmă, de și sânt soți—, Charles Bird și d-na Mary Bird, au dat o frumoasă lucrare: „Formațiunea civilizației americane („Rise of American civilisation”). Sânt două volume reunite, în a doua ediție, într’o singură presintare tipografică, de 800 de pagini.

Acela care vine cu amintirile despre Washington, eroul care creiază din nimic, cum a ieșit Minerva din capul lui Zeus, America liberă, acel care caută pe Washington în fiecare colț ca să vadă ce a făcut în cutare moment, sau care se așteaptă la descrieri de bătălii, se înșeală. Noi scriem istoria altfel, cu totul deosebit de istoria pe care am învățat-o în școală: ca o presintare, în linii generale, a explicației deosebitelor situații. Aceasta este istoria. E mai mult decât sociologia — care cuprinde așa de puțin! — și e mult mai puțin decât vechea istorie.

Așa încât să-mi dați voie să înfățișez istoria Americii așa cum se scrie istoria acum, pe liniile acestea generale, căutând explicații fără multe date și fără multe nume, mai ales, fără elementul anecdotic din care formează cei mai mulți istoria vorbită sau scrisă.

Totdeauna mi s’a părut că în istoria Americii se face o foarte mare greșeală că se începe pe la 1760-1770, sau unii, cari vreau să introducă și istoria coloniilor engleze care s’au răsculat la 1776 și au format Statul cel nou liber, încep de la 1500 și ceva, adică de atunci de când apar cei d’întăiu coloniști. Eu m’am întrebat însă totdeauna: bine, dar înainte de apariția Europeanilor, a fost aici o întreagă lume indiană; aceia n’are interes? Din nenorocire Indienii nu scriau cărți de istorie pentru foarte multe motive, dintre care unul era că nu aveau o catedră de istorie. Mă întreb dacă s’ar desființa toate catedrele de istorie, dacă nu ar mai da Academia Română premii pentru subiecte de istorie și dacă nu s’ar găsi niciun editor de la care să spere cineva publicarea unui volum, mă întreb cine ar mai scrie istorie? Cum în America nu era nicio Academie

indiană, nici catedre de învățământ superior și secundar de istorie și nici editori pentru cărți de istorie a Indienilor, nimeni n'a scris istoria lor.

Dar istoria aceasta o putem reconstitui până la oarecare punct, și, deci, acest capitol nu poate lipsi când vorbești despre istoria Americii. De sigur că pentru a înfățișa eu acest capitol mi-ar trebui un întreg șir de cercetări pe care nu din București le pot face, dar cred că acest capitol este cu desăvârșire necesar. Bieții Indieni au fost expropriați de la orice: de la pădurea lor, de la stăpânirea râurilor lor, de la pământul lor, au fost îngrămădii în „reserve” și chiar din aceste reserve li se mai ciupește mereu câte ceva, se mai mută din loc în loc, pentru a face plăcere coloniștilor; dar nu se cuvine să-i expropriem din două domenii. Unul care ne privește astăzi: domeniul istoriei, fiindcă ei au creat țara, cu drumurile ei, cu un început de agricultură. Și-ar închipui cineva: Indienii erau vânători, erau războinici — păstori foarte puțin, cea mai mare parte din animale au fost introduse de Spanioli; în momentul cuceririi America n'avea nici cai, nici măgari. Dar, dacă își închipuie cineva că Indienii erau numai atât, se înșală. Nu, erau și agricultori. Cultura porumbului e un lucru indian. De la Indieni avem noi porumbul, introdus prin secolul al XVII-lea, de și nu cum se crede de obicei. Astăzi, în unele regiuni, unde Europeanul nu pătrunde, unde-i este imposibil să pătrundă și mai ales să se așeze, pentru că nu găsește niciun avantaj, în Cañoanele Coloradului, tocmai în fund, în lumea aceia atât de aspră încât numai indigenul cel mai autentic se poate prinde de bucată de piatră, și astăzi, prin metode de irigație proprii, Indienii ajung să cultive ceia ce li este necesar pentru viață. Este o adevărată minune agricultura pe granit a Indienilor. Dar, când ajunge un popor să despădurească fie și o foarte mică parte a unei regiuni, să taie drumuri, când ajunge să înființeze comunități mai mici sau mai mari, sate, cu câteva case sau cu foarte multe case, când ajunge să-și dea o organizație sprijinită pe familie, — și familia indiană e foarte strânsă, de și nedreaptă pentru femei—, cu o foarte puternică autoritate, absolut

necesară, a părinților asupra copiilor, cu sentimente filiale foarte frumoase din partea copiilor față de părinți, când ajunge societatea aceasta să-și aibă un fel de administrație locală cu șefi speciali, cărora America li-a dat numai bățul de comisari supt Lincoln, acel popor poate să-și aibă un capitol în istoria teritoriului pe care l-a locuit. Istoria nu e numai istoria datată, istoria strânsă în jurul unor anume personalități; istoria este crearea culturii, a așezămintelor. Dacă Indienii au cultură și au așezăminte, oricât de desagreabil ar fi pentru stăpânii cei noi ai țerii, cu toate acestea locul Indienilor nu trebuie să fie luat de nimeni.

Deci am avea întâiu un capitol indian pe care l-am atins în treacăt atunci când am vorbit despre rasă. Fiindcă aici istoria și etnografia se confundă. Îndată ce un popor nu ajunge să îndeplinească acte individuale, îndată ce un popor nu presintă, în anume personalități și în anume momente, viața sa, istoria și etnografia sânt una, și, deci, un capitol de etno-istorie indiană ar trebui să se puie la începutul vieții Statelor-Unite.

După aceia, vine, natural, un alt capitol; cea d'întăiu apariție a coloniștilor aparținând rasei noastre.

Înainte de a ajunge la acest capitol, dați-mi voie să intercalez ceva care se ține tot de Indieni.

Spuneam, în cea d'întăiu conferință, că în toată America se întâlnește o foarte veche artă și că în regiunile din Sud este o formă naturalistă, realistă, iar, alături, o sforțare a imaginației de a presinta oameni și animale într'o formă tragică și caricaturală în același timp. Partea de Nord, și toată Canada, are altă artă: arta liniară, geometrică, stilisată, care nu dă obiectele și ființele așa cum sânt, ci le prelucrează așa cum le prelucrează și arta noastră populară. Deci două feluri de artă deosebită.

Am mai spus un lucru: în ce privește arta din Sudul Americii, care are asemănări cu arta chineză și cu cea din India, asemănarea e așa de mare încât trebuie să te gândești la posibilitatea unui contact cândva, să crezi

că a fost cândva, peste Oceanul Pacific, posibilitatea unui schimb. Cum a trecut civilizația chineză în Iaponia, nimic nu împiedecă faptul că la un alt moment să fi putut trece și în America. Drumul este foarte lung, de și presărat cu insule, dar îndrăzneala noastră, de când avem mașini de tot felul, este mult mai mică decât a oamenilor de de mult, din vremea când ei n'aveau ajutorul mașinilor. Gândiți-vă la piramide, făcute de oameni cari n'aveau la îndemână scripetele noastre; la Bretonii cari și-au înălțat dolmenele și menhirii fără să aibă mijloacele tehnice moderne. Atunci când îi lipsia ajutorul tehnicii, omul a putut să facă minuni. Tot așa și în domeniul străbaterii mărilor. Se poate întâmpla ca în timpuri foarte îndepărtate să fi existat între Iaponia și coasta Americii, dacă nu o Atlantidă — nu mai cred în Atlantida de când a trecut în romane și în cinematografe —, dacă nu un continent, dar insule mari oare astăzi sânt mai mici, sau insule dispărute cu totul astăzi. Oricum să fie, nu se poate explica prin generație spontană existența în Asia, de o parte, și în America centrală, de altă parte, a unei arte atât de asemănătoare. Risc foarte mult spunând că și între înfățișarea Indienilor celor adevărați și a unor locuitori ai Asiei trebuie să fi existat oarecare legături. Acum în urmă, vedeam în București o Țigancă, cu copilul, stând chircită într'un colț, și imediat mi-au venit în minte femeile din Albuquerque care în aceeași atitudine vindeau broderiile lor. Nu îndrăznesc să spun că pariașii din India și rasa roșie americană sânt una și singură rasă, cu toate acestea sânt similitudini așa de mari încât, cu foarte multă socoteală, se pot admite și anumite amestecuri etnice.

Dar partea aceasta nu interesează, pentru că nu privește Statele-Unite. Interesează însă altceva: un covor indian nordic este un covor românesc. Cutare covor mare indian ai putea zice că e de la noi, din Prahova sau din Basarabia, ori din Moldova de Nord. Aș admite deci că odinioară, pe la strămtorea de Behring, a pătruns, dacă nu rasa însăși, cum admit unii istorici din America, dar măcar arta.

Prin urmare a fost, pe lângă capitolul indian propriu-zis, un alt capitol, foarte vechiu, un capitol de comunitate de cultură preistorică între America indiană și între Asia și, prin Asia, cu anumite regiuni din Europa, un capitol pe care numai arta ne permite să-l găsim, dar cu privire la care nu se poate ajunge la precisări.

Acum vin la rasa albă.

A pătruns întâiu într'o formă pe care nimeni n'a definit-o, și a făcut rău, pentru că e foarte ușor.

Cercetări în domeniul așa-numitelor sage, al cântecelor epice populare scandinave, au arătat că din Islanda cântecele au trecut în Groenlanda. Pentru a vedea cât de îndrăzneță putea fi navigația în vremile de de mult, gândiți-vă la distanța care separă Islanda de Danemarca metropolă. Astăzi, cu corăbiile mânate de aburi, trebuie mai mult de zece zile ca să se facă acest drum. Sânt serbări mari anul acesta în Islanda, la care vor asista și Suveranii Danemarcei, și evident că n'o să fie comod drumul pentru invitați. Acei cari vor veni în Islanda pentru comemorare, vor avea un drum lung de străbătut. Din Islanda, se știe că anumiți navigatori, mai puțin îndrăzneți decât cei cari din Danemarca au ajuns în Islanda, au mers în Groenlanda. Groenlanda a fost o bucată de vreme o colonie scandinavă. Aceasta se știa numai prin poezia epică. Astăzi însă se poate ști mult mai mult: s'au făcut săpături în Groenlanda care au adeverit legenda, la care Americanii țin foarte mult, mai ales cei din Statele-Unite, unde sânt în majoritate Anglo-Saxoni, că nu un latin, Cristofor Columb, e descoperitorul Americii, ci descoperitorul este unul din rasa căreia-i aparține majoritatea locuitorilor din Statele-Unite, Leif Erikson, a cărui statuie se poate vedea la Washington.

Săpăturile făcute în Groenlanda au arătat că între secolul al XI-lea și al XV-iea a fost o colonie europeană acolo, că s'a dezvoltat o întreagă viață europeană organizată, cu un episcop. După aceea, nimeni nu știe de ce, pe la 1400 și ceva, această întâie așezare europeană din Groenlanda a

dispărut.

Dacă, deci, precum fac dovada săpăturile, era o colonie scandinavă în Groenlanda, ni putem închipui că nu era nimic mai ușor decât să se ajungă în peninsula Labrador, care și-ar fi având chiar un vechiu nume scandinav.

Așa încât, de fapt, avem a face cu două descoperiri ale Americii sau, dacă voîți, cu trei și chiar patru. Cristofor Columb a descoperit Antilele, alții au descoperit Mexicul, alții America-de-Sud, și, cu mult înaintea tuturor, cu patru secole înainte, Scandinavii au descoperit Groenlanda și, prin partea de Nord, continentul american.

Aici intervine o explicație pe care-mi permit să o presint, și anume: prezența Scandinavilor în Groenlanda nu e lucru întâmplător. De obicei se spune că n'are nicio valoare întâmplarea care a făcut ca vântul să ducă pe Scandinavi până prin aceste regiuni. Dar nu e așa. În conferințele despre istoria Norvegiei, am arătat că nu trebuie să ni închipuim Norvegia ca o bucătică de pământ între fiorduri și șira spinării a munților peninsulei scandinave. Norvegia de odinioară nu însemna aceasta, ci un adevărat Imperiu al mărilor; insulele din Nordul Angliei făceau parte din acest Imperiu norvegian, Islanda făcea parte și ea din Norvegia, și astfel Imperiul scandinav s'a întins până în Groenlanda. El, e la baza fundării Imperiului rus prin Ruric, a regatului Celor Două Sicilii, a regatului engles, prin rasa de Scandinavi francisați. Gloria mare a Norvegiei din evul mediu, pe care n'o presintă în de ajuns recunoștinții și admirației noastre, este acest splendid Stat scandinav, sprijinit, pe de o parte, pe pământul acesta din Nordul Europei, și, pe de altă parte, pe coasta nordică și nord-estică a Americii.

Dar acest capitol s'a închis. După el a venit altul, cu multă vreme înainte de revoluția din 1776. Au început a sosi în America Europeni în alte condiții și anume: dacă de pe la 1400 a încetat viața europeană în Groenlanda, nu s'a așteptat multă vreme pentru ca Europeanii să apară

din nou, poate urmând tradiția navigatorilor înaintași. Există și un fel de societate secretă a navigatorilor care-și transmite anumite tradiții și legende, care merg din țară în țară. Gândiți-vă la Nordul Franciei care se cheamă Normandia. Aceasta nu înseamnă decât teritoriul norvegian, nortman; iar Rolf, pe franțuzește Rou, care a întemeiat ducatul normand, era Norvegian ca oricare altul. Nordul Franciei, ca și poate Scoția, făcea parte din imperiul scandinav, și e posibil să fi rămas din foarte vechi timpuri anumite tradiții. Din Franța au plecat, într'un anume moment, Normanzii și în Anglia, dar Anglia cu Normandia sânt teritorii oarecum legate; este același punct de plecare. Din regiunile acestea, de lângă Canalul Mânecii, au plecat exploratorii pe sama lor cari au ajuns în America. Râul Sfântului Laurențiu a fost desceperit de dâșșii, ca și toate insulele vecine pe la 1500, în vremea lui Gabotto Venețianul, numit de Francesi Cabot, pe vremea când, încă de la sfârșitul secolului al XV-lea, porniau aventurieri francesi și englesi, când s'a creat un fel de Franță americană din care a rămas astăzi Canada, țară atât de interesantă supt toate raporturile. Dar această țară francesă a fost cu totul neglijată de Franța europeană; a administrat-o foarte prost, n'a hrănit-o cu oameni, și a lăsat-o cu totul în sama ei.

Și, dacă vorbesc de rolul mare al Francesilor, mult mai vechiu decât rolul engles, să mergem mai departe cu dâșșii. Nu numai că s'au așezat în valea râului St. Laurențiu, dar au întemeiat orașe: Quebec, Montréal, și nu numai că au alcătuit acolo o rasă, care n'a sporit ca acea anglo-saxonă, dar a însemnat ceva foarte mare și încă în plină vitalitate. De obicei se crede că Englesii mănâncă pe Francesi. Nu totdeauna; în Canada este o regiune în care Englesii mănâncă pe Francesi, dar este și altă regiune, unde, din potrivă, Francesii mănâncă pe Englesi. Deci Francesii nu numai că au rămas în Canada, dar regiunea lacurilor a fost într'un moment francesă. Mai târziu Francesii au venit și prin Louisiana, așa încât cele două mari râuri ale Americii au fost francese. Pe Mississippi s'a întemeiat Noul Orléans. De la Montréal și până la Noul

Orléans era o continuitate de colonii latine la care s'au adaus mai târziu Spaniolii din Florida.

Dacă Statul frances, care n'a creat așezările acestea, nu le-a ajutat cum era dator, rasa latină are un avantajiu față de celelalte, pentru că a fost și creatoare și desinteresată. Francesul din Canada este cel care a tăiat întâiu pădurea pentru a face ogoare. Este o carte frumoasă, care ar trebui să fie în mâinile tuturor, — cred că există și o traducere românească—, cartea lui Hémon: „Maria Chapdelaine”, care înfățișează tocmai această operă de pionieri. Sânt și lucruri de închipuire în cartea lui Hémon, dar el a trăit și a murit în regiunea canadiană, și cartea lui e foarte prețioasă. Intre ce au făcut Francesii și ce au îndeplinit apoi Anglo-Saxonii, este o deosebire. Anglo-Saxonii s'au dus pentru a câștiga bani, pentru a face afaceri, pe când rasa latină — rasa francesă în Nord și la Sud—, au fost cei d'întăiu colonisatori. Primele mărturii cu privire la America secolului al XVII-lea sânt ale acestor călugări. Inaintau de multe ori cu cele mai mari greutăți, mânați de dorința de a scăpa de Iad pe sălbateci, apropiindu-i de Dumnezeu, și Indienii se arătau une ori învierșunați împotriva predicatorilor religiei străine, profanatori ai zeilor lor. Bieții călugări erau înșelați, une ori atrași în cursă, omorâți; fugiau pe luntri, de-a lungul râurilor americane, urmăriți de săgețile Indienilor. Cu toate acestea nu s'au dat biruiți. Așa se face că și astăzi, la Chicago și în regiunea de Apus, se întâlnesc neconținut nume de localități francese. Și astăzi la Detroit se vorbește totdeauna de La-Salle, acel care a făcut legătura între Sf. Laurențiu și valea râului Mississipi. Când umblă cineva la noi într'un automobil „Cadillac”, nu-și dă sama că nu e vorba de numele fabricantului automobilului, ci Cadillac este unul din exploratorii acestor regiuni francese. Numele lui Cadillac e foarte bine cunoscut în regiunile acestea; el a intrat oarecum în legenda întemeierii unei vieți europene în aceste părți.

Astfel, are cineva a face cu o colonizare francesă foarte importantă în Nord și ea se coboară spre Sud de la râul Sf. Laurențiu întinzându-se

până la gurile fluviului Mississippi. A fost un moment când ar fi fost posibil să avem nu o Americă anglo-saxonă, opusă unei Americi centrale și sudice a Latinilor, ci ar fi fost cu puțință ca amândouă Americile să fie latine. Aceasta nu s'a întâmplat. În locul primilor descoperitori și peste dânșii a venit altă lume, lumea anglo-saxonă.

Dar n'a venit numai ea.

Sânt silit să desfac din legătura cronologică anumite noțiuni pentru a învedera că Anglo-Saxonii n'au fost cei d'întăiu descălecători exclusivi în regiunea care li aparține istoricește mai mult din America-de-Nord.

Acolo au fost foarte vechi Scandinavi, în secolul al XVII-lea, și unii Germani; acolo au fost foarte mulți Olandesi. Olandesii, până la Cromwell, erau Stăpânii Mării. Olanda cea mică de astăzi a fost în stare să cucerească insulele Sondei, să aibă un imens imperiu: Sumatra, Iava, Borneo. Acești Olandesi au venit și în America-de-Nord. Au venit cu planuri foarte mari. Unde e acum New-York, era odinioară Noul Amsterdam; unde a fost fortul Albany a fost la început Fortul Orange, după numele prințului din casa de Olanda. Nu numai atât, dar întreaga Americă-de-Nord trebuia să fie Noua Olandă, Noile Țeri-de-jos. Guvernul din Haga concepea lucrurile așa. Familiile cele mai vechi și cele mai mari de la New-York sânt olandese. A putut să rădă un scriitor, cu care vom face cunoștință, Washington Irving, de „Dietrich Knickerbocker”, și orice American râde, când se gândește de unde vine piesa de îmbrăcăminte care se chiamă „knickerbockers”.

Dar în Olanda aceasta Nouă a fost o foarte puternică viață. Casa de lemn americană, care are o verandă și, înaintea verandei, către stradă, scări cu rampă de fier, și de o parte și de alta, este tipul casei olandese. Cum am intrat în America, locuințele de lângă gara New-Yorkului mi-au amintit de cele pe care le-âm văzut la Haga și în alte localități din Olanda. E casa care se vede și în Anglia, casa din regiunile învecinând Marea Nordului: Danemarca și Olanda, de o parte, Anglia, de alta.

Prin urmare n'avem a face cu o trecere ușoară a Olandesilor în America, ci cu o îndărătnică înrădăcinare a acestei rase, care, ceia ce nu trebuie să ne mire față de cuceritorii Insulelor Sondei, a râvnit la Brasilia. A fost un plan al guvernului olandes ca să prefacă și Brasilia în colonie olandesă.

Va să zică avem a face întâiu cu Scandinavii în secolul al XVII-lea, avem a face cu o adevărată înstăpânire a rasei olandese, care a lăsat urme și în alcătuirea populației. Gândiți-vă la Vandervelde, Van Sickle și atâtea nume care vădesc originea olandesă.

Prin urmare, și în ce privește rasa, și în ce privește clădirea casei, și în ce privește rosturile cele vechi ale Americii-de-Nord, Olandesii au jucat un rol important.

Acum vin la Englesi, la răscoala coloniștilor englesi și la Statul pe care l-au format.

Eu am crezut multă vreme, mărturisesc, pe basa celor d'întăiu cărți de istorie care mi-au stat la îndemână, că în epoca lui Carol I-iu, atunci când regele impunea taxe care erau ilegale,—pentru că nu fuseseră votate de Parlament, cu care regele era în conflict, ceia ce a adus apoi judecarea și decapitarea Suveranului,— un număr de nobile suflete englese, vrând să salveze, de o parte, legalitatea, și, de altă parte, Biserica anglicană presbiteriană, s'au suit pe o corabie și au debarcat în mijlocul sălbatecilor, pe coasta Americii. De aici ar veni elementul anglo-saxon în America, de aici și numai de aici.

Nu e adevărat. Părerea aceasta, foarte răspândită, nu e adevărată ca întreg, de și e adevărată pentru un anume moment, dar nu se poate întinde acest adevăr asupra întregii pătrunderi a elementului anglo-saxon în America.

De fapt au venit întâiu aventurieri englesi. Cea d'întăiu colonie au format-o Englesii pe vremea reginei Elisabeta: Virginia. Virginia n'a fost întemiată de puritanii cari fugiau de prigonirile absolutismului regal

și de primejdia catolicismului. Regina Elisabeta era protestantă, fanatică protestantă, și deci politica ei n'a putut goni pe nimeni din Anglia.

Era un Parlament pe vremea Elisabetși, dar se știe că oamenii inteligenți se pot juca totdeauna cu Parlamentele. Deci, dacă au plecat Englesi și s'au așezat, pe vremea reginei Elisabeta, în America, n'a fost din cauza prigonirilor și amenințărilor în domeniile arătate. A fost, ca și pentru Francesi, o expansiune romantică a unor suflete formate de Renaștere.

Renașterea, acest mare fenomen cultural și psihologic din secolul al XVI-lea, a dat aripi omului. În evul mediu omul a trăit foarte bine fără prea largi aripi. Evul mediu n'a fost nici o epocă de întunec, nici o epocă de sărăcie sau de întrerupere a dezvoltării omenirii; cu toate acestea el era prins într'o anume rază. În Renaștere, îți era permis să scrii orice, să încerci orice. Este o operă individualistă magnifică și desfrânată.

Mulți din cei veniți în această regiune americană s'au așezat, ca să întrebuițez un termen vulgar românesc, ca „de unul singur”. Pe lângă dânsul s'au strâns alții. Colonii aceștia au însemnat foarte puțin la început.

De la o bucată de vreme, este adevărat, au plecat câțiva și din cauza prigonirilor, dar vestita corabie „May Flower” n'a părăsit Anglia din cauza prigonirilor. Este vorba de o acțiune îndrăzneată cuceritoare pe continentul cel nou în care și înaintea acestora existaseră atâtea Englesi. Pe urmă însă continuu an venit în pachete Englesi și s'au așezat aici, Englesi din Anglia, Scoțieni protestanți și Irlandesi catolici, foarte mulți. Insulele Britanice au dat represintanți ai tuturor națiilor de acolo continentului celui nou.

Aici vin însă la deosebirea care se face astăzi neted și care explică o mulțime de lucruri. Nu toate coloniile, nici măcar o mare parte din colonii, nu pleacă de la inițiativa individuală: are cineva a face cu o

donatie regală în toată forma. Anglia secolului al XVII-lea a trimis oameni aici, și anume mai ales în a doua jumătate, supt Carol al II-lea și Iacob al II-lea: regele dăruia cuiva ca proprietar o bucată de pământ. Proprietarul avea dreptul să-l stăpânească așa cum voia el, căci era o moștenire a lui. El atrăgea alți oameni, și oamenii liberi puteau cumpăra sclavi.

Aceasta este o formă de așezare a Englesilor, ca proprietari.

Pe urmă s'au întemeiat Companii și s'au dat privilegiile acestor Companii. Acestea sânt coloniile corporative. Companiile țineau la dispoziția oricui voia o bucată de pământ din domeniul pe care-l căpătaseră prin charta regală.

Avem, prin urmare, aici în America, în secolul al XVII-lea trei categorii deosebite de colonii: colonii întemeiate de un individ pe sama lui, colonii întemeiate de un proprietar care era împroprietărit de rege, colonii întemeiate de Companii cărora regele li dădea dreptul să se așeze în America.

Mai este însă și a patra categorie. Puritanii, când au venit și s'au așezat în America, aveau în cap o concepție calvină care sta în această: cetatea lui Dumnezeu trebuie făcută pe pământ; omul n'are rosturi ale lui, ci are numai pe acela de unealtă a puterii cerești și trebuie să trăiască potrivit Bibliei. Biblia îl stăpânește, în Biblie găsește el Constituția lui. Atunci s'a creat în coloniile acestea o formă cu totul deosebită: așezarea oamenilor lui Dumnezeu, stând mereu cu Biblia deschisă înaintea lor și întemeind așezăminte foarte curioase. De exemplu, până foarte târziu, la Boston, dacă te prindea Dumineca vesel, cântând din gitară sau din vioară, erai condamnat foarte aspru, fiindcă în ziua lui Dumnezeu nu-i e permis omului să se bucure altfel decât ascultând cuvântul dumnezeiesc; sau, dacă i s'ar fi întâmplat cuiva să vadă pe fereastă pe un bărbat sărutându-și nevasta, era pedepsit foarte aspru, fiindcă în ziua lui Dumnezeu nu se poate onora o ființă de pe pământ, ceia ce ar fi o

usurpare a drepturilor lui Dumnezeu.

În felul acesta s'au alcătuit un fel de mici State cu caracter religios. Ele s'au dezvoltat încetul cu încetul, și de la o bucată de vreme un tip a ajuns să biruie pe celalt. Tipul care a ajuns să biruie pe celalt, împiedecând pe puritani de a impune felul lor de traiu altora, silindu-i să facă, deci, concesii, e datorit ideilor franceze, precum se va vedea. Această schimbare s'a făcut încetul cu încetul până s'a creat un fel de uniformizare, care ar fi putut păstra coloniile, dar numai în cadrele coloniei, dacă n'ar fi intervenit în secolul al XVIII-lea un lucru care a provocat o revoluție.

Americanii nu s'au răsculat contra regelui fiindcă voiau, ci o anume politică de la Londra i-a silit să se revolte, împotriva sentimentelor lor. N'aș putea zice și împotriva intereselor lor. Anume: Anglia secolului al XVIII-lea a vrut să imite Franța; a vrut să domine de fapt America. Dar coloniile făceau până atunci ce voiau, aveau adunările lor, guvernarea lor.

Un lucru se poate în istorie: ai stăpânit pe un om și i-ai dat drumul, omul e bucuros; dar să-i dai drumul și să vii pe urmă să-l stăpânești iarăși, aceasta nu se poate. De aceea, orice guvern nu trebuie să piardă din mână o societate, căci n'o mai poate recăpăta, și, chiar dacă ar veni un guvern mai bun, nici acela n'ar mai putea prinde societatea pe care celalt guvern a scăpat-o din mână. Statele-Unite au scăpat din mâna guvernului engles și cu toate acestea guvernul engles a vrut să le recapete.

Soții Byrd observă un lucru foarte adevărat: cel d'întăiu rege din casa de Hanovra, Gheorghe I-iu, era German, și nu-i păsa de Anglia, de America, deci, cu atât mai puțin; interesele lui erau în Hanovra, la el acasă. Cam tot așa a fost și Gheorghe al II-lea, dar Gheorghe al III-lea a fost un adevărat Engles, și a vrut să guverneze imitând pe regele Franciei. Partidele englese pe vremea lui Gheorghe al III-lea, tories și whigi (conservatori și liberali), pierduseră însemnătatea de odinioară; ele

nu mai erau atât de diferențiate; se formase o singură clasă politică, în care, dacă se păstrau două ramuri, era fiindcă nu încăpea toată lumea la guvern. Aceasta se întâmplă și în alte țeri, unde nu pot mânca toți în același timp. În vremea aceasta deci, când era un rege care guverna, o clasă politică al cărei scop era exploatarea cât mai deplină a tot ce se ținea de Anglia, acestora, coloniștilor din Statele-Unite, li s'a impus, lor cari începuseră a se desvolta, a avea fabrici, organizații culturale importante, personalități de mână întâiu, cum au fost Franklin, Washington, Jefferson, Hamilton, li s'a impus să țină la dispoziția fabricilor din Anglia materia primă și să cumpere, în același timp — vedeți ce rol degradant! — produsele fabricilor din Anglia. Aceasta, pentru o parte din populația americană era o imposibilitate.

Când a izbucnit revoluția, a fost pentru un lucru de nimic. Americanii, încă d'înainte, formaseră o Convențiune, o Adunare pentru a se împotrivi unor anumite cereri din Londra, așa încât Adunarea din 1776 nu este cea d'întăiu, ici a fost pregătită de altele cu scopuri economice.

Revolta a izbucnit din următorul motiv: fabricanții de ceaiu din Indii se simțiau nedreptățiți de la o bucată de vreme: erau pe cale de a da faliment. Guvernul engles a vrut să li acorde anumite avantagii și între acestea a fost acela de a vinde direct ceaiul în Statele-Unite, în loc să se vândă, ca înainte, printr'un intermediar engles. Intermediarul engles avea asociații săi în Statele-Unite, și atunci, prin măsura guvernului engles, a fost lovit și Englesul din Londra și asociații lui din America. Deci n'a fost o revoluție spontană.

Eu am o largă experiență de revoluții. N'am făcut niciuna și nu doresc să fac niciuna, dar știu cum se fac. Revoluțiile se fac totdeauna de alții decât acei cari se văd, iar acei cari nu se văd în timpul luptei se văd pe urmă, când se capătă câștigul.

Prin urmare revoluția aceasta din 1776, cine a făcut-o? Bogătașii cari vindeau ceaiu în America. Ceaiul era să fie mai ieftin, fiindcă se vindea

direct, fără intermediari, dar intermediarii pierdeau.

Aceasta mă face să vă arăt din ce categorii era compusă populația americană de acolo. Erau în majoritate oameni de afaceri. Omul de afaceri american este încă de atunci. Oamenii de afaceri cari au pornit rășcoala au pus să se înece în ocean un transport de ceaiu. S’au înțeles chiar cu acela pentru care venia ceaiul: îți ardem casa dacă te opui la înecarea ceaiului; ori ți se îneacă numai ceaiul și dăta rămâi cu casa, ori rămâi și fără ceaiu și fără casă. Și astfel, cu voia lui, i s’a înecat transportul. Oameni de afaceri cari începeau să-și arate urechea.

Pe lângă aceștia erau fermierii. George Washington este tipul fermierului. A fost fericit când a putut să se retragă la ferma lui de pe malul Potomacului, ca să trăiască în liniște singura nevasta lui, fiindcă n’a avut urmași. Din picturile vremii se vede foarte bine cum era Washington, un om bine nutrit și, alături, supt bonețica obișnuită acum câteva decenii, Mrs. Washington.

Erau, de o parte, oamenii de afaceri și, de alta, fermierii. Dar mai era o categorie: avocații.

Eu mi-am închipuit foarte multă vreme că rășcoala din 1770 au făcut-o fermierii. Nu. Fermierii au tras greul, au riscat, și-au presintat pieptul baionetelor engleze. Ei au bătut pe Englesi, ei au ridicat pe Washington, dar, a doua zi după libertatea câștigată, puterea a trecut, cu câțiva oameni de drept, în mâna oamenilor de afacerii.

De la început erau mulți oameni de drept în America. De ce? Pentru că erau nenumărate procesele: afaceri pentru delimitarea pământurilor, afaceri cu Indienii, certe cu atâtea feluri de guverne care se amestecau acolo, așa încât clasa avocațească era foarte răspândită. Aceștia cetiau cărți din Europa, îl cetiau pe Rousseau.

Unii Americani se apără spunând: nu sânt ideile lui Rousseau, ci ale lui Locke. Ba nu! In 1776, atunci când o biată adunare de treizeci, patruzeci

de membri a proclamat independența Americii, rămânând să facă o Constituție câțiva ani mai târziu, în momentul acela doctrina care stăpâna a fost fără îndoială doctrina lui Rousseau: „Orice om e născut liber. Nimeni n’are voie să atace libertatea nimănui. Dacă guvernul își calcă datoria, cetățenii sânt în drept să răstoarne guvernul”. Teoriile acestea absurde, copilărești, nebune, erau în capul multor oameni din 1776.

Atunci s’a produs declarația de drepturi. Englezii n’au atacat îndată. Când au atacat, aveau soldați germani, cumpărați în Europa, conduși de un general care nu cunoștea țara. În scurtă vreme Americanii au fost biruitori și au întemeiat Statul lor.

Cea d’întăiu conștiință americană a fost o conștiință de formidabilă mândrie. Mândria Americanului e de atunci. Să ia cineva cutare carte a unei Englese, a doamnei Trollope, și va vedea cum se judecau Americanii. Ii spuneau ei: „Din ta ai venit în America pentru că la d ta toți mor de foame; regele Angliei pândește pe fiecare și, cum strânge un ban, îl ia imediat, etc.”. Doamna Trollope e plină de ură contra Americanilor, dar totuși din cartea ei starea de spirit a Americanilor se vede încă de atunci, din 1800.

De altă parte, spiritul omului de afaceri, spiritul descoperitorului, al exploatatorului de bogății, a stăpânit din capul locului. N’avem a face, în creațiunile enorme capitaliste din timpul nostru, în triumful industriei prin întrebuintarea mașinilor, n’avem a face cu un lucru nou, ci și cu unele lucruri încă de atunci. Și, dacă s’au alcătuit două partide, partidul republican, de o parte, și partidul democrat, de alta, partide care există și astăzi — dar veți vedea ce puțină importanță au —, dacă de la început viața constituțională s’a împărțit în aceste partide, în ciuda presidentului cu apucături napoleoniene, cum a fost multă vreme Jackson, aceasta vine din însuși caracterul hotărâtor al vieții americane. Viața americană a fost clădită pe lupta pentru exploatare și pentru câștig, și America a avut

norocul neînchipuit, de la început, că i s'au cedat pe rând toate teritoriile vecine. Gândiți-vă că noi am luat Ardealul după secole, printr'o luptă foarte grea, în care am pierdut sute de mii de oameni. Ei bine, America a fost alcătuită numai din cesiuni. Statele-Unite n'au purtat niciodată un mare războiu pentru a căpăta ceea ce au astăzi; toate au venit de la sine, cu cea mai mare ușurință. Nu numai că America n'a vrut să cucerească teritorii, dar, când i s'a oferit ceva și suma i se părea prea mare pentru teritoriul ce se oferia, se iviau protestări: „ce fel de guvern avem de aruncă banii țerii pe fereastă!”.

În felul acesta, din America de la început, din cele treisprezece State inițiale, s'a ajuns la imensul Stal de astăzi. Chiar și Canada era să între, în posesiunea Statelor-Unite, cândva Anglia fiind dispusă să cedeze fie insulele, fie Canada, și numai la urmă s'a hotărât să păstreze Canada și să cedeze insulele. Valea Mississipiului a fost vândută de Napoleon Ier, care a crezut că un continent așa de depărtat n'are niciun fel de viitor: îi trebuiau bani și a vândut Louisiana, care a fost o bucată de vreme spaniolă și apoi revenise Franciei, aceasta neștiind măcar hotarele acestei regiuni. A fost o chestiune întreagă pentru a se fixa aceste hotare. Mai târziu, Spaniolii, găsimdu-se izolați, au vândut Florida, iar, și mai târziu, Rușii au vândut Alaska. Și au fost protestări și atunci, acuzări de risipă când s'a achiziționat teritoriul acesta, așa de important, mai ales pentru pescuit. Pe urmă, prin descompunerea stăpânirii mexicane, și după un ușor războiu cu Mexicul, s'a căpătat California, Arizona, Texas, Noul Mexic. Mai pe urmă, după un moment de întrerupere —și veți vedea de ce —, s'a continuat această înaintare. Cuba a chemat pe Americani, bancherii americani au căpătat apoi Filipinele.

Vice-guvernatorul Filipinelor întrebând ce zic locuitorii din Filipine de alipirea lor la Statele-Unite, i s'a răspuns: „Dacă întreb inima, zic: independență; dar dacă întreb capul, spun: mai bine rămânem cu Statele-Unite”. Nicaragua a intrat în Statele-Unite, golful Caraibilor a intrat în sfera de influență a Americii; în Antile, San-Domingo, și

celelalte insule an intrat fără niciun fel de luptă în Statul american. Sânt sau oameni cari au nevoie de bani și se vând, sau proprietari prea depărtați cari nu pot să exploateze pământul lor, cum e Rusia, sau State care se descompun și cad de la sine în gura Statelor-Unite.

Când s’au căpătat teritoriile acestea enorme, în America s’a produs o formidabilă mișcare plină de încredere către producția cea nouă. O producție uriașă implică oameni cari să colonizeze. În California, care fusese spaniolă, s’au dus, învingând toate greutățile, și au colonizat. Să nu vă închipuiți nici astăzi că o colonizare implică o populație extrem de numeroasă; adese ori așezarea americană nu este decât un puț artesian și un automobil care așteaptă la scară.

Pentru a face ca producția aceasta americană să crească încă și mai mult, i s’au adăugat descoperirile cele mai îndrăznețe. Navigația cu aburi se datorește unui American, Fulton. Când a apărut cea d’întăiu corabie pe Mississippi, aceasta a însemnat un eveniment colosal. Atunci numai a pus America stăpânire pe apele ei. Și nu mai vorbesc de uimitoarele descoperiri ale unui Edison, care une ori au o valoare practică, dar alte ori uimesc mai mult decât folosesc. Afară de aceasta, când s’a ajuns la descoperirea mijloacelor de mașinism în industrie, când cu puțini oameni s’a putut face mai mult — căci aceasta era situația: să crezi bogății mari cu oameni puțini—, atunci toată mintea americană a fost îndreptată în această direcție: cum am putea să facem lucrurile mari pe care le dorește sufletul nostru cuceritor, cu oamenii puțini pe cari îi avem? Și au fost siliți la descoperiri. Vă închipuiți ce revoluție a produs în domeniul agricol mașinismul, când un singur om cu mașina poate să are, să samene, să taie producția de cereale și un om e în stare face munca a o sută. Iar, când au început căile ferate, mașina putea trece la poarta fermierului pentru a lua producția, reducând tot mai mult nevoia de brațe.

Dar, față de creșterea aceasta — și acum ajung la ultimul capitol din această expunere—, față de creșterea aceasta formidabilă a producției și față de imigrația europeană nouă de care vorbiam, milioane de oameni au venit din toate părțile lumii: Scandinavi, Irlandesi, Ruși, Poloni, și cei 120.000 oameni ai noștri. Fața, prin urmare, de materia primă în abundență, față de mașina care putea înlocui pe om și făcea minuni, față de realizarea celor mai uriașe lucrări care s’au pomenit vre-odată în istoria omenirii, viața politică a țerii ce a făcut? Cum s’a putut adapta o viață politică rudimentară și confusă, fără tradiție, la cel mai mare avânt de producție al lumii?

Este un lucru foarte curios în aparență și foarte explicabil în fond acela că o societate săracă are guverne tari și o societate bogată are guverne slabe. În cazul societății sărace, guvernul întrece cu mult ce poate da societatea; în cazul unei țeri cum e America, din potrivă, societatea întrece cu mult ceea ce poate da guvernul.

Guvernul american, ieșit din mâinile lui Jackson, a încăput de la o bucată de vreme în — dacă n’ar fi vorba de un om așa de mare, de un erou al omenirii prin credința lui, pentru care a luptat până la moarte, pentru triumful ideilor lui, un fanatic al Bibliei — așa zice societatea americană a încăput în ghiarele lui Abraham Lincoln.

Aici el e cunoscut foarte rău și înțeles foarte rău. Știu câțiva oameni cari voiau să fie Abraham Lincoln; până acum n’au ajuns, nu se poate prevedea ce se va întâmpla în viitor. Lincoln a fost însă un muncitor ignorant și mărgenit, trebuie să o spunem, dar cu toate acestea un foarte mare om, fiind un mare caracter, un om în stare să lupte cu toate puterile. Cerului și ale Iadului pentru biruința credințelor lui. Un om cu vederi largi, foarte cult se pierde de multe ori în drumul ce se deschide, dar e teribil omul care n’a cetit decât o carte, care nu cunoaște decât un drum și o țintă; acela e ca glonțul de pușcă. Se poate vedea ceva analog în Rusia; Lenin are ceva din Abraham Lincoln. De sigur că Lenin

represintă o abjectă ființă, pe când Lincoln are toată nobleță Bibliei din care se inspira, dar era ceva din profetul revoluției rusești în Lincoln. Pentru dânsul, dacă ar fi fost să se despopuleze toată America și să rămâie numai el în mijloc, represintă dogma lui, ar fi zis: prefer aceasta decât să părăsesc dogma mea. El a șocotit societatea americană cum șocotia fierul muiat de căldură supt ciocanul lui, și de aceia a lovit puternic cu ciocanul în societatea americană.

Pe vremea lui Lincoln au fost ajuns a fi două societăți americane: societatea de puritani, morala, severă, filantropi din părțile Nordului, și societatea din Sud, alcătuită în parte din plantori de bumbac cu sclavi negri. Cultura bumbacului fără negri nu se putea. Anumiți teoreticieni, unii foarte distinși, spuneau, de și cugetători foarte nobili: nu se poate fără negri; negrii nici nu vreau libertatea. Și aceasta era adevărat. A fost întrebat un negru, zece ani după liberarea lui: „ce zici de libertate?”. Și negrul a răspuns: „o, domnule, ce bine era când eram noi la proprietari!”. Societatea de Nord era grupată în jurul lui Lincoln. Ea n’avea nevoie de negri, pentru că nu cultiva bumbacul regiunilor tropicale, și pentru că avea mașini, iar imigranții nu veneau la New-Orléans, ci la New-York.

Și astfel s’a ajuns la un războiu civil.

A fost strivit Sudul, de și părea că va fi biruitor, de și Europa recunoscuse Sudul ca Stat de sine stătător, de și Napoleon al III-lea și Gladstone în Parlamentul engles recunoșteau existența a două Americi în loc de Statele-Unite de odinioară. S’a dat bătălia de la Gettysburg. Am fost pe acel câmp de luptă, și l-am străbătut cu foarte mare jenă. Aici au murit albi, cei mai frumoși represintanți ai lor, pentru frații noștri cu pielea neagră. Oricât te-ai sili, nu poți să recunoști în ei oameni represintănd aceiași umanitate cu tine. Era și o vreme potrivită pentru tristețea sufletului meu; pornise un vânt sălbatec și o zăpadă neașteptată, care biciuia obrazul. Totdeauna voiu rămâne cu visiunea câmpului de la Gettysburg legat de amintirea răscoalei tuturor elementelor care parcă

înadins se băteau înaintea istoricului peste monumentele de marmură ale celor căzuți în războiul civil.

A doua zi după această victorie, Sudul a fost ruinat. A căutat cu ce să înlocuiască pe negri. Pentru unii, oamenii albi săraci, a fost foarte bine, căci au găsit o ocupație pe care n'o aveau înainte. Acum, în Sud, sânt trei feluri de oameni: omul alb bogat, omul alb sărac, și negrul, care, îndată după liberare, a prosperat, și acum stăpânește. Și, când albi se băteau pe Rin, negrii au venit în factories, în fabrici, așa încât, azi, ei se întind neconținut. La Washington— și nu e de mirare, pentru că orașul e în marginea Virginiei, într'un teritoriu cu populație neagră—, ei au paritatea, și se întind tot în spre Nord, către New-York. Asistăm astfel la triumful negrului, în fundul căruia se găsește totuși vechiul sălbatec, duios de obicei, dar teribil în momentul când se deslănțuiesc instinctele sale. Cu America cenușie, jumătate neagră, nu știu cum se va putea înțelege Europa noastră.

După Lincoln, o serie de președinți — dintre cari unii au fost asasinați: Lincoln, Grant, Mac Kinley, — au avut în mână America.

Nu e nevoie să spun că președintele însemnează acolo o mare realitate; e mult mai mult decât un rege constituțional. El poate impune voința sa Congresului și, cu toate formele constituționale, poate bravă Senatul. Președintele este stăpânul Americii, de și n'are o sală a tronului. La el întri când vrei. E servit de negri. Negrii au servit și pe regina Maria, când a vizitat pe președintele Coolidge. Oricine poate intra la președinte. După ce am ieșit eu, cu ministrul României, de la audiența președintelui Hoover, fostul hrănitor al Europei în timpul războiului, era un cetățean care adusese o pasăre împușcată de dânsul și pe care voia să o presinte direct președintelui Hoover. Totuși, de și formele lipsesc, e o formidabilă realitate puterea președintelui american. Hoover, despre care adversarii spun că este un Coolidge, dar fisicește mai mare — și Coolidge n'a fost dintre mărimile lumii, dar, cu toate acestea, atâta

vreme cât a avut puterea, America □i sta la dispoziție cum stă astăzi la dispoziția lui Hoover—, are un mare plan de creștere a agriculturii în Vest. E un om de foarte mare energie și un realizator destul de fericit.

Societatea americană însă nu aparține nici președintelui, nici Congresului, alcătuit din oameni aleși, nu aparține nici Senatului alcătuit din câte doi represintanți de fiecare Stat, indiferent de cifra populației. Societatea americană aparține asociațiilor, ligilor, aparține formațiunilor de interese materiale sau aparține asociațiilor religioase.

Omul politic nu domină societatea. Omul politic reprezintă pe cineva, democrat sau republican sau socialist, care stă la dispoziția acestor asociațiuni. Alegerile sânt determinate de problemele economice, și une ori și de oarecare curente morale. Rolul omului politic este extrem de restrâns, și neconținut el pierde puterea din mână. Spunea unul din scriitorii mai recenți că el se găsea într'un mare otel când se făcea alegerea președintelui Republicei: oamenii vorbeau despre ce voiți, dar despre alegerea președintelui nu vorbeau nimeni; lucrul li era indiferent. Politica nu mai este între preocupările societății americane.

Atunci această societate, de cine este guvernată? De oamenii cari nu apar, cari sânt în fund, de oameni ca Morgan, Rockefeller, Armour, Carnegie, de omul petrolului, oțelului, căilor ferate, jamboanelor. Aceștia sânt cei ce conduc de fapt societatea americană, ei o au în mână. În această standardizare a întregii societăți americane, pusă la dispoziția câtorva „Napoleoni ai producției”, în această standardizare și domeniile spirituale sânt strânse în anumite mâni.

Era o vreme când, dacă aveai o idee fecundă, ajungeai bogat, dar, când ideia d □ tale lovește un lucru organizat și ar putea sărăci pe oamenii cari reprezintă producția de acum, ea poate fi cea mai fericită și totuși va fi zdrobită, pentru că nu poți să schimbi tot aparatul de fabricație. □a trebuit lui Ford un curaj extraordinar pentru ca să schimbe numărul ușilor automobilului său; a trebuit creditul lui Ford pentru ca să poată

ajunge a schimba tot utilagiul în vederea fabricării automobilului cu patru uși, și s'ar putea întâmpla, ferească Dumnezeu, ruina lui Ford, fiindcă a făcut încercarea aceasta în momentul când vânzarea americană este din ce în ce mai slabă, când se licențiază lucrători, când sunt 3.500.000 de șomeri și numărul lor se mărește în fiecare lună, când unii încep să vorbească de revoluție printre șefii șomerilor. „Căpitani” aceștia ai Americii, oameni de rasă anglo-saxonă, cari samănă cu ce erau în secolul al XVI-lea unii Spanioli cuceritori ai Mexicului, un Pizarro, un Almagro, un Cortez, aceștia sânt stăpânii Americii.

Mi s'a întâmplat să asist la o scenă foarte interesantă în redacția celui mai însemnat jurnal american.

Puterea ziarului este imensă; un articol publicat de un ziar trece în sute de gazete; el e standardizat: cu un singur articol poți să pui în mișcare toată opinia publică americană, care nu e condusă de jurnalul de partid. Jurnalul politic de partid nu există. Dacă vrei să injuri pe cineva, trebuie să te duci la dânsul acasă. Tiparul nu te poate servi. Ziarul american e un jurnal de informație. Ca să capeți zece linii într'un jurnal american, despre o chestiune de interes general, trebuie trudă. Când, cu ocazia visitei mele, am căpătat un număr, nu de informații, ci de articole, cu privire la această vizită a unui Român, aceasta a fost considerat ca un triumf.

Cea mai mare gazetă americană este „New-York Times”. Are ca proprietar-director pe d. Ox. L-am văzut la dejun. Să obții o audiență la d. Ox este mult mai greu decât să ai o audiență la președintele Republicii. N'are timp. În jurul mesei d-lui Ox erau oameni de întâia mână, cari-i făceau raport d-lui Ox. Vice-guvernatorul Filipinelor a așteptat ca să fie primit la dejun de d. Ox, spre a-i face un raport despre situația în Filipine, în vreme ce d. Ox își sorbia laptele. După ce ai fost la d. Ox și i-ai mulțămît, dacă-ți răspunde cu iscălitura sa autografă, e o foarte mare favoare, de care poți fi mândru.

Dacă întrebi, cine e mai mare la New-York? Este cineva, în afară de d. Ox, cineva care stă în fund și care conduce totul. Omul la suprafață se compromite, dar e plătit pentru a se compromite, iar omul din fund, acela e intangibil, nimeni nu-l poate apuca. Dacă vrei un lucru, trebuie să te duci la dânsul: nu va fi niciodată un guvernator fără sprijinul lui. Acela e omul în mână căruia sânt cele mai multe fire de producție, sau cele mai multe fire ale finanței.

Ce poate ieși de aici? De aici poate să iasă cea mai formidabilă catastrofă pe care societatea omenească va fi suferit-o, fiindcă familia e desfăcută, iar viața politică neexistentă.

În privința aceasta, voi intercala o declarație a d-lui Coolidge, ca să vedeți că aceasta nu e numai opinia mea.

D. Coolidge spune: „Noua sclăvie industrială are să fie forța brutală peste haos”.

Iată ce înseamnă o localitate cum e, de exemplu, Robling, unde se fabrică sârmă. Se cumpără un teren, se așează o fabrică, se fac locuințe pentru lucrători, magazine, o biserică. Totul se plătește în hârtie, la orice grevă lucrătorul trebuie să iasă din casa lui, să părăsească terenul fabricii. Este evident o sclăvie.

Aceasta în ce privește judecata asupra industriei. În ce privește viața politică, ea e socotită pretutindeni ca fiind complet naufragiată.

În America însă este și o altă viață, cum spuneam și în conferința a doua, și Universitatea aceasta, calomniată, ea pregătește o nouă viață.

Fabricantul, înainte de a se duce la fabrica lui, a fost la Princeton, la Harbour, la Yale: a fost la marile Universități americane. Nu e lucrător în America a cărui mândrie să nu fie aceea de a face ca fiul lui să treacă, prin „high school”, la college, la Universitate. Este aici o sete de cultură fără păreche, și cartea, oricât ai căuta să-i dai un sens practic, cuprinde într’însa un sens moral pe care nu-l poți înlătura. Nu există cultură

practică, există întrebuintărea practică a culturii. Orice cultură are într'însa un sâmbure ideal care rămâne în suflet, unde lucrează fără să-ți dai sama, și te trezești într'un moment că faci lucruri contra interesului d-tale. Dați-mi voie să o spun: adevărata vrednicie a unui om se arată numai în momentul când face ceva contra interesului său celui mai evident.

A fi moral pentru interesul său poate oricine, dar să vadă lămurit ca interesul său e acolo și totuși să apuce alt drum, fiindcă pe acela are datoria să-l ia, aceasta este afirmarea valorii morale a omului. În America nu odată aceasta s'a făcut. Ca să nu fiu crezut alături cu ideologii și cu romanticii, iată, în America nu există om mai preocupat de fructificări economice, cu un orizont mai sec, ai zice, decât acel foarte important om politic, care e d. Coolidge. Nici nu poți să stai de vorbă cu el. Se zice că a venit o persoană din Europa care voia să o facă, și la o masă, după multă trudă, d. Coolidge a zis doar „da” sau „nu”. Aceasta a fost toată conversația. D. Coolidge nu este un poet. Cu toate acestea iată-i ideile, în ce privește viitorul Americii. Citez din discursurile lui:

„Dacă o societate n'are învățătură, și virtutea va muri”

Mai departe:

„Civilizația nu depinde numai de cunoașterea unui adevăr ci de folosul pe care-l știi trage dintr'însul”.

— Pare că Biblia se continuă prin profeții aceștia noi

Alta:

„Nația cu cea mai mare putere morală, aceia va învinge.”

Sau:

„Nu prin revoluție ci prin evoluție, și-a tăiat omul calea lui”.

Sau:

„Politica nu e un scop, e un mijloc.”

Ori:

„Nu ni trebuie mai multe guverne ci mai multă cultură”.

Și, în sfârșit:

„Democrație nu înseamnă a trage pe cel de sus în jos, ci a ridica pe cel de jos în sus”.

Când un fost președinte al Statelor-Unite, de temperamentul dî lui Coolidge, poate sa înfățișeze acest crez, nu trebuie sa despireze cineva de viitorul uneia din cele mai strălucite societăți pe care omenirea a întemeiat-o până acum. Și, când oamenii noștri politici în viață, toți, în loc să se mănânce între dînșii pentru ca învingătorul să poată exploata sfîntul budget al sărăciei noastre, vor face toți astfel de declarații și când viața lor va fi dominată de astfel de declarații, nici în ce privește viitorul nației noastre nu vom avea a ne teme.

Literatură și artă

IV.

Literatură și artă.

Sînt și acum, din nenorocire, persoane care cred că America n'are o artă și o literatură a ei, ceea ce este o foarte mare greșeală. Se va vedea că artei și literaturii Americii li se pot aduce oarecare critici; criticile sînt îndreptățite, dar trebuie să avem în vedere că este o artă și o literatură care a apărut târziu, care o bucată de vreme a dibuit, a făcut greșeli, și cea mai mare greșeală a fost de a fi represintat ceea ce a văzut și a cetit din arta și literatura altor țeri. Critica ce li se poate aduce Americanilor este că au fost în această fasă prea buni elevi. Eu, care n'am fost un escelent elev, recomand tineretului să fie buni elevi, dar cu măsură. Americanii au fost escelenți elevi ai Europei, și se simte. Această

greșeală se îndreaptă; nu e îndreptată în întregime, dar în mare parte.

Așa cum împărțim noi de obicei lucrurile, ne gândim: cutare lucru s'a făcut într'o țară și într'o limbă, prin urmare acest lucru este al țerii aceleia. Aceasta nu e adevărat; orice lucru este al spiritului care este într'însul. Se poate întâmpla ca o operă literară să fie în limba unei țeri cu spiritul altei țeri. De exemplu poesia dñrei Elena Văcărescu este românească, de și scrisă în franțuzește, pentru că spiritul ei nu e fără îndoială cel frances, care e cu totul altul; sau jocul cutării actrițe românce din Paris e joc românesc, dacă scena e francesă, nu înseamnă că și jocul e tot frances.

De șigur că, în această întâie fasă, America a dat ceva Europei, dar nu și□a dat ei. Datoria de căpetenie a unei țeri și a unei nații este însă ca, atunci când face artă și literatură, să dea umanității prin ea, adecă începând de la ceia ce e ea, de la mediul natural, de la elementul etnic, istoric, de la împrejurările prezente, ceia ce o categorie de — să□mi iertați cuvântul — de imbecili moderniști de la noi numesc „vegetativul etnografic”, probabil din cauza enormei cantități de vegetale care li populează craniul, și acest nume revine de câte ori se vorbește de artă și literatură.

America n'a avut „vegetativ etnografic”. A vrut să facă într'un moment pictură așa cum se făcea la Barbizon, în Franța, în felul lui Millet și Corot, și a izbutit, dar noi am fi dorit ceva mai stângaciu, mai primitiv, dar mai expresiv, mai capabil de desvoltare. Un lucru repetat în artă și literatură nu există; există numai lucrul care creiază, care dă o direcție. Un templu grecesc, făcut de nu știu câte ori, în timpul Renașterii sau în cutare oraș american pentru musee sau biblioteci — pentru teatru mai puțin, fiindcă teatrul n'are niciun fel de influență în America—, nu e un lucru nou, și noi zicem: I□am mai văzut la Parthenon. Miliardarul american răspunde însă: se poate, dar acela are numai atâția metri pătrați, pe când la noi este de o sută de ori mai mult. Cum am cunoscut

un amator de tablouri, mort acum câțeva vreme, care avea în colecția lui tabloul unui pictor cunoscut. I s'a spus: „bine, dar originalul e aiurea!”. Și el a răspuns: „Întăiu, contest că acela este originalul și, al doilea, al meu este ceva mai mâre”.

Voiu prezenta arta și literatura americană după o metodă care e de sigur nouă și pe care o cred bună. Am înfățișat o și într'o carte care se numește „Arta și Literatura Românilor, sintese paralele”, „L'art et la littérature des Roumains, synthèses parallèles”. Innăuntru, pentru fiecare epocă, este vorba de arta și literatura ieșind din aceiași mentalitate și sentimentalitate a societății. E o încercare pe care am continuat o și în alte conferințe aici, și mă gândesc la o „Istorie generală a literaturii și artei universale prezentate în sintese paralele”. Din sufletul uman, într'un anume loc, într'o anume țară pleacă într'o direcție o literatură și în alta o artă. Tehnica literară și tehnica artistică fără îndoială introduc deosebiri; pe de altă parte o literatură este un organism, arta este și ea un organism, care datorește ceva elementelor sale proprii, dar nu e mai puțin adevărat ca, în linii generale, prezentarea aceasta paralelă a două lucruri care iese din același izvor sufletește prezintă foarte mari avantagii.

Înainte trebuie să vorbesc însă — de și aceasta va ocupa câteva minute și acei cari se interesează de literatură în limba englesă, de arta așa cum o înțelegem noi, de arta contemporană, ar fi nerăbdători să ajung a vorbi de literatura americană în limba englesă, de arta americană modernă, din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea, fiindcă nu există artă americană înainte de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea — trebuie să vorbesc de arta indiană, și de cea ce putea fi literatura indiană.

Este imposibil să desfac pe vechii locuitori ai unui pământ din dezvoltarea lucrurilor petrecute pe pământul acela. Lumea e de obicei foarte crudă pentru acești înaintași, cari sânt adese ori niște învinși, niște distruși în cea mai mare parte; dar tocmai fiindcă sânt învinși și fiindcă sânt distruși, noi, cari am fost foarte adese ori învinși pe pământul

acesta, și atâția au încercat să ne distrugă de pe pământul nostru, dar n'au izbutit până acum și nu vor izbuti, trebuie să avem un sentiment de simpatie pentru Indieni.

Am spus că e vorba de o artă liniară, geometrică, importată din Asia, pe calea pe care am indicat o în precedentele conferințe. Am arătat că este o artă europeană de Sud, trecută prin Asia Mică în regiunile siberiene și manciuriene, și suind apoi în spre strâmtoarea de Behring.

Un lucru însă n'am spus: că arta aceasta este de o varietate infinită. Ea nu se manifestă numai în covoare. În costum nu în momentul de față, dar aceasta nu înseamnă că nu s'a manifestat cândva și în costum; n'avem nicio înfățișare a Americii în momentul cuceririi de către Spanioli a Mexicului și Perului, și nu știm exact cum erau îmbrăcați oamenii atunci, iar câteva indicații literare nu înseamnă nimic: astăzi, fără îndoială, este îmbrăcămintea spaniolă a secolului al XVI-lea mutată în America. Când mi s'a înfățișat șalul cel mare care acopere trei șferturi din trupul cutării femeii indiene, am spus: e foarte probabil același șal care formează principalul element de cochetărie și în Spania și la Veneția. Fustele largi, polcuțele strânse stângaciu, strîmt, desagreabil pe trup arată imitația europeană. Eu cred că un popor care se arată atât de artist în covoare n'a putut să aibă o astfel de îmbrăcămintă la început. Prin urmare vechea îmbrăcămintă de la început a fost părăsită. De sigur că în pământ nu poți găsi nimic pentru acest domeniu; în pământ găsești materialul care se păstrează, prea rare ori lemnul, ci olăria, obiectele de metal și de piatră.

Dar Indienii nu-și arată gustul pentru artă numai în atât: tot ce pun pe ei, tot ce se găsește în coliba lor, are un element de artă. Ei au creat o artă unică a penelor, de vultur, de papagal și alte păsări, cu care formează un fel de mantie de un foarte frumos gust în alegerea colorilor.

În ce privește clădirea, Indienii au în unele părți clădiri foarte remarcabile; însă în America centrală și sudică, și mai ales în Mexic.

Face să se vadă Mexicul pentru templele indiene păstrate până acum. Se întâmplă și astăzi să se descopere, în adâncimile unei păduri nestrăbătute, urmele acestei arhitecturi. Astfel în timpul din urmă un aventurier a văzut un întreg sat indian, părăsit de nu știu câte secole.

Cât despre corturile Indienilor din Nord sau căsuțele de argilă ale Indienilor din Arizona, sânt în ele elemente curioase, dar nu de artă.

Ca literatură, Indienii au avut fără îndoială cântece populare și legende, dar acestea nu le-au strâns nici ei, și nici alții pentru că a fost, mult timp, un despreț fără margini față de sălbateci. „Ce poate ieși din mintea sălbatecului!” Omul cu carte are acel despreț nesfârșit pentru cel fără carte, fără a□și da sama că înțelepciunea n’are a face cu cartea.

Prin urmare oamenii aceștia fără carte, fără școli, cari, în unele regiuni n’aveau măcar materialul pentru a putea scrie, își însemnau evenimentele cronologice cu noduri, cum înoadă cineva un colț de batistă pentru a nu uita un lucru, sau întrebuințau tot felul de figuri. În Mexic s’au găsit foarte interesante „scrisori” de acestea, presintări religioase sau istorice făcute prin figuri foarte complicate, confuze, monstruoase, caricaturale și înspăimântătoare. În urma săpăturilor ce se fac, iese neconținut lucruri pe care mintea noastră nu le poate înțelege. Oricum, legendă, poezie trebuie să fi existat.

Și, fiindcă e vorba de elementul acesta barbar, sălbatec, primitiv, înainte de ivirea unei arte și unei literaturi americane, nu există în Statele-Unite ale Americii o artă neagră; pe aceia o caută cineva în Africa. Sânt lucruri foarte interesante și în insulele Oceaniei, unde trăiește o populație de culoare amestecată, producând lucruri extrem de interesante, mai ales ca stilisare. Unele muzee din America, precum e cel din Chicago, au bogate colecții de lucruri din Melanesia.

Există însă, dacă nu o poezie neagră — mai curând așa crede că există, dar n’a fost culeasă—, o poezie în dialectul negru al limbii engleze, așa

cum e vorbită de negri în America, o poezie care une ori întră și în antologii.

Spuneam că muzica negrilor joacă un rol foarte important. E cântecul dureros al celor cari merg cu vasele pe Mississippi, al oamenilor puși la muncile cele mai grele.

Negrii aceștia, întrebuințați la funcțiuni servile, au păstrat o duioșie a sufletului care se exprimă în acea muzică a lor, mult mai interesantă când o auzi la ei, cari lucrează din greu, decât atunci când e adoptată de albi și potrivită pentru nevoile unui Café Concert sau într'un film vorbitor. Ea are note sfâșietoare une ori, impresionante prin durerea ce o exprimă.

Acum vin la ceia ce fără îndoială are o nesfârșit mai mare importanță decât ce au făcut rasele pe care le numim pe nedrept inferioare, pentru că cine știe ce ar fi ieșit din rasa roșie dacă ar fi avut puțința de dezvoltare a raselor celorlalte. Nu poți să judeci niciodată o rasă asasinată, și aceasta a fost o rasă asasinată, și în ce privește civilizația ei.

Vin deci la prima perioadă a artei și literaturii americane de caracter anglo-saxon, de și erau și în acea vreme în America atâtea Olandesi, Scandinavi, Irlandesi și Germani.

Cel d'intăiu caracter al manifestării sufletești a literaturii și artei așa-zise anglo-saxone din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea stă în caracterul ei practic și realist.

Dar este o întrebare preliminară care s'ar putea pune: de oare ce Europeanii au fost, în colonii mai mici sau mai mari, răspândiți în toate părțile încă de la 1500 și ceva, de ce trebuie să așteptăm până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea ca să avem o literatură și o artă? Ce a fost până atunci?

A fost o vreme de răspândire, de lupte cu sălbateci, de muncă intensă. N'au fost orașe și nici cea ce putea da mai târziu orașul. Orașele sânt târzii, făcute la întâmplare. Pe cele d'întăiu le-au făcut Francesii și Olandesii; Montreal, Québec, Noul-Amsterdam (care va deveni: New-Yorkul), Noul Orléans nu s'au făcut de Anglo-Saxoni, ci ei le-au moștenit.

Orașele sânt astfel, de fundațiune latină sau neerlandesă. Neexistând orașe, nu s'a putut avea cea ce un oraș poate da ca artă și literatură. Gândiți-vă la un pictor care ar fi vrut să facă portrete: ce viață ar fi trebuit să ducă! ar fi trebuit să se suie pe cal și să străbată spații imense până să ajungă la vre-un fermier ca să-l întrebe: „Vrei să-ți fac portretul d-tale?”. Evident că fermierul i ar fi răspuns: „Dar de portret îmi arde mie în momentul de față!”. Ce putea fi un portret pentru dânsul, om muncit, ori pentru nevasta lui, îmbătrânită la treizeci de ani în munca grea! Portrete fac oamenii bogați și frumoși sau cari se cred frumoși, cum se crede societatea celor cu bani. Pe atunci oamenii aveau alte griji: să-și asigure viața, să întemeieze o familie, familii formidabile cum noi n'avem ideie: de exemplu a murit la începutul veacului al XIX-lea un bătrân de nouăzeci de ani care a lăsat cinci sute de urmași. În aceste condiții de traiu nu faci artă și literatura: sânt nevoile omenești fundamentale care cer toată truda și grija oamenilor.

Dar n'a fost nici poezie populară. De ce? Aici se impune o explicație interesantă pentru însăși noțiunea generală a poeziei populare. De ce atâția oameni cari au trăit la țară, cari au văzut cele mai frumoase apusuri, cum sânt cele din America, întrecând și apusurile noastre, n'au avut poezia lor? Pădurile însă nu sânt ca ale noastre; sufletul pădurii a fost izgonit de la cea d'întăiu lovitură sălbatecă de bardă; e o pădure fără cântec, fără păsări. Aceste păduri, aceste câmpii nesfârșite, imensele râuri, oglinzile de argint care sânt lacurile uriașe ale Americii pot inspira o poezie populară, dar n'au fost păstori în America. Vita e lăsată singură în pădure, după ce i s'au pus zurgălăi la gât. Până astăzi o întâlnești la

distanțe foarte mari de locul unde stă stăpânul, ferma. Păstor, deci, care să-și petreacă toată viața la câmp, nu există. Sânt turme științifice, cu ciobani științifici, cari trec pe urmă la fabrici științifice, la Armour, din Chicago, dar păstoria primitivă, simplă, poetică, plină de neajunsuri igienice, dar plină, fără îndoială, și de atâta farmec poetic, nu există. Astfel, America nu va avea poezie populară. Singura pe cari o poți auzi e aceea a imigranților. Se poate întâmpla, ca, de la fereasta unei case de lemn, unde s'au succedat cine știe câți locuitori, să auzi un cântec de pe stepele rusești, din văile ucrainiene, o doină de a noastră, de și a doua generație va strica acest cântec de acasă, iar a treia nici n'o va mai cunoaște de fel. E numai atâta poezie populară câtă a fost adusa de imigranți și câtă poate ținea în acest mediu cu totul nepotrivit pentru dânsa.

Ce putea fi însă literatura americană de pe la 1770 și până dincolo de 1800? Pentru a o defini, n'are cineva decât să ia în mână opera celui mai reprezentativ exponent — ca să întrebuițăm o expresie la modă — al spiritului american din acea epocă; e vorba de Benjamin Franklin.

Cine e Benjamin Franklin? Un om de știința aplicată, de descoperiri imediate, un om de oportunitatea momentului ridicată la valoarea unui principiu, și un om de principii care se coboară imediat în oportunitatea momentană. Nu-i place cum sânt făcut scările, coșurile caselor; atunci el se ocupă de edilitate în cele mai mici amănunte. A fost un om complet. Europa nu mai avea, din timpul Renașterii, asemenea oameni: fiecare era specialist, cum și azi specialiști sântem mai cu toții. Anume lucruri refusăm să le facem; ne socotim umiliți când e vorba de a le face.

El însă, Benjamin Franklin, făcea de toate. Din corespondența lui, de cel mai mare interes, tradusă în franțuzește în trei volume, se vede că nu a fost subiect contimporan care să nu-l fi interesat. Nicăiri nu face teorii prea înalte, nu se înfundă în filosofie; doctrinele acestea nu l-au atras. A venit la Paris, a văzut Revoluția francesă, nemilos de abstractă, incisivă,

tăind tot ce întâlnește în cale întocmai ca și compatriotul lui, Governor Morris, care a stat mai multă vreme acolo și a fost și represintantul oficial al Statelor-Unite, pe vremea când era o chestiune de împrumut.

Memoriile lui Morris au fost tipărite, — există și o traducere francesă— și mentalitatea lui este absolut mentalitatea lui Franklin. Deci o singură mentalitate americană, mentalitate liberală. Egalitară? Știu eu? Nu prea. În acea vreme, între negustorul american și industriașul american era o deosebire, și tot așa era o deosebire între industriașul american și simplul meșter. Doamna Trollope, Engleză, care a fost în Statele-Unite la începutul secolului al XIX-lea, spune că, la o petrecere, n'a văzut anumite persoane care i s'au părut foarte importante. Întrebând de ce nu sânt, i s'a spus: „da, într'adevăr, sânt oameni foarte bogați, dar, vedeți, nu sânt negustori, ci numai industriași sau meșteri și prin urmare nu pot fi invitați în societate”.

Prin urmare liberalism da, egalitarism nu. Nici acum. Este numai o aparență pentru Europeni. Fiecare după munca lui, dacă vrei, dar fiecare la aceeași masă, aceasta în unele părți ale Europei se găsește, în unele ferme olandeze de exemplu; în America însă, nu.

Franklin a arătat totdeauna o mare curiozitate științifică, o curiozitate aproape copilărească, atât de puternică, încât a ajuns la cele mai importante descoperiri. El n'a urmat nicio școală, și totuși a fost unul dintre cei d'intăiu alcătuitori de școli, precum fusese și unul dintre cei d'intăiu creatori de norme edilitare și unul dintre primii gazetari, ba chiar unul dintre cei mai buni tipografi din vremea lui: la început muncitor, patron pe urmă, într'o măsură nu prea strălucită. Căci niciodată Franklin n'a făcut parte din plutocrația americană. Era totuși priceput în afaceri; când se băteau Englezii coloniști cu Francesii a fost aprovisionatorul armatei engleze.

A ajuns la o filosofie practică pe care a pus-o și într'un fel de decalog care nu e fără îndoială de natură să ne împiedece de a zimbi puțin. Sânt

lucruri foarte bune, dar pe care le știe toată lumea, și noi sântem așa: de îndată ce știe un lucru toată lumea, nu mai e bun; e bun numai ceia ce nu înțelege nimeni.

Franklin, într'o formă patriarhală, a spus lucruri minunate. În general, pentru orice om cult, citirea a două cărți ale lui Franklin este aproape o necesitate. Autobiografia lui, pe care n'a putut o duce până la sfârșit pentru că a început o târziu și a murit la optzeci și patru de ani, cu o seninătate ca pe vremea filosofilor greci. Ultima lui scrisoare este de toată frumuseța. „Autobiografia” a fost tradusă în toate limbile. Este apoi o lucrare de știință vulgarisată, Poor Richard's Almanack, pe care Francesii au tradus o supt numele de „Science du Bonhomme Richard”, în care „nenea Richard”, am zice noi, spune o mulțime de lucruri bune. Când eram în școala secundară, se dădeau premii cu multă îngrijire; la Ministeriul Instrucției, la Prefectură se gândiau să nu puie cine știe ce carte în mâna elevilor, și între premii, pe lângă unele cărți didactice foarte vechi pe care autorul nu le putea vinde, și literatură bună și cărți de știință, printre care și aceasta a lui „Nenea Richard”, care putea să folosească și unui elev de liceu din Moldova-de-Sus, prin anii 1880-1890.

Iată omul care a represintat literatura americană.

El a represintat și jurnalistica, puțin deosebită de învățăturile lui „Nenea Richard”, pentru că omul mai are și pasiuni, și, când scrie o carte, se mai stăpânește, dar, când face un articol de gazetă, mai puțin. Erau și pamfletari pe vremea aceia; dacă nu Franklin însuși, fratele lui, care a și fost condamnat pentru un pamflet. Pe vremea când era condamnat fratele lui, Benjamin a continuat ziarul.

În ce privește arta din această vreme, peisagiul american, pe la 1780, n'are nicio importanță, cum în general nu are nici cel frances, peisagiul fiind numai întovărășirea unor personaje. La Watteau, la Boucher el este o grădină, un raiu artificial care încunjură păpușile omenești cele

mai elegante și mai sprintene. Natura pentru natură n'a existat până în secolul al XIX-lea, nici în literatură, de altfel.

Dar Rousseau? La Rousseau e un cas special: lacul de Geneva, Alpii; dar și natura lui Rousseau e de fapt foarte artificială, foarte abstractă în fond. Mai târziu, la Chateaubriand chiar nu totdeauna lucruri văzute, ci lucruri așternute de asupră realității, o tehnică de birou suprapusă peste o observație foarte relativă și care dovedește o mare parte din imaginație. Mirosul sintetic al naturii întregi, parfumul ieșit din fiecare pom, din fiecare floare, din fiecare brazdă tăiată în pădurea primitivă, farmecul multiplu și indescritibil care ne îmbată pe noi astăzi, când ne rupem din viața orășenească pentru a ne cufunda în această imensă natură din care sântem o mică parte, care ne-a dat lumii și care ne va cufunda din nou în brazdele ei, aceasta natură nu se găsește nicairi, nici în Europa în acea vreme. Declamațiile sentimentale ale bunului Bernardin de St. Pierre nu-i pot ținea locul. Cum era să se ceară deci artei americane simțul pentru natură? Natura? Atâta suprafață de pădure câtă poate fi tăiată în atâta timp și care, dusă la fierăstrău, poate să producă atâta sumă. Un râu? O posibilitate de a face o cascadă, punând în mișcare o moară sau același fierăstrău.

Dar omul în vremea aceea era interesant. Oricare om și mai ales acel care avea bani sau, dacă mai era și erou, cu atât mai bine! Și cine nu se poate simți erou într'o epocă de eroism? Dacă dorești tare un lucru, începi să crezi că-l ai. Atunci portretul omului distins, omului de sus, al eroului, se impune. Avem astfel o serie întreagă de portretiști. Cel mai important dintre dânșii poate fi celebrul Stuart, ale cărui pânze represintă însă o imitație a portretului engles.

Nu trebuie să uităm că trăim într'o vreme în care Anglia dă un șir de străluciți portretiști, aproape geniali: Gainsborough, Lawrence, Reynolds, cari, în ce privește adâncimea analizei, puterea de expresie, meșteșugită întrebuințare a colorilor celor mai delicate pentru a da teinul

engles, a celor mai șerpuitoare contururi pentru a desface liniile sprintenului corp al aristocrației engleze, în eleganta modă a secolului al XVIII-lea, n’au fost întrecuți niciodată. Dintre dâșii cel din urmă a găsit și teoria picturii și a presintat una din cele mai interesante cărți în acest gen. Anglia mai avea și un alt gen de pictură, de care America a rămas străină: răsfrângerea lumii prin ceață, razele căzând asupra mării, peisagiu cu desăvârșire nou, cu totul altceva decât al lui Claude Lorrain sau al Italianului Salvator Rosa. Peisagiul reprezentat înainte de toate prin personalitatea artistică genială, în creațiuni cu totul noi, care e Turner. Precum se știe, toată pictura nouă de peisagiu, care ține samă de aierul intercalat, pictura franceză în primul rând, vine de la școala lui Turner și de la pictorii englesi cari pe la 1800, au creat această nouă vedenie și interpretare a naturii.

Va să zică: în fasa întâiu avem o literatură de caracter practic, moralisator, filosofic, patriarhal, cum e a lui Franklin. Și avem în același timp o artă de portrete individuale ori de grupe de familie, pe vremea când familia avea a foarte mare importanță.

După aceasta, la începutul secolului al XIX-lea, până pe la 1840-1850, este o nouă față în cugetarea și simțirea americană. Aceasta își găsește expresia mai puțin în literatură decât în artă.

Acum, când un popor vrea neapărat să aibă o literatură și o artă într’o anume vreme, el poate presinta un număr oarecare de nume fără niciun fel de valoare deosebită. Nu e vorba însă de ce se poate presinta astfel, ci de ce a rămas în desvoltarea civilizației umane. Pentru epoca aceasta, dacă s’ar întreba cineva care nu e American, ar fi foarte împiedecat să spuie un nume. E doar vremea când se creiază societatea, când se întemeiază Statul, când luptă spiritul lui Jefferson cu al celorlalți, când industria începătoare este în războiu cu viața de fermă, alt fel de traiu și de concepție a vieții. Pe o vreme turburată, Constituția trebuia să se schimbe; erau chiar unii cari voiau să o răstoarne cu desăvârșire. Atenția

Americei era, apoi, îndreptată asupra Europei, din cauza lui Napoleon, de la care a avut America Louisiana. O adevărată literatură pe vremea aceasta nu o găsim, esceptând pamfletul politic. De sigur ar fi interesant să se caute acelea care au o valoare literară, căci foarte adese ori pamfletul are valoare literară. Oriunde se pune suflet omenesc mult, ori cugetare, ori pasiune, valoarea literară vine de la sine. În gazetele care prezintă procese criminale, se întâmplă să se afle unele admirabile scrisori de femei care se înfățișează juraților. Acum în urmă, în Franța, s'a tipărit o culegere de scrisori de femei din toate timpurile, femei care au făcut literatură și femei cărora prin cap nu li-a trecut să facă literatură, și colecția e totuși foarte interesantă.

În ce privește arta, pe vremea aceea ea caută să întrupeze anumite direcții religioase. Ca și în Germania, unde, pe la 1820, a fost un curent religios, mistic, înfățișând figuri diafane, senine, gesturi sacramentale, cu un fel de simplitate impunătoare în figuri, în mișcări a personagiilor sfinte; școala lui Cornelius și Overbeck.

Ceva corespunzător cu această școală, care nu se întâlnește în Franța decât într'o formă mult mai colorată, în pictura lui David, mai mult eroic și une ori prinzând realități contemporane, cum e încoronarea lui Napoleon, se găsește ici și colo și în America, dar rar, prin edificii publice americane, dintre acelea de care Americanii sânt mai mândri, de exemplu Congresul, adevă locul unde se găsește Camera și Senatul.

Tablouri de războiu, cu lupte cumplite, eroice în subiect, dar sărăcuțe în inspirație.

Perioadă nulă în literatură, slabă în artă. Dar Americanii continuă a se satisface prin ei, adevă nu chiamă pictori și sculptori de aiurea, ca astăzi, când pictori europeni fac călătorii triumfale în America, precum a făcut, de curând, una, conaționalul nostru d. Stoenescu, din Craiova, care stă la Paris. E încă o epocă de autarhie americană, a unei societăți patriarhale care se mulțamește cu „producția indigenă”, cum o numesc unii snobi de

la noi.

Pe urmă a venit altă epocă, aceasta de tot interesantă.

În perioada aceasta trebuie să vorbesc întâiu de artă. Arta a dat un pictor de foarte mare importanță. Un sculptor american de mare valoare nu e nici acum, din care cauză se comandă cea mai mare parte din sculpturi în străinătate, până la cetățeanul român cu nume unguresc căruia i s'a încredințat o lucrare, un fel de Partenon, într'un oraș de provincie american, cu tot felul de ornamente sculpturale.

Acel pictor cu totul remarcabil are numai defectul, de care vorbiam la început, de a reprezenta o școală străină și de a pune pe pânză priveliști care nu sânt americane. E vorba de Georges Inness. El e din epoca marilor pictori franceși, cari au cunoscut natura de-a dreptul, la Barbizon, în pădurea de la Fontainebleau; acolo a lucrat o legiune întreagă de mari artiști cari au revoluționat peisagiul în Franța, Corot, Millet, Diaz, școală de care e legat un pictor român, cu împietate acoperit de oarecare despreț al moderniștilor de astăzi, pe care însă întreaga societate românească e gata să-l apere totdeauna pentru geniul său care este în rândul întâiu adevăr, un încontestabil și etern adevăr, Nicolae Grigorescu, Inness însă nu e un Nicolae Grigorescu al Americii, pentru că n'a înțeles natura americană. Meritul lui Grigorescu este că el a prins lumina de la noi, a prins umbra pădurilor noastre, spiritul văilor care coboară prin podgorii; în el e întrupată în anume aspecte ale ei natura românească. Poate fi criticat pentru că din natura noastră a ales numai o parte, ca alături de cărăle sale cu boi n'a pus și ceva automobile contemporane, dar acelea abia începeau să apară, că, în loc de un pastor, n'a presintat un tânăr intelectual în propaganda agricolă sau industrială. El a preferat să reproducă țerani și ciobani mai mult ciobanul decât țeranul, de și cine cunoaște toată opera lui Grigorescu își aduce aminte și de un anume iarmaroc, cu toată populația specială mișunând acolo, tot așa precum a redat grozăvia războiului nu cu masele de trupe mergând la

atac, ci în răzlețe figuri reprezentative; el își aduce aminte de anumite scene din Normandia sau de lângă Parisul unde a trăit atâta vreme, de foarte frumoasele portrete, de florile lui fragede și poate vedea că Grigorescu nu era un fabricant în sute de exemplare al acelorași tablouri de ruralitate cu boi albi și ciobani trandafirii, de feți frumoși și păstorite, ci un pictor în cea mai înaltă concepție a cuvântului.

Inness nu e așa; el face numai copăcei suptiri din păduricile americane. Doar în peisagiile acoperite cu brumă e o încercare de a se apropia de solul lui nativ, fără să i fi aflat însă toate secretele.

Literatura acestei epoci are exact același caracter. Americanii sânt și pe vremea aceasta, dar cu deosebire în fasa de astăzi, călători. Numai cât azi călătorește înainte de toate miliardarul de toate vrâstele, fetele frumoase și bogate, inteligente și culte foarte adese ori, care se întâmplă să ia în căsătorie pe cine știe ce scăpătat nobil maghiar sau vre-un hobereau frances de provincie, care nu i aduce decât o tinereță furtunoasă și datorii care se vădesc încetul cu încetul.

În vremea aceea însă călătorul american era foarte adese ori un intelectual. Nu debarca la Paris la oțelurile cele mai scumpe, deci nu cele mai bune, ci de obicei cele mai zgomotoase și mai nelocuibile, ci se ducea prin văile fluviilor germane, străbătea orașele și satele de pe linia Rinului, se interesa de amănuntele de artă, ori, vizitând regiunile Italiei, respira și acolo mirezmele de trecut ale Europei, care nu se întâlnesc în America. Era adoratorul unor zei cari nu trecuseră Oceanul. Între aceștia unul este cu desăvârșire reprezentativ, Longfellow. El a lăsat astfel o operă literară din cele mai întinse, în care întâlnești toate subiectele. Am tradus multe din poeziile lui pe vremuri, publicate întâiu în reviste și adunate într'un volum neștiut, tipărit la Craiova, „Din opera poetică a lui N. Iorga”, cuprinzând traduceri din literaturile străine. Se întâlnește acolo și o bucată așa de frumoasă ca a „Ceasornicului”. Într'o casă prădată, mobila toată a dispărut, fereștile au fost sparte, ușile date de o

parte, dar pe scări s'a uitat un ceasornic care încă merge și i se pare poetului că zice „totdeauna, niciodată; niciodată totdeauna”, și pe tema aceasta înseilează: Da, aici au fost mirese bucuroase în ziua nunții și lume din toate părțile adunată acolo, și petrecere și strigăte și cântece, dar ceasornicul de pe scară spune „Totdeauna, niciodată, niciodată, totdeauna”. Aici oameni au murit, cum oameni s'au născut, viața lumii a trecut prin odăile acestea și te întrebi: „lucrurile acestea au fost cândva sau nu?”, iar ceasornicul răspunde: „Totdeauna, niciodată; niciodată, totdeauna”.

Parfumul acesta de misticism german și engles se întâlnește în cea mai mare parte din opera, deosebit de atrăgătoare, a lui Longfellow.

Trebuie să recunoască însă cineva că poetul n'a mers în pădurile americane, nici pe brazda tăiată de plugul deschizătorului de pământuri nouă, ci simți un parfum complex în care ce este mai vechiu, mai rafinat, mai pregătit, e de împrumut. Dar el a vrut, cu geniul lui, comprehensiv, să nu se țină numai în marginile înguste ale unei bogății lirice, și a scris, de exemplu, *Evanghelina*, o foarte frumoasă bucată, care ar merita să fie tradusă și răspândită în lumea noastră școlară, hrănită cu literatură de răspopiți și alți scriitori moderni, care e o curată otravă pentru suflet, cu tot talentul scriitorilor; duhoarea aceasta artificială, perversă, nu trebuie confundată cu mireazma adevăratei poezii.

„*Evanghelina*” lui Longfellow, dacă se uită cineva de aproape, samănă cu *Hermann* și *Dorotea* a lui Goethe. Este vorba de un sat întreg izgonit pentru motive religioase. *Evanghelina* e o fată care pleacă din *Acadia* și întrebuințează cele mai mari silinți ca să ajungă a întâlni pe logodnicul ei. Il va găsi pe un pat de spital, un bătrân în agonie[1]. Multor critici nu li place din cauza împrumutului evident, din cauza încercării forțate de a da literaturii americane un lucru pentru care ea nu era pregătită.

Altă dată, lui Longfellow i s'a părut că poate lua ceva din trecutul indian și a alcătuit atunci „*Cântecul lui Hiawatha*”, o poveste a Indienilor de pe

Mississippi, plină de mentalitatea specială a Pieilor Roșii. Tot ceea ce imaginația simbolică a sălbatecului poate aduce, se găsește înăuntru. Fiecare pasăre, fiecare animal are un nume special indian, care intră în țesătura versului engles.

Alături de Longfellow, este însă un scriitor în prosă care îi corespunde perfect. Cu totul necunoscut la noi, Washington Irving e autorul unor schițe în care sânt multe lucruri foarte hazlii. Inceputul humorului american se găsește de fapt acolo. În a lui „Carte de schițe” (Sketch Book of Geoffrey Crayon) o să întâlnim, de pildă, la Paris, o societate literară alcătuită numai din oameni de prima clasă, care se uită cu foarte mare despreț la alții de clasa a doua; cei d’întăiu vorbesc, cei de clasa doua numai din când în când spun și ei câte un cuvânt, iar la ceilalți li rămân cuvintele pe buze. După aceea altă societate unde cei de clasa a doua vorbesc extraordinar de mult, dar alții, de clasa a treia, tot scriitori și intelectuali, nu zic nimic.

Acesta este genul humorului, uneori foarte subtil și delicat, al lui Washington Irving.

Influențat puțin și de „Ultimul dintre Abenceragi” (Le dernier des Abencérages) al lui Chateaubriand, el a scris și ceva în legătură cu Maurii din Grenada, și de aceea e foarte iubit în Grenada și Spania. Pe lângă aceasta, a compilat Viața lui Mohammed, a lui Washington, a lui Columb, a lui Goldsmith. Irving este creatorul stilului presei americane, simplu, dar viu și isteț.

Alături de acești doi, sânt, formând o altă categorie decât a eclecticilor europeni, cugetătorii religioși și mistici, în versuri și prosă, ai Americii. Un Bryant și înainte de toate Emerson, cari concentrează tot ce văd, tot ce aud, tot ce vine din afară către dânsii. Tot trecutul, tot prezentul, toate varietățile ființei omenești, toate aspectele naturii, toate glasurile care se aud în afară, toate cele cari vin din lăuntru omului, se unesc apoi într’un sentiment de superioară armonie misterioasă. Sânt poezii universalități

lucrurilor și ființilor. Două din cărțile lui Emerson stau în rândul întâiu al întregii literaturi contemporane. Dintr'una, pe vremuri, în revista mea „Floarea Darurilor” am dat câteva traduceri: „Oamenii reprezentativi”, care trebuie pusă în legătură cu „Cultul Eroilor” al lui Carlyle, cu deosebirea că Emerson e mai delicat, mai discret, că izbește mai puțin auzul decât profetica vijelie a lui Carlyle; pe de altă parte, la dânsul nu sânt strigătele acelea voite de vulgaritate sfidătoare, unul din farmecele stilului lui Carlyle și una din primejdiile pentru imitatori.

Cea de a doua carte, care n'a fost tradusă niciodată în românește și cred în nicio altă limbă europeană, este „Conduct of life” („Cum trebuie să trăiești”) minunat opuscul, care ar trebui să facă parte din toate bibliotecile școlare.

După epoca aceasta vine cea de a treia care se continuă până astăzi, așa încât de la 1880 și până la 1930 se poate face o singură perioadă în literatura americană.

În această perioadă, Americanul se simte American și în artă și în literatură.

În artă, literatura Americii începe a se defini tot mai mult. Urmașii lui Inness († 1893) în peisagiu, sânt mult mai Americani decât dânsul; pădurea, șesul, oceanul îi interesează mult mai mult, tipuri din societatea americană sânt prinse de acești artiști ai unei epoci nouă. În această vreme apar doi reprezentanți caracteristici ai artei americane, unul care a fost descoperit nu de multă vreme, care a răzbit cu multă greutate, un geniu timid, stângaci, misantrop, lucrând pentru dânsul, nu pentru lume, așa încât nu poate să existe o opoziție mai mare decât aceea dintre el și acela al cărui nume e cunoscut pretutindeni, sunat din cele mai zgomotoase trâmbițe de argint ale notorietății, n'aș vrea să zic ale reclamei, care l-au făcut cunoscut pretutindeni. Cel d'întăiu e Whistler († 1903), iar celalt, pe care-l știe orice American, ale cărui pânze se găsesc la locul de cinste în orice muzeu, care a făcut și fresce pentru

palate, și portrete pentru toată lumea bogată americană— precum a fost, un moment, Carolus Duran la modă în Paris, și fiecare voia să fie zugrăvit de dânsul—, un om însă care, ducându-se în Veneția, era capabil să-și schimbe imediat visiunea, Sargent.

Pictorii americani sânt astăzi foarte numeroși, museele, mari și mici, de acolo, sânt pline de producții americane, și pictorii sânt foarte mândri să însemne naționalitatea lor americană spre a nu fi confundați cu pictori englesi.

Literatura acestei epoci vine toată de la câțiva oameni. În poezie, nu atât de la scrâșnirile din dinți și visiunile eterice, de la Iadul și Raiul fantasticului, din temperament și voință, Edgar Poe, totuși un contemporan al lui Emerson, ci de la Walt Whitman († 1892), poetul îndrăzneț, care întrebuițează versul de deosebite lungimi și cu deosebită armonie, amestecat cu prosă, un vers mai scurt, altul mai lung, pentru ca să continue într'o prosă ritmată, Walt Whitman a pătruns acum în cunoștința tuturor, dar, când, acum vreo treizeci de ani, scriam un articol despre dânsul într'o revistă din București, multă lume se va fi întrebat de unde am scos pe acest poet neștiut de nimeni.

Ceia ce impresionează la dânsul, este credința în viața Americii, în viața industrială, a Americii; e strigătul acela de optimism, de apel către viitor, și nu în numele căpitanilor industriei, ci în al maselor muncitoare. Pentru întâia oară vorbește America toată, din toate fabricile, despre toate ogoarele ei, unindu-se într'un singur glas prin versul acesta zburcumat, rupt, disarmonic, al lui Whitman.

După aceia vor veni școli deosebite, dar nota particulară americană n'a mai perit din această literatură[2].

Pe de altă parte, alături de poezia de strigăt a lui Whitman, intraductibilă, este o altă poezie, poezia pentru ea însăși, o poezie de ungher, de semi-obscuritate, o discretă poezie chinuită, scrisă pe bucățele de hârtii

aruncate, pe care pe urmă rude și prieteni, admiratori le adună. A fost o întreagă tragedie publicarea versurilor Emiliei Dickinson. Ea nu s'a gândit niciodată că versurile ei vor fi publicate. Le însemna cu o scrisoare așa de grea de descifrat încât a trebuit să se unească prietenii ca să publice numai puține versuri, pentru ca mai târziu să se revie cu toată opera.

Ca să se vadă, cum, alături de poesia zgomotului fabricelor, se putea face și poesia timidității în America, iată câteva bucăți scurte ale Emiliei Dickinson:

Murit-am pentru frumuseță,

Și-abia eram în groapă,

Când lângă mine-au așezat

Un mort pentru-adevăr.

De ce-am murit? m'a întrebat. —

Răspuns-am: „Pentru frumuseță”.

— Fiind mort pentru adevăr,

Sântem ca frați, acum.

Și astfel am vorbit ca doi

Amici găsiți în noapte,

Până ce mușchiul ni-a cuprins

Și numele pe piatră.

Sau:

O bâzâire de albine

A pus o vrajă'n mine...

De-ați vrea să știți cuvântul

Mai bine vreau mormântul,

Decât să-l spun.

Amurgul cel împurpurat

Voința 'ntreagă mi-a luat.

O, nu glumiți, răuvoitori,

Căci Domnul e stăpânitor.

S'o știți!

Și zorile ce s'au ivit

Pare că m'au înebunit.

De vreți să știți ce s'a 'ntâmplat,

Doar meșterul ce m'a creat,

V'ar spune.

Pe urmă:

Acest praf liniștit a fost domni și-au fost doamne.

Băieți a fost și fete.

A fost și răs, și mândră putere, și suspin,

A fost cosițe, plete.

Și-au fost aici, în pacea dăinuitoare-a verii

Și flori și zbor de-albine,

Ce și-au făcut întregul cerc de viață și

S'au tot sfârșit cu bine.

În sfârșit:

Acuma patul fie-mi larg.

Evlavios mi-l faceți.

În el voi sta lung, așteptând

O judecată bună.

Să fie drept cearșaful lui,

Și perina rotundă,

Și niciun zvon din blonde zări

Să nu-mi trezească somnul!

Vom regăsi aceiași notă, cu ciudate complicații de revoltă, la un tumultuos poet, care trăiește și acum, mergând din loc în loc pentru a face lecturi literare, Sandburg, de origine scandinavă. El reprezintă două lucruri cu totul deosebite, pe de o parte o poezie care, în discreția ei, seamănă cu a Emiliei Dickinson, de exemplu:

Adună trupuri câte 'n Austerlitz și 'n Waterloo,

Îngroapă-le și lasă-mi pace să lucrez.

Sânt Iarba și-s în stare să copăr orișice.

Să fie sus grămada, cum e la Gettysburg,

Să fie sus grămada ca 'n Ypres și Verdun,

Îngroapă-le și lasă-mi pace să lucrez.

Doi ani vor trece, zece, și-or spune călătorii:

— Ce loc este aice?

În ce loc ne găsim?

— Sânt Iarba, —

Și lucrez.

Ori:

Sosește ceața 'ncet

Cu pași ca de pisică.

Privește un moment

La port și la cetate;

Se lasă în tăcere,

Și iată că s'a dus.

E o foarte delicată poezie de moment. Dar același Sandburg, când e vorba să înfățișeze Chicago, să apere Chicago, atunci vorbește altfel, întrebuintând un vers întocmai ca versul abrupt al lui Whitman. El își glorifică orașul lui cu o putere extraordinară:

„Da, știm cum toți te batjocuresc,

Oraș de fier, oraș de-oțel, oraș de fabrici:

Eu pentru-aceasta te iubesc

Pentru puterea care-i în tine.

Atâtea civilizații se vor duce;

Din coșurile fabricilor mele

Tot va striga o putere

Cum n'a fost niciodată în omenire.

Măcelar de porci al lumii

Și fabricant și făinar,

Jucând cu trenuri și 'ncărcări,

Focos, grăbit și furtunos,

Oraș de umeri largi.

Imi spun că ești stricat și-o cred, căci am văzut femeile-ți văpsite supt
lămpi de gaz ispitind pe băieții de la ferme?

Și-mi spun că ești corupt și răspund: dar e drept, am văzut pe ucigaș
omorând și revenind liber ca iar să omoare.

Și-mi spun că ești brutal și răspund: pe fețele femeilor și copiilor am
văzut semne de cumplită foame,

Și astfel răspunzând, mă întorc iar la cei cari-și râd de orașul acesta al
mieu, și li arunc înapoi râsul și li zic:

Vină și arată-mi alt oraș care cu capul ridicat, cântând, să fie așa de
mândru de a trăi și aspru și tare și capabil,

Aruncând puteri magnetice în mijlocul trudei de lucru peste lucru, e un
nalt și mândru luptător stând viu împotriva micilor orașe,

Mândru ca un dulău cu limba scoasă pentru faptă, tare ca un sălbatec
încordat contra sălbătăciei,

Cu capul gol,

Lucrând,

Plănuind,

Zidind, stricând, refăcând,

Supt fum, cu gura plină de praf, râzând cu dinți albi,

Supt teribila sarcină a soartei, râzând cum râde un tânăr,

Râzând ca un luptător ignorant care n'a pierdut nicio bătălie,

Râzând fudul că supt pumnul său e pulsul și supt coastele sale inima
poporului,

Râzând,

Râzând focosul, orbitul, furtunosul râs al

Tinereței, pe jumătate gol, asudând, mândru că e măcelar.

Măcelar de porci al lumii,

Și fabricant și făinar,

Jucând cu trenuri și 'ncărcări,

Focos, grăbit și furtunos,

Oraș de umeri largi.”

Ca să se vadă cum tratează el fabrica, iată o altă bucată din opera lui:

O bară de oțel e doar

Fum în inima ei, fum și sânge de om.

Țâșnire de foc trecu, ieși, merse aiurea,

Lăsând un fum și sânge de om,

Și-oțelul gata, răcit, albăstriu.

Așa focul întră și iese și merge aiurea,

Și bara de-oțel e un tun, o roată, un cuiu, o lopată,

O helice supt Mare, un catart către bolți;

Fum și sânge de om.

Este imnul durerii omenești întrupate în producția fabriciei.

Alții represintă în poesia aceasta nouă altceva. Inchinarea către Lincoln, eroul american, a poetului Markham dă în același timp și mila de omul care suferă, dar și bucuria de omul care, lucrând, a ajuns la capăt:

Când a Nornelor mamă văzu ceas de-uragan

Crescând și 'n întunerec prinzând pe lume totul,

Ea părăsi eroii din cer și se lăsă

Spre-a face omu'n stare să sprijine nevoia.

A luat cu grijă lutul din calea tuturor,

Așa cald de căldura pământului genial,

Și-l străbătu cu darul cel rar al profeției.

A stâmpărat căldura cu lacrimi omenești,

A pus în stofa aspră un zimbet de lumină,

Și'n trup suflă pe urmă o clară flacără

Pe fața cea duioasă și tragică a lui,

I-a dat și simțul tainic al misticei puteri

Mișcându-se 'n tăcere supt vălul muritor.

Așa făcu pe omul să stea 'mpotriva lumii,

În stare să înfrunte și muntele și marea.

Coloarea țernei înseși era în el, roșcată,

Și tot ce se cuprinde în primul element:

Dreptatea și răbdarea din stâncile de piatră,

Și calda bunătate a ploilor pe foi,

Intâmpinarea bună a puțului din cale,
Curaj de înfruntare c'al pasării pe mări,
Ușoara fluturare a vântului pe grâu,
Mila zăpezii care acopere-orice răni,
Taina din râul care își taie totuși calea
In muntele cu stânca cea aspr'asupra lui.
Când un fiu de imigrant, James Oppenheim, ni vorbește de negri, el
spune:

Au liberat pe sclav, rupându-i lanțul,
Dar tot un sclav a fost ca mai nainte:
Era legat de-a lui venalitate,
Legat de indolență și de lene,
De frica lui și de închipuire,
De neștiință, bănuieli, sălbătăcie;
Sclăvia lui nu mai era în lanțuri,
Era în el,
Căci numai oameni liberi se pot libera,
Și nici nu e nevoie de aceasta,
Căci oameni liberi se fac singuri astfel.

O altă bucată, în același spirit, este aceia în care poetul Edward Rowland
Sill presintă pe cei doi apostoli Ion și Toma:

Ioan și Toma 'n drum se prind,

Toma 'ndoit, Ioan iubind.
— Ioane, spune-ai îndrăzni
Cu cei puțini a te 'nfrăți?
In gândul tău pierdut să fii
Să n' ai a' vieții bucurii?
De orice om să te ferești,
Să creadă că dușman li ești?
Să fii tot singur și hulit,
Ca de un blăstăm țintuit,
Să treci prin noapte 'ntre cei vii,
Ce cred că farmeci pe copii,
Să porți în viața ta ponos,
De eretic necredincios?
De vrei așa, cu mine vin',
Om liber, de mândrie plin!
Și apostolul Ioan răspunde:
— O Toma, poți să mă ascuți,
Intrând în turma celor mulți?
Să fii cu dâșii cufundat,
Ca ei de Domnul mângâiat
Și să primești și tu, smerit,
Ce e în ei sălășluit,

Și'n viața ta să nu fii pus
Între blăstămele de sus,
Să nu ai faima ta nici când,
Sărac în suflet și în gând?
Să fii de oameni nențeles,
Cum este iarba de pe șes,
Pe care toți o calcă 'n mers.
De ai curaj, cu mine vin'
Să fii cu toții unit deplin!

E una din cele mai frumoase bucăți de solidaritate umană.

Și iată una în care se presintă durerea muncitorului călcat în picioare de toată lumea și ajungând să fie un represintant degenerat al speciei.
Poetul a văzut undeva un tablou al lui Millet care înfățișează un om cu sapa, sălbătăcit; oasele îi iese prin fața suptă; are o înfățișare preistorică pe care parc'o scoate din adâncimile pământului.

Poetul Edwin Marckham îl înfățișează așa:

Plecat de greutatea de veacuri, el se lasă
Pe sapă și privește pământul de supt el.
În fața-i goliciunea de veacuri petrecute,
Pe spatele-i povara întregii noastre lumi.
Cine a fost să-i ieie plăcerea și sperarea?
Cine-l făcu să n'aibă năcaz, nici așteptări?
Stupid, uimit, de pare că omul nu-i e frate?

Cine-a lăsat să cadă această aspră falcă?
Cine-a închis luminii această frunte grea?
A cui suflare-i stinse lumina de pe creieri?
Acesta-i cel pe care-l făcu Domnul din cer
Să aibă stăpânire pe mări și pe uscaturi,
Să caute în ceruri și drumuri și puteri,
Să fie prins de marea pasiune-a veșniciei?
Acesta-i visul care-l visă când făcu sorii
Și li'nsemnă o cale pe apele adânci?
Până'n adânc de peșteri în Iad nu poate fi
Icoană mai grozavă decât a lui, acesta,
Mai plină de osânda acestei oarbe lumi,
Mai plină de ursire a sufletului nostru,
Mai strânsă de primejdii pentru întreaga lume.
Genuni sânt între dânsul și între serafimi!
Legat de roata muncii, ce oare-i poate fi
Și Platon și mișcarea eternelor Pleiade?
Ce-i toată 'nșirarea de piscuri a cântării?
Ce-i sânt lui oare zorii și rosa din grădini?
Prin fața-i chinuită privesc amare veacuri,
Și tragedia vremii e 'n trupu-i chinuit.
Prin fața lui, o groază, trădata omenire,

Prădată, profanată, furată de averi,
Protestă'n strigăt față de domnii mari ai lumii,
Și e proorocie în protestarea lor.
O domni stăpâni, în sama cui ținuturile sânt date,
Aceasta e isprava ce-o dați lui Dumnezeu,
Această chinuire de trup și jale-a minții?
Cum veți putea vre-odată tăria să-i redați
Și să-l atingeți iarăși cu imortalitate?
Cum veți putea privirea-i spre cer s'o ridicați,
Să reclădiți într'însul și musica și visul,
Să îndreptați de veacuri clădită infamie,
Perfida nedreptate, durerea fără leac?
O domni stăpâni, în sama cui ținuturile sânt date,
Ce va fi socoteala cu acest om cândva?
Cum veți răspunde oare la aspra întrebare
Când val de rebeliune tot țerul-l va lovi?
Ce va fi oare Statul și regele atunci,
Tot ceia ce aduse pe om în acest hal,
Când oarba răsbunare va sta să judece
După tăcerea care de veacuri s'a lăsat?
Cine crede că în America e simț numai pentru miliardari, să cetească pe
Markham, ca să simtă ce se mișcă în inima acestei societăți, cu una din

cele mai grozave înjosiri morale, pe care o găsești la omul din fabrică.

Alături de acești poeți, este și prosa corespunzătoare, care-și are două caractere: ori caută pitorescul, și, dacă e vorba de pitoresc, atunci găsești pe Fenimore Cooper, cântărețul Indienilor, pe Bret Harte, descoperitorul spiritual al Vestului, iar, dacă e vorba de omul închis în casa lui, atunci ai pe Nathaniel Hawthorne, tradus și în franțuzește (Scrisoarea roșie). Dacă, în fine, e vorba de a râde pe ruinele naturii și pe înjosirea omenească, de un râs vânt și amar, aceasta se întâlnește la scriitorul care, pentru un cetitor superficial este surâzătorul represintant al noi literaturi americane, dar, e, în fond, un nihilist în țara în care nu s'a putut încheia încă un înalt ideal moral pentru toată lumea, Mark Twain.

De literatura curentă a romanelor să-mi fie permis a nu mă ocupa: nu e vremea să se judece aceste zugrăviri sociale în care nu e atâta artă cât adevăr.

↑ O parte, cea care s'a păstrat, din traducerea mea, făcută la mai puțin de douăzeci de ani, am dat-o în revista Cuget Clar pe Iulie-August 1930.

↑ Cea mai bună antologie a poeziei americane e cea din Oxford: The Oxford book of American verse, 18th to 20th centuries, chosen and edited by Bliss Carman, Oxford (1927). O prefer aceleia, americane, a lui Louis Untermeyer.

Românii

V.

Românii.

În această conferință îmi îndeplinesc o datorie față de Românii din America.

Românii din America îmi păreau altfel înainte de a merge acolo, decât pe urmă. Este o legendă a Românilor din America, și această legendă este bine să o înlăturăm, fiindcă legenda face pe mulți oameni să călătorească în America în vederea unor profituri materiale, pe care nu e bine să le caute, nici din punctul de vedere al bunei cuviinți, și, pe de altă parte, fiindcă nici nu ajung la dănsle.

Legenda Românilor din America este aceasta: că ei sunt foarte numeroși. Ni se dau cifre fantastice, uimitoare. Atunci când cauți mai de aproape, vezi că ele nu există și nici n'au existat vre-odată. Călătoriile Românilor în America sânt în legătură cu anume posibilități de dezvoltare, foarte variate. Foarte variate, dar nu și foarte întinse, — aceasta chiar înainte de restricțiile actuale, puse la imigrare.

Se știe că, acum, Americanii, voind să facă a fierbe al lor „melting pot”, de asimilare a tuturor raselor, au introdus un fel de raționalizare a imigrării. Se prevede un anumit număr de imigranți pentru fiecare țară, cari pot fi primiți în fiecare an în America. În ce ne privește pe noi, numărul acesta este foarte mic. Și de aceia toți oamenii săraci cari se îngrămădesc neconținut la birourile de pașapoarte, își pierd vremea degeaba. Unii dintre dâșii, poate când vor ajunge la vrâsta de patru sute de ani vor putea fi primiți în America, dar înainte de această respectabilă vrâstă hotărât că nu. Fiindcă, precum spuneam, în America nu sânt primiți mai mult decât o anumită cifră pe an, și, odată împlinită cifra, nu mai întră nimeni.

Știu foarte bine că sânt și mijloace de a scăpa contingentării americane. Măsurile restrictive nu există în Canada și nu există în Mexic, cele două țeri vecine, la Nord și la Sud, cu Statele-Unite. Și, atunci, unii Români fac așa: iau pașaport pentru Canada, și încearcă să se strecoare de aici în Statele-Unite, ori iau pașaport pentru Mexic, de unde caută să pătrundă prin granița de Sud în Statele-Unite. Însă în niciun caz procedeul nu este recomandabil. Nu, din punct de vedere moral: Americanii nu vor mai

mulți Români decât atâta, și atunci de ce să se îndese în locul unde nu□i poște nimeni? Din fericire, această interdicere nu este numai pentru noi, ci pentru toate națiile. Americanii vreau să creeze o societate unitară, și atunci emigranții noi îi supără. Dacă, din punct de vedere american, este bine sau ba, altă chestiune. Americanii stabiliți, aceia nu se înmulțesc. De la prima generație ei mărgenesc numărul copiilor. In a doua nu□i au aproape de loc. Și atunci se poate întâmpla ca previsiunile făcute, cu o mare seninătate de conștiință, de un sociolog american să se realizeze, să vie, adecă, o vreme când Aframericanii se vor confunda cu rasa albă, și va fi o singură rasă. Dar se poate întâmpla ca acea rasă să nu fie tocmai albă, ci de un negru foarte pronunțat, cu toate instinctele care se pot ascunde supt această rasă neagră.

In general, orice clasă superioară care margenește numărul nașterilor, deschide drumul pentru o clasă inferioară care□i ia locul. E bine să o știe și societatea românească, de exemplu cea din Banat, unde mărgenirea nașterilor este scandaloasă și criminală; sânt case cu un singur copil sau cu niciunul; Șvabii și Sârbii fac același lucru, și rezultatul va fi că satele vor ajunge pe mânil Țiganilor, cari nu mărgenesc nașterile.

Deci, numărul Românilor în America nu poate să fie așa de mare cum își închipuie lumea.

Pe de altă parte, se crede că Românii din America sânt oameni extraordinar de bogați. Prin urmare, orice om politic român căruia îi trebuie bani pentru alegeri, orice gazetar care se găsește în situația în care tocmai mi se spune că se găsește ziarul meu,— din care pricină poate peste câțva vreme, ca o mulțămită a societății românești pentru ce a însemnat acest ziar în timpul războiului, el ar fi silit să-și înceteze apariția—, orice ziarist, zic, care n'are cu ce scoate ziarul, crede că poate apela la Românii din America. Oamenii au punga plină de dolari. Dolarii li curg prin toate buzunarele, și, buzunarele fiind sparte, n'are decât să

întindă cineva, supt buzunar, palma pentru ca să i se umple de dolari.

Și, atunci, pleacă fel de fel de oameni în America având acest gând.

Când am plecat eu în America, erau prieteni care-mi spuneau: ai să faci o călătorie strașnică și foarte profitabilă, pentru că, imediat ce au să te vadă Românii din America, or să-ți dea un automobil și fondul pentru întreținerea lui. Iar, pe lângă aceasta, cum or să afle că „Neamul Românesc”, gazeta d-tale, este în primejdie, o să se gândească la vremea războiului, și subvențiile vor fi așa de multe, încât o să trebuiască să închiriezi un vapor special pentru d-ta, din cauza sacilor cu dolari, pe cari o să-i cari în România.

Deci, două păreri: că Românii sânt extraordinar de numeroși în America și, al doilea, că sânt foarte bogați, un fel de mari negustori, industriași, capitaliști.

A treia părere este că Românii din America sânt niște intelectuali, cu gândul numai la tricolorul românesc, la casa lor din țară, că inima li bate numai pentru lucrurile,

Misiunea S Ioan de Capistrano.

bune sau rele, care sânt la noi, firește laudând pe cele bune, iertând pe cele rele. Și, dacă aceia ce facem noi în țară se iartă ceva mai greu, este pentru că ei nu-și dau sama de împrejurările grozave în care ne găsim.

Se mai crede că Românii aceștia din America au atâta timp liber, încât de dimineată până seara nu fac decât să cultive, în forma cea mai romantică, patriotismul și naționalismul românesc. Pentru aceasta iau și cetesc frumoasa gazetă care se numește „America”, foarte bine redactată și de care voiu avea prilejul să vorbesc pe urmă.

Iși închipuie lumea că întâia grijă a Românilor din America, îndată ce se scoală — și evident se scoală foarte târziu, pentru că Românul este capitalist —, e să deschidă gazeta, ca să vadă cum stăm cu lăcustele din

Dobrogea, și la orice năcaz al nostru ei sânt gata a trimete un șir nesfârșit de dolari celor din țară.

Dimineața, cântă „Deșteaptă-te Române”, la dejun „Trăiască Regele”, către seară își aduc aminte de „La arme” și □l cântă înainte de a se așeza la masă pentru prânz, un prânz foarte copios.

Românii din America ar trăi deci ca într’un fel de „pays de Cocagne”, o țară a bielsugului, în care trebuie să se ducă toată lumea care nu vrea să muncească, pentru a □și reface situația materială.

Ce n’am auzit în America de pe urma unor anumite drumuri, făcute acolo! Ce ecouri ale luptelor politice de la noi! Și mi se spunea: „dar d□ta nu ni spui lucrurile așa cum le spunea domnul cutare, care a fost înaintea d□tale”. Și trebuia să răspund: „Nu, pentru că nu mă chiamă așa cum se chema domnul cutare”, nu voiu zice și eu: „Mă voiu presinta înaintea regelui și □i voiu spune: „Rege, America este republică! Ori faci Ministeriul așa și așa, ori poporul va veni și îți va cere socoteală”.

Și aici este o foarte mare greșală să se creadă că acolo în America poți întrebuința un astfel de limbagiu. Americanii sânt republicani, fără îndoială, dar republica lor este une ori foarte conservativă, și, pentru că au trecut prin școli, ei știu imposibilitatea morală și socială de a întrebuința un anumit limbagiu.

Drumul acesta în America s’a făcut totuși și une ori a adus foloase, dar, hotărât, pentru astfel de foloase nu trebuie să întreprindă cineva drumul în America. Gândul că în America sânt oameni cari te pot ținea neconținut pe palme, satisfăcând toate dorințele și toate capriciile d□tale, trebuie părăsit.

Se mai crede că Americanii au obiceiul, când pleci, să-ți facă darurile cele mai extraordinare, încât din darurile adunate să poată trai omul câțiva ani de zile.

Sânt persoane care se stabilesc pe acolo, pentru a represinta cultura românească, gata a tipări tot felul de cărți, pe care să le plătească Ministeriul din București. Oamenii pot fi înșelați și în America și în România și în orice parte din lume, pentru că lumea este așa, încât cu obrăznicia răzbești cu siguranță. Greutatea pentru mulți oameni este să o aibă. Oamenii cinstiți, muncitori, morali sânt, oriunde, prada oricărui șarlatan. Multe succese românești la Paris se explică astfel. De îndată ce vede Francesul, și prin urmare Americanul, pe un om cu o siguranță extraordinară, luându-și aiere grozave, părând că în el se cuprind comori întregi de știință, vorbind de importanța lui în țară la dânsul, își zice: ca să aibă cineva un astfel de obraz, trebuie să fie deosebit de important, și cum n'are mijlocul de verificare, îl acceptă. Aceasta însă este o nota tot atât de bună pentru cel care se lasă înșelat, pe cât e de rea pentru înșelător.

Legenda aceasta întreagă noi trebuie să o înlăturăm.

E adevărat că se pot duce cu succes în America oameni capabili să reziste la orice, să treacă printr'o închisoare pentru a face avere și printr'o a doua închisoare pentru a o crește. Oameni de aceștia se pot duce și se pot impune une ori și ca prinți și conți; vor găsi oameni pe cari să-i înșele. Vor răzbi și băieți frumoși de la noi, cari să se ofere unor doamne de anumită vârstă. In America mi s'a vorbit de un prinț Popescu și un conte Popescu; contele era la New-York, iar prințul la Chicago. Contele o ducea ceva mai greu, dar prințul mult mai bine, împrumutând de la toată lumea, pentru a cumpăra bomboane și buchete, pe care le oferia unei moștenitoare de mulți dolari, izbutind să fie acceptat de dânsa, care a avut plăcerea să fie, astfel, câteva zile principesa Popescu. Cum nu știa nimic despre România, a fost încântată de această înălțare socială așa de neașteptată și așa de scump plătită. Dar, cum omul era ce era, i-a căzut masca după câțeva vreme, și princessa Popescu a văzut cu cine are a face.

Încă odată, legenda aceasta a Americii bogate, ușoară de înșelat, doritoare de a primi pe orice Român, fie și aventurier și șarlatan, pe orice secătură, din care speță orașul nostru produce într'o măsură așa de mare, și cari nu sânt buni decât să fabrici din ei negru animal pentru vax sau altă întrebuințare chimică, legenda că ar putea merge cineva în America pentru ca toată societatea americană să □ i iasă înainte, și Românii și Evreii, — bine înțeles Evreul român trebuie să fie un bancher cu o pungă formidabilă și, mai ales, dacă te recomanzi ca antisemit, se grăbește să-ți dea cheile casei de fer, pentru ca să fii mai blajin cu coreligionarii lui—, trebuie părăsită.

Românii din America însemnează altceva, și în ce privește numărul lor, și în ce privește proveniența lor, felul lor de viață, viața lor culturală, aspirațiile lor și posibilitățile lor de viitor.

Se vor înfățișa lucrurile reale, așa cum o poate face cineva care a trăit mai bine de două luni în mijlocul lor și a mers aproape în toate centrele unde se găsesc Români, chiar și în localitățile unde nu erau decât câteva sute. Nu pot să zic că i □ am văzut pe toți, căci este foarte greu să aduni oameni așa de răspândiți și unii ruși de comunitatea sufletească a poporului românesc, dar cea mai mare parte dintre dâșii i □ am văzut. Ceia ce vă voi spune deci nu este luat din cărți, ci din realitate. De altfel, în tot ce spun eu, partea luată din cărți este de obicei foarte restrânsă. De multă vreme nu mai cred în cărți.

Când vorbesc despre Românii din America, înțeleg pe acei din Statele-Unite. În afară de ei și de cei din Canada, e o dubioasă colonie românească în Mexic, unde se zice că ar fi un sat format din vre □ o patruzeci de familii, care vorbesc o românească amestecată cu spaniolește. M'am interesat: unii mi-au spus că este o legendă. Înțeleg pe Românii din Statele-Unite, nu și pe Români din Canada, cari sânt numeroși, câteva zeci de mii de Români, cu totul deosebiți însă de Românii din Statele-Unite. Ei sânt așezați mai ales în provincia

Saskatchewan și se ocupă cu agricultura. Au ferme, unii dintre dâșșii sânt bogați, chiar foarte bogați, dar rău organizați. Au o gazetă pe care o scoate un domn, Romaneti, care a fost și consul al României, dar consulatul a fost suprimat. Românii în Canada sunt însă risipiți la distanțe enorme, pe când cei din Statele-Unite represintă o oarecare forță, pentru că sânt cu miile, ba chiar cu zecile de mii împreună, în același loc.

Cu privire la Românii din America, avem o carte a d□lui Druțu, de vre-o 500 de pagini, și de curând a apărut una englesă, foarte bună, a unei domnișoare din Constanța, Cristina Galitzi, care a făcut studii de sociologie în București, a trecut în urmă în America, unde a luat doctoratul la Universitatea Columbia din New-York. Cartea domnișoarei Galitzi, care s'a întors de curând în țară, este o scriere sociologică și cuprinde foarte multă documentare umană, culeasă la fața locului, iar în afară de aceasta o cercetare critică a considerațiilor filosofice pe carele fac Americanii astăzi în ce privește pe coloniști, și soluțiile pe care ei le dau chestiunii coloniștilor. Cartea

Evrei din America.

e foarte bine informată, bine gândită și scrisă într'o formă plăcută.

Românii aceștia din Statele-Unite, cari se pot cunoaște din aceste cărți, se pot cunoaște mai bine încă stând în mijlocul lor. Fiindcă viața lor, fără să fie foarte variată, oferă deosebiri locale, deosebiri de clasă socială și deosebiri individuale, de care trebuie să ținem samă.

Românii din Canada așteaptă ceasul lor. Acolo ar trebui un om devotat, care să meargă din loc în loc. Veți zice: poate un artist dramatic. Nu, vă rog. Liga Culturală a trimis cândva doi artiști de la noi, cari ei s'au presintat la Ligă și au cerut să fie patronați de dânsa, pentru a merge în America. Au dat multe represintații și au fost pretutindeni bine primiți. Inșă ar trebui un control, în ce privește spectacolele care se dau; mai ales

că la ele asistă și străini, și fără îndoială că arta noastră populară nu consistă în niște strigăte quasi-musicale, după sistemul Negrilor, cari bălbănesc mâinile și picioarele atunci când cântă, și nu consistă din greoaie țopăieli care au pretenția de a înfățișa ceia ce are mai grațios danțul nostru popular. Chiar când artistul este un om foarte inteligent, capabil de a crea un fel de folclor special, cu toate acestea trebuie să se ferească de a cădea în anume vulgarități, care trezesc, e drept, imediat râsul solid al muncitorilor noștri, dar de sigur că noi nu trebuie să ne coborâm la un anume nivel, ci trebuie să-i ridicăm pe ai noștri după putință, la nivelul la care soarta ne-a ajutat pe noi să ne ridicăm.

În Canada ar trebui mai mult decât atât; ar trebui — fiindcă sânt cele două Biserici: ortodoxă și unită, și mai este represintantul celei de a treilea Biserici, baptistă, care în Statele-Unite are foarte mulți credincioși — un preot, un călugăr lipsit de iubire de arginți și de o curățenie de viață exemplară. Altfel se poate întâmpla cazul, frecvent în Statele-Unite, în care fostul muncitor de ieri se duce la episcopul rusesc din New-York, ca să-l facă preot. Lumea care-i cunoscuse însă situația anterioară, natural nu poate fi deosebit de respectuoasă față de preotul improvizat. Trebuie deci un cleric cu temperament de misionar, care să meargă din loc în loc, să petreacă o bucată de vreme într-o localitate, altă bucată de vreme într-altă localitate. În Canada, în special, acest preot ar face o bună treabă, între altele și pentru faptul că Englezii nu urmăresc nicio desnaționalizare; n'au nevoie să desnaționalizeze; aparatul școlar de desnaționalizare nu funcționează și în Canada. Pe de altă parte, desnaționalizarea prin influența mediului nu se poate face, pentru motivul că Românii, trăind în sate, nu sânt încunjurați din toate părțile de Englezi, cari să-i poată desnaționaliza. Și mai este un avantaj; acela că în Canada Românii pot să întâlnească Francesi, cari să-i susțină. În general vorbind însă, și în Canada, dacă nu găsește cineva câmp să lucreze și nu ajunge să-și facă o fermă, o duce destul de greu. Mi s'a întâmplat, când am trecut granița, să întâlnesc grupuri întregi de

Români înaintea uşii bisericeii din Windsor, toţi împovăraţi de familii, cu mulţi copii. Am întâlnit un Botoşănean, de la mine, care n’avea de lucru de o mulţime de vreme. L-am întrebat de ce nu se întoarce. Am crezut că e vorba poate de o deşertare necugetată, şi i-am spus că au fost iertaţi desertorii. El mi-a răspuns: „da, dar nu mă iartă mijloacele din buzunar”. N’au cu ce plăti vaporul să se întoarcă în ţară. Sânt unele casuri cu totul duioase. In cutare localitate californiană, am fost primit de o familie, compusă din bunic, fiu şi fetele acestuia, cu tricoulul şi buchete. Erau Bucovineni. Acel care represinta generaţia actuală, fusese profesor în Canada, iar în California îndeplinia nu ştiu ce funcţiune manuală. Când am întrebat pe oamenii aceştia voinici, inteligenţi, cu fete frumoase, de ce nu se întorc în ţară, li-au venit lăcrămile în ochi şi mi-au spus: „Ce mare pomană v’aţi face dv. dacă ne-aţi readuce în ţară!”. Vă puteţi închipui, în Bucovina de Nord, unde

Înaintea unei şcoli americane.

Defilare de societăţi americane.

ne gătuie Rutenii, ce mare folos ar fi dacă am aşeza o astfel de gospodărie, de oameni ştiutori de carte, cari au fost în contact cu o înaltă civilisaţie şi cari ar birui cu desăvârşire, prin însuşirile sufleteşti şi dorul de ţară satisfăcut, mediul inferior de care ar fi încunjuraţi.

In Statele-Unile României nu pot fi mai mult decât 120 de mii. Pe lângă aceştia, este o populaţie evreiască, într’adevăr numeroasă, populaţie care, trebuie să o spun,—căci, dacă n’aş spune-o, n’aş fi onest, sincer şi drept, cum cred că am fost în totdeauna,—este alcătuită din oameni cari vorbesc româneşte, foarte frumos româneşte. A doua generaţie chiar vorbeşte româneşte, de şi n’are niciun interes să vorbească această limbă, şi vorbesc româneşte cu un foarte frumos accent; accentul cel rău din ţară l-au pierdut, trăind în tovărăşia Românilor. Au relaţii de afaceri cu României, şi i împrumută în condiţii mult mai bune decât bancherul american. Este adevărat însă, de oare ce temperamentul naţiunii este

foarte nervos, că, îndată ce vine câte o minciună, că pe la noi a fost un pogrom, că s’au ars sate întregi, că a fost pârlit pe foc un rabin — și când eram eu în America au venit de multe ori știri de acestea—, atunci toți aleargă la consulat și la Legație să întrebe dacă este adevărat. Eu li-am spus: „domnilor, nu credeți, n’am apucat niciodată așa ceva; s’a aruncat doar cu pietre în câteva geamuri, de câțiva băieți a căror educație are oarecare defecte, dar aceasta se întâmplă în orice fel de nație. Nu e niciun motiv ca d-voastră să primiți lucrurile așa”. Și li-am spus, cu toată severitatea: „Când aveți plângeri, nu la New York, ci la București să le înaintați; în fața conștiinței sănătoase a poporului român, acolo se pledează procesele, nu în străinătate, pe basă de fapte închipuite”.

Nu odată mi s’a întâmplat să aud pe oamenii aceștia mărturisind o credință națională care e a noastră și care înduioșează. Cetesc cărțile românești; este o librărie, pe care în mare parte o întrețin ei și unde se vând cărți românești, de și nu totdeauna cele mai bune.

S’a întâmplat încă un lucru. Când am mers la Universitatea din Chicago, cu englezeasca mea defectuoasă, înainte de a începe conferința, cum vorbiam cu rectorul tânăr — care acolo știți că este un însărcinat de afaceri al capitaliștilor cari au pus bani în întreprindere —, două persoane se aplecau una spre alta, se uitau lung la noi și râdeau. Pofta mea de a vorbi englezește scădea în proporția în care observam acest zimbet. Credeam că râd de englezeasca mea. Însă, după ce am tăcut, a venit unul dintre dâșșii și s’a recomandat, în cea mai bună românească: „Eu sânt Landesco”. Era unul dintre factorii polițieniști principali din Chicago. Și pentru Chicago aceasta însemnează un lucru enorm, pentru că acesta este orașul cu cele mai numeroase crime și orașul contrabandelor de băuturi spirtoase, unde automobilele pornesc cu petrecători și să întoarc une ori cu cadavre, iar la cinematografe se presintă ca eveniment al zilei colecțiile de revolvere care au fost sechestrare în timpul nopții pentru ca în sală să auzi, din când în când, câte o exclamație, care probabil vine de la acel care își recunoaște

proprietatea. D. Landesco are un studiu foarte întins asupra criminologiei din Chicago. Și acum se manifestă ca Român.

Dar și mai interesant decât dânsul a fost profesorul de la Facultatea de medicină, Shrager, care, la o masă, înaintea Americanilor, a spus aceste cuvinte, pe care le reproduc aproape textual: „Domnilor, avem în mijlocul nostru un represintant al culturii românești; trebuie să știți un lucru: înainte de războiu, școala românească era mult mai bună decât școala americană, de atunci am făcut și noi oarecare progrese, dar și acum școala românească este măcar la același nivel cu școala americană. Eu sânt născut în România; vorbesc românește și v’o spun foarte limpede”.

Un om foarte simpatic, care vorbește românește cu o distincție extraordinară,— a cetit la New-York versuri românești, care m’au mișcat adânc,— este profesorul de limbi romanice Feraru, de la Universitatea Columbia, care are o bogată bibliotecă românească și scrie și acum poesii românești.

Lăsând însă de o parte pe acei cari nu sânt Români de sânge —, dar cari vorbesc limba noastră, și ea li place, de vreme ce au păstrat-o,—în ce privește pe Românii de sânge, ei sunt vre□o 120.000, cum spuneam.

Acum, care este locul unde□i poate găsi cineva? Este o mare greșeală să se creadă că sânt răspândiți aici un pachet, dincolo altul. Nu; sânt strânși în anumite locuri. Ceva Români se pot găsi și la New-York, mai mult intelectuali, fugari din Vechiul Regat, câțiva Români din Ardeal, dar despre categoriile acestea din provincii vom vorbi îndată. Cei mai mulți, din nenorocire, se întâlnesc în locurile unde este munca mai grea și mai grozavă, aceia care stoarce toate puterile omului. Sânt „negrii-albi”, cum spuneam, ai fabricilor americane. Se întâlnesc în vecinătatea orașului Chicago. Se întâlnesc și la Philadelphia, dar mai ales la Chicago, unde sânt oțelăriile cele mari, în care se prăpădește puterea celui mai vrednic. În America omul bătrân, cum spuneam, nu mai are niciun fel de valoare;

poate crăpa într'un colț de stradă. Așa e organizată societatea. Mila creștină este foarte bună la biserică, dar mașina industrială e așa de teribilă, încât nu se încurcă ea cu elemente omenești usate; pot dispărea, nimeni nu plânge. S'au întâmplat une ori casuri grozave; s'a găsit, la Chicago, pe stradă cadavrul unui copil înfășurat în cârpe. Poliția a ajuns să afle cine a aruncat copilul. Era însăși mama copilului, care mai avea încă alți doi; părăsită de bărbatul ei de mai multă vreme, fără niciun fel de ocupație, a răspuns: „Da; eu am lăsat copilul în stradă, pentru că n'am avut cu ce-l îngropa. Oricare dintre ei va mai muri, voi face tot așa”. Și tribunalul american a condamnat-o numai pentru călcarea legilor de igienă publică. I-a dat câteva zile de închisoare și, când s'a întors acasă, i-or fi murit pe rând și ceilalți copii. Pentru că ajutorul căre se poate căpăta într'un oraș cu o populație așa de mare cum e Chicago, populație din care ai putea face un Stat, nu poate ajunge la atâta miserie câtă este acolo.

Românii au fost atrași, întâiu de toate, în fabricile de oțel, unde munca este de zi și de noapte, într'o căldură neînchipuită: dogorile Iadului, cu ochii asupra flăcărilor care orbesc, stropiți de scânteii. De aceea, când am venit acolo, invitat de dâșzii, am avut mustrare de cuget și mi-a părut foarte rău că a trebuit să mă ating și de banii lor; parcă vedeam o picătură de sânge pe fiecare dolar pe care-l atingeam. E o neomenie să ne gândim a exploata o muncă așa de grea și care aduce așa de puțin. Am menționat strigătul acela, ieșit din gura unui Român, care-mi spunea: „aceasta este o țară de rupt oasele”. Iar o femeie se plângea: „Cărăm greutatea cele mai mari, noi pe umerii noștri”. Femei de abia douăzeci de ani, ale căror oase erau mutate, strâmbate de munca îngrozitoare, pe care, afară de negri, nu o mai face nimeni, dar pe care Românii o fac. Acesta este adevărul, vă rog, iar nu fericirea tricoloră, pe care o poate strânge orice aventurier politic și orice doritor de bani sau amator de petreceri din România.

Așa trăiesc Românii din America. În Chicago, în Cleveland, în Detroit. Indată ce părăsești regiunea aceasta a oțelariilor, nu mai întâlnești decât foarte puține colonii de Români. Români plugari în America-de-Nord nu sânt. Nici în California nu lucrează la livezi. Acolo se duc Mexicanii.

Din lumea aceasta țerănească, pe care o cunoaștem, devenită lume muncitorească, se ridică une ori oameni cu averi. E o plăcere să-i vezi pe oamenii aceștia înstăriți, întreprinzători, cari sânt însă foarte puțini. Dar între Români există solidaritate, și Românul vine la prăvălia Românului și-i sprijine, ceia ce este datoria oricărei națiuni. E mult mai bine să susținem pe ai noștri decât să atacăm pe alții. Trebuie făcută o politică activă, afirmativă națională, iar nu negativă, cu care nu ajungi la nimic.

Se ridică deci în America și Români în clasele de sus. De exemplu negustori. Prăvălia Românului se distinge prin faptul că e mult mai curată decât cea americană. E la el un fel de gospodărie țerănească; răsuflă viața de la țară și în acest magazin de foburg american. În pivniță sunt așezate formidabile butoaie, despre care se spune că sânt „murături”. E liber să o creadă cine vreă. Agentul de poliție din colțul străzii știe foarte bine ce se găsește în acele butoaie, dar e simțitor la gustul „murăturilor” românești și închide ochii. De-asupra se găsesc lucruri de mâncare, de tot felul, perfect ținute. Și se mai întâmplă că omul își zice: decât să vând legumele pe care le cumpăr de la altcineva, de ce n’aș face eu însumi aceste legume? Atunci, la marginea orașului, el cumpăra un teren și face grădină de zarzavat. Pe acel teren construiește o casă de lemn, pe care imediat o împodobește cu tot felul de lucruri. Une ori este foarte greu să-i spui că nu e chiar așa de frumos cum crede el cutare tablou, pe care l-a pus în părete. De ex. unul din cei mai bogați Români din America avea nu știu ce tablouri alegorice, cu Traian pe un fond colorat. Dacă-i spui gândul tău, te găsești într’o situație jenantă. Gospodăriile acestea românești sunt frumoase. Plantează pomi și reproduc, în mic, casele lor de acasă. În America se

întâlnesc foarte rare ori câni legați înaintea șurii. Românul însă nu poate fără câne. Așa încât dacă auzi o javră lătrând din toți plămânii, poți fi sigur că e al unui conațional, a cărui avere este păzită.

Oamenii aceștia păstrează în case și puritatea moravurilor din locul lor de naștere, din regiunea lor țerănească.

Americanii au anumite idei pe cari ai noștri nu vreau să le recunoască. De exemplu: într'un loc, fata țăranilor înstăriți, ajunși comercianți, avea o prietenă, o Americană în vârstă de patrusprezece, cincisprezece ani. Ea se ducea la bal cu cine vrea, se întorcea acasă când vrea, făcea ce vrea. Bănuim că se petrec lucrurile cele mai curate, dar nimeni dintre noi, cari sântem din țara aceasta, n'ar lăsa pe o fată de vârstă ei să se ducă singură la bal, și am întrebuința chiar cele mai patriarhale mijloace de corecțiune. Nu sânt elegante, dar, cu toate acestea, în unele casuri sânt indispensabile. Când fata Româncei era invitată să meargă la prietena ei fără fratele ei, mama protesta spunând: „Ce fel de vizită o fi asta de nu poate fi și fratele tău acolo? Dacă vrea să te vadă, să poftească ea la d□ta”. Și, când a venit prietena americană, Românca i□a făcut o morală cum n'a mai mâncat niciuna niciodată în țara ei. A doua zi a venit mama fetei și a zis Româncei: „Vă mulțămesc, eu n'aș fi îndrăznit să vorbesc fetei mele cum i□ai vorbit d□ta, dar i□a folosit foarte mult”.

Respectul părinților, condescendența femeii față de bărbat, care e un om necăjit, de obicei și de o vârstă mai mare, lucrurile acestea care se întâlnesc la noi în viața țerănească se păstrează perfect și la Românii din America.

Foarte rare ori, și numai în clasa de sus, aceste bune moravuri au dispărut. De exemplu în casa unuia dintre cei mai simpatici preoți, care avea două fete, una nemăritată, pe care am invitat□o să vie în țară, cealaltă măritată foarte bine în America, dar și un băiat pe care nu l□am văzut pentru că nu știa românește și se indigna când i se spunea că ar putea să între în contact cu Românii; din această cauză, n'a venit.

Părintele nu l putuse stăpâni, dar aceasta este extrem de rar.

De obicei Românii mai auți sânt, am spus o, comercianți; industriași foarte puțini. De obicei în industrie sânt mai mult Evrei bogați de la noi, cum e d. Feldman, care-și are la Chicago una din cele mai mari fabrici de obiecte pentru copii, cunoscută în toată America.

În afară de aceștia sânt intelectuali români de mai multe trepte, și, înainte de toate, preoți. Unii sânt veniți din țară, alții au fost hirotonisiți în America. V'am vorbit de episcopul rusesc din New-York, care, în schimbul unei sume de bani, face oricâți și orice preoți. Am găsit foarte mulți dintre dâșii de tot bine, sufletește foarte bine. Nu cunosc, ca preoții de profesiune, cântările, slujba era une ori mai așa; la preoții din țară trebuie să spun că slujba este excepțional de frumoasă. Rare ori am văzut așa de mișcător serviciu religios ca acolo. Când preotul se suie pe amvon, el ține o cuvântare pe care nu știu dacă o sută de absolvenți ai Facultăților noastre de teologie ar fi în stare să o ție, vorbind așa încât să răscolească tot ce este în sufletul omenesc. La un moment plânga toată biserica. Pe de altă parte, corul e foarte frumos. De exemplu cumnatul d lui Goga, părintele Mureșanu, de la Detroit, este unul dintre cei mai mari meșteri de cântări care există, și slujba lui era adânc impresionantă.

Preoții au o activitate largă. Natural, ei represintă și țara. Sânt oameni îndrăzneți și întreprinzători. Ei fac imediat o biserică. Sânt unele casuri în care pentru o foarte mică grupare românească este o biserică de cărămidă. În ce privește curățenia, nici nu poate să existe comparație. Bisericile din Moldova sânt curate, cele din Muntenia de regulă murdare, bisericile din Ardeal dau adese ori, prin sate, aspectul unor peșteri părăsite; să spunem adevărul: în orașe e bine, în sate nu totdeauna bine. Eu care am mers până în satele cele mai sărace, știu ce spun. Bisericile din America sânt împodobite cu vitrouri tricolore, cu steaguri, cu tot ce poate aminti nația.

Unele dintre dânsule sânt vechi. Când se învechește biserica, atunci comunitatea se ia la întrecere pentru a nu avea o biserică mai mică decât a altora. Fie că sânt ortodocși, fie că sânt uniți, și unii și alții sânt în stare să se îndatoreze pentru decenii, să plătească dobânzi numai să fie biserică lor mai frumoasă sau tot așa de frumoasă cum e a celorlalți. Întrebați-mă pe mine dacă-mi era ușor să merg la câte patru, cinci biserici în aceeași localitate, dar mă duceam la toate și stăteam cât mi se spunea; nu-mi reproșez un gest care să fi jignit; mergeam la biserica ortodoxă ca și la cea unită și întrebuițam toate mijloacele ca să nu iasă nimeni supărat. M'au chemat și bapțiștii, am ascultat imnurile lor și discursurile lor simple, care însă erau emoționante. Într'un loc mi s'a adus o Biblie, foarte frumos legată, pe care mi-au presintat o la sfârșitul unui ospăt.

E într'adevăr o scădere că împărțirile confesionale din Ardeal trec și acolo. De multe ori preoții nu se înțeleg, dar trebuie să luăm lucrurile cum sânt. O organizație a Bisericii unite de sigur există, pentru că ea are calitățile Bisericii catolice; o organizare a Bisericii ortodoxe, din nenorocire nu. E o luptă între Patriarhie și Mitropolia din Sibiiu, fiecare voind să le atragă către sine. A venit chiar un delegat al Mitropoliei sibiiene, care a luat în răspăr lumea deprinsă a trăi liber. Trebuie pornite lucrurile cu cea mai mare delicateță; un despot bisericesc nu va putea fi primit niciodată, dar lumea e bucuroasă când elemente de organizare și de adevărată autoritate sosesc pe acolo.

Une ori țin și câte o școală, cu multă greutate. Școala are și o bibliotecă. S'a făcut greșeala de a se trimete de la noi cărți pe care nimeni nu le cetește. Preoții ni-au arătat însă dorința sa li vie cărți pe înțelesul lor, cu materie și englesească și românească, și cu ceva cântece. Iar Statul, cu cultura lui birocratică, dă cărți făcute numai ca să răpească banii autorității, dar nu ca să patrundă în sufletul omului. Noi, la Liga Culturală, o să facem cărți cum ni-au cerut ei.

Une ori școala merge așa și-așa. Părintele aduce lume care să cânte, în unele casuri e bine, dar e așa de duios chiar când nu e bine! Oricum să fie cântat cântecul românesc, nu se poate să nu te atingă. Une ori pun câte un copil prea mic să declame înaintea tuturor, dar, oricât ar fi de defectuos accentul, nu știi cum să mulțamești și copilului și mamei. Chiar azi am primit o scrisoare a unei Românce din America a cărei fată are un talent extraordinar pentru danț, și mama dorește să-i facă aici carieră.

Pe lângă aceasta se creiază încetul cu încetul și profesori și profesoare printre Români, însă natural profesori și profesoare în limba englesă. Școlile înalte dau și diplomați români.

Una din ocupațiile mele de căpetenie a fost aceia de a-i ruga să se întoarcă în țară. Am invitat la Văleni vre-o cinci fete. Vreau să le fac profesoare de englesă aici. Mai bine să ni aducă toate cunoștințele lor și toată râvna lor decât să rămâie acolo.

Acuma, mai am un singur lucru să vă înfățișez: presa românească de care am vorbit și căreia nu-i putem mulțami în de ajuns. A fost un timp când ziarele se certau între dânsule, pentru că asociațiile românești erau în luptă. Românii din America au nesfârșit de multe asociații, dar pe lângă cea ce-i mai strânge este și altceva: ei au grijă mare de a muri creștinește, prin urmare sânt în rândul întâiu societăți de îngropare: vor să meargă cu popă românesc în colțul de cimitir unde sânt Românii. Mi s'a întâmplat, în cutare localitate, să-mi iasă înainte toți șefii lor ca să-mi arăte unde este înmormântat cel d'întăiu care i-a organizat; mormântul era foarte bine îngrijit.

Societățile acestea s'au luptat multă vreme între dânsule, dar pe urmă s'au unit, și gazeta, frumoasa gazetă „America” e scoasă pentru dânsii toți. Ea tipărește și un calendar bogat. Duminica, cealaltă gazetă pe care o aveau, „Românul”, apare ca gazetă literară și de sfat. Pe lângă acestea sânt și foi mai mici, chiar și foi socialiste. Acestea nu prea progresează,

fiindcă se țin într'o atitudine negativă care nu e în firea poporului nostru. Noi sântem un popor generos și vesel, tot cenușiul acesta de mucedă doctrină socială nu ni ține nouă de cald; nu putem trăi prin ură, căci sufletul nostru e prea bun, prea luminos pentru ca să jertfească unor astfel de doctrine de tăgăduire, de revoltă și de răsturnare. Așa încât cele mai multe gazete sânt gazete naționale românești, puțin jenate când văd cum ne sfâșiem pe partide, dar oamenii sânt dibaci: fac fiecăruia un loc, și politicianul are, de regulă, unul foarte mic. Americanii noștri judecă pe oameni după cum sânt ei, nu după ideile pe care pretind că le manifestă și pe care de cele mai multe ori nu le înțeleg de loc.

Românii aceștia sânt în cea mai mare parte din Ardeal și Banat, ceva Crișeni, foarte rare ori Români, de dincoace de munți. Ardelenii și Bănățenii sânt fiecare de o parte. Ii face foarte mare plăcere Bănățeanului când îl recunoști ca atare. Unde sânt Sălăgenii, trebuie să-i deosebești și pe ei. Toate grupările de acasă păstrează costumul lor în fundul lăzilor, și ce mai costume naționale am văzut la Indiana Harbor, unde e o societate care poartă numele meu; ce mai alțițe, ce mai brâie tricolore, ce mai mantale împodobite cu chenare! Parea că învia toată viața trecută, de care soarta îi despărțise.

Femeile sânt foarte harnice, foarte curate, fără vicii. Rare ori fată de Român care să se poarte rău. Totuși mi s'a vorbit de una, de pildă, care fusese remăritată de patru ori, dar în America aceasta se poate și de opt ori, fără să aibă vre-o importanță. Cum sânt Românii de trei confesiuni, are ocazia să se mărite de trei ori în forme legale: se mărită ortodox, unit și baptist; până se întoarce la legea d'întăiu, s'a schimbat popa, sau a uitat, și se poate face a patra căsătorie. De obicei oamenii aceștia ai noștri, au, cum spuneam, curăția de suflet ardelenească. Sânt și Macedoneni ici colo. Ca pretutindenii, elementul acesta este de o energie, de o dorință de luptă, de o putere de a construi fără păreche. Macedoneanul trebuie să scoată capul rotund și brun între capetele tuturor. Românii sânt darnici: fac biserici, școli și tot Macedoneanul

scoate mai mult din pungă pentru societate. Mare deosebire de oamenii de la noi, cari iau orice pentru gospodăria lor, de acasă! Sânt și câțiva Bucovineni, cam înțepeniți și stângaci. Se fac une ori și căsătorii între unii și alții. Am văzut o căsătorie de Bucovineni, foarte frumoasă. Elementele mai slabe vin din Vechiul Regat. Nu știu ce otravă e în societatea noastră îndreptată către funcționarism și lux, în societatea aceasta unde minciuna și înșelătoria se moștenesc și trec de la om la om. Nu știu ce este de ne presintăm noi, cari ar fi trebuit să vădăm ceia ce cultura românească are mai înalt și mai curat, atât de inferior față de ceilalți!

Cutare doamnă a venit de undeva din Muntenia; măritată cu un străin. I-am făcut predica obișnuită: „Acasă, toți! Vă găsim loc de muncă; nu vă pierdeți între străini”. Doamna a făcut gestul acela, obișnuit în Vechiul Regat, al ridicării umerilor cu pufnitura desprețuitoare de snobism care se întâlnește la fiecare pas aici unde orice om crede că are dreptul să judece și să osândească pe fiecare cu despreț pentru tot ce e al nostru. Foarte rar casul când o învățătoare sau un învățător fac și altfel, și eram bucuros, fiindcă, dacă mie mi-e drag orice Român, mi-e mai drag Românul din partea țerii unde m'am născut și mai drag omul din locul unde trăiesc. E o doctrină englesă: „Ce-ți place mai mult? Satul meu, mai mult districtul, și Anglia mai presus de orice”. Imi place de partea pământului românesc în care m'am născut, unde em cheltuit toate ostenele. De ce o școală rău condusă și o politică nenorocită au stricat partea din poporul românesc în care trăiesc cele mai nobile tradiții? De ce a stârpit inimile în părțile acestea ale noastre? Nu pretutindeni, dar cel puțin în ce privește elementele care merg în străinătate.

Românul „regățean” în străinătate e așa încât adese ori ai merge către dânsul de drag, dar fugi de spaimă să nu descoperi ceia ce din nenorocire, dacă încerci, ai și descoperit.

Pe lângă cei vechi, cari plecau de la noi după un furtişag în averea publică, oameni cari puseseră în buzunar ceva care nu li aparţinea şi găseau drumul Americii, mai sânt tot felul de elemente complet desorientate. De sigur ceia ce spun eu aici n'o să fie cetit de toţi oamenii pe cari i-am întâlnit, dar se poate să cetească şi cutare student român venit acolo, debarcat în America, fără să ştie singur de ce a venit. L-am întrebat: „D-ta ce vrei să faci?”. Umbla ca un desmetec, cu gândul să capete o bursă de Stat pentru ca pe urmă să se întoarcă din America cu pretenţia omului de dincolo de Ocean.

Ardelenii noştri biruie cu desăvârşire. Eu nu fac predică pentru Ardelenii aceia cari, de când au făcut legătura cu Regatul Vechiu, caută să ne întreacă în greşelile noastre, în ambiţii premature şi în nemăsurata sete de bani.

În America însă e altceva. Stând de vorbă, începeau oamenii să-şi deslege limba. O femeie mi-a povestit a tragedie cumplită: un tată beţiv, cu amantă, voia să-şi omoare femeia. Mama a fugit, luând copilul cu dânsa. A debarcat la New-York. O mulţime de vreme nu ştia cu ce o să se hrănească; mai avea puţini bani. S'a aşezat la un colţ şi, după obiceiul Româncei, a scos fire de aţă şi o bucăţică de cârpă şi a început a coase. Cineva a văzut-o: „Ce frumos coşi d-ta!”. Degetele fermecate ale Româncei! Şi a dus-o într'un loc unde în puţină vreme ea a ajuns să fie căutată, de cusătoresele din New-York, care-i cereau să fadă flori româneşti. Fata ei a fost crescută în limba noastră, s'a măritat după un Român şi are o gospodărie înfloritoare, un băiat care merge la şcoală; păcat că băiatul a cam uitat româneşte! Fata se va mărita cu siguranţă după un Român; numai rare ori ni fură fetele străinii, mai ales Italienii, cari ţin grozav la fetele noastre, şi din asămănare de limbă, luându-le de mici, la paisprezece, cincisprezece ani. În familie însă nu mai vorbesc nici italieneşte, nici româneşte, ci englezeşte.

Unele din cele mai interesante elemente ale energiei neamului nostru se pot găsi la cei din America. Și tocmai de aceia nu trebuie să-i lăsăm acolo. Iar, când vor veni aici, cu gândul la dreptatea și buna cuviință a țerii de unde au venit, să ne purtăm cu dânșii astfel, încât să nu li pară rău.

Anglia și America: viața materială

VI.

Anglia și America: viața materială.

O experiență recentă, o călătorie în Anglia, îndată după întoarcerea din America, m'a făcut să văd mai bine contrastul care există între lumea englesă și lumea americană. Contrastul acesta poate să intereseze, pentru că este o problemă, de sigur foarte interesantă, dar și foarte grea, aceea a felului cum America, derivând din Anglia, a ajuns să nu fie o Anglie. Pentru un observator superficial, problema pare încă mai grea, pentru că acest observator superficial crede că în Statele-Unite ale Americii cea mai mare parte a populației este anglo-saxonă. Cine nu-și atribuie în America meritul de a fi Anglo-Săxon?.

Dar peste lumea anglo-saxonă de la început au trecut atâtea schimbări, atâtea rase s'au adaus, atâtea influențe culturale, încât acum nu se poate vorbi de o Americă anglo-saxonă decât din punct de vedere al limbii. Și încă, în ce privește limba, am spus că în America limba englesă a suferit schimbări. Cineva, care ar cunoaște numai englesă clasică și ar ceti un roman contemporan american, s'ar încurca puțin. Nu numai că sânt cuvinte noi, dar și accepții diferite ale cuvântului vechiu, și schimbări fonetice foarte importante, care se observă mai bine în poezie. Se fabrică mai multă limbă englesă în America decât în Anglia și vom ajunge la un snobism după Americani.

Nu se poate vorbi de o Americă anglo-saxonă; și cu toate acestea originea anglo-saxonă a locuitorilor Statelor-Unite din America este

incontestabilă. Tradiția istorică este în mare parte anglo-saxonă. Tot secolul al XVII-lea, al XVIII-lea și o bună parte a secolului al XIX-lea sânt anglo-saxone. Literatura englesă creiază literatura americană și o adoptă. Când Englesul are să presinte opere clasice, cuprindă și pe unii din Americani. Nu se poate, de pildă, ca literatura englesă să nu menționeze pe Longfellow, pe Emerson, pe Edgar Poe, pe Washington Irving ori pe Fenimore Cooper.

Învățământul limbii literare engleze se sprijină însă, înainte de toate, pe tradiția de acasă. Știu că sunt anumiți moderniști, — speță odioasă pentru mine, — cari declară că nu se mai cetește Shakespeare. Păcatul nu este pentru Shakespeare, ci pentru acei cari nu-l mai cetesc. Dar nu s'a născut omul care, acolo, să poată distruge tradiția multiseclară.

Deci, fără îndoială este o strânsă legătură între aceste două civilizații. Una s'a depărtat de cealaltă, dar niciodată nu se va putea rupe de dânsa. Formele se pot schimba, lucruri noi se pot produce neconținut, dar la basa și în țesătura intimă a societății americane va rămânea fără îndoială acel anglo-saxonism care a fost la origine și care trăiește și mai departe în limbă.

Cu toate aceasta câtă deosebire între cele două lumi!

Voiu urmări, întâiu, aspectele deosebite ale celor două civilizații supt raportul a ceea ce omul aduce naturii, prin urmare a tot ceea ce arta umană poate da, pe lângă ce natura, tratată de om, a putut să creeze ca fond.

Apoi voiu încerca și explicarea acestor aspecte deosebite. De ce unele lucruri în Anglia se presintă într'un fel? De ce aceste țeri nu se copiază una pe alta? Atunci, natural, va trebui să recurgem la dezvoltarea istorică și la ceea ce dezvoltarea istorică a lăsat în sufletul fiecăruia din aceste popoare.

Când întră cineva în America, ori pe ce parte, fie de spre Vest, pe la San-Francisco, cu frumosul lui golf, fie pe la New-York, dacă vine din Răsărit, fie prin altă linie, mai puțin cercetată, care trece prin Marea Antilelor și ajunge la Noul Orléans, ori prin care din aceste trei principale puncte de pătrundere ar veni în Statele-Unite, ceia ce va întâlni la început va fi o natură părăsită sau o natură artificială. Pe la Noul Orléans o natură care nu se poate îndrepta; la gura fluviului Mississippi, și azi alceiași noroiu pe care toată truda omenească nu lă putea opri de a fi târât de râul larg și leneș; prin New-York, pădurea sucită, ruptă, provisoratul de pădure, păstrat până ce va ajunge cineva să creeze un sat sau un oraș: natura lăsată în sama ei și încă, dacă ar fi lăsată cu totul în sama ei!, dar o natură persecutată, strivită, stâlcită, de care omul pare că se încurcă. Dacă vine cineva prin San-Francisco, prin acea Californie a aurului, cu livezi de portocali, de lămâi și cu florile minunate, cine se așteaptă să găsească acolo un paradis terestru îl va găsi, dar făcut de om. Nu e natura ea însăși care dă, ci omul care silește natura, împotriva putinții ei, să dea. Totul este irigație, gunoie, pentru ca să se poată obține fructe în luna lui Februar. Este foarte frumos, dar pretutindeni se vede imixtiunea omului. Din voința de fier și din tehnica lui perfectă iese producția.

Ei bine, la cea d'întăiu pătrundere în Anglia, ori pe unde ar veni cineva, prin Scoția, prin Sud-Estul insulei, ori prin punctele de la Sud; fie că ar veni din Norvegia, din Danemarca, din Țerile-de-jos, din Belgia sau Franța, ori de aiurea din Apus, întâlnește înainte de toate natura. O natură covârșitoare, și, pe lângă dânsa, și elementul istoric, cuprins în pietrele porturilor, castelelor, în zidurile vechilor construcții orășenești.

Să zicem că ar intra pe la Dover. O să vadă un foarte frumos port vechiu, un castel, case sure așezate în fața Mării; dar ceia ce o să i atragă atenția, mergând de la Dover, spre Londra,— ceia ce însemnează patru ceasuri de tren extraordinar derăpede,— o să fie același peisagiu pe care lă văzut între Paris și Calais,— căci este o foarte mare asămănare între

coasta franceză și coasta engleză, printre care se întinde Canalul Mânecii. Și cea ce întâlnește înainte de toate este câmpul, neconținută pajiște, cu animale frumoase, păscând ici și colo. Numai cât, pe teritoriul englez, în loc să se vadă frumoșii cai din Franța, sânt mai mult oi și vite, din aceeași speță, de almini, ca și speța care trăiește de cealaltă parte, în Franța. Dar în Anglia, ca în nicio altă țară, nu se usucă niciodată iarba, așa de frumoasă, așa de fragedă, așa de primăvăratecă, până în căldurile de August ale verii, până în toamnă, când totul a perit în alte părți, și până în iarnă, care pe continentul european distruge vegetația.

Iubirea aceasta extraordinară pentru pajiște se păstrează de almini și în orașe.

Londra nu are grădini publice, în sensul nostru, ci parcuri mai mult sau mai puțin bine îngrijite.

Englezului îi place copacul bătrân și viguros, care aduce aminte de timpul druizilor, când vâscul stejarului era considerat ca un element al cultului. Nicăiri în lume nu se va găsi iubirea pentru bătrânul copac care se întâlnește în Franța și Anglia.

Dar mai mult chiar decât copacul, pe care l-am văzut așa de frumos înflorit, la Cambridge mai mult decât la Oxford, Englezului îi plac parcurile de iarbă proaspătă, în care, chiar în mijlocul Londrei, pasc oile.

Felul cum s'au făcut aceste parcuri, îmi spunea d. Ciotori, atașatul nostru de presă la Londra, un Român din cei mai spirituali, și, dacă nu s'ar supăra, ar zice: din cei mai ghidui, cum este și simpatica sa înfățișare, este următorul, pe care l-am aflat de la Engles.

Îl întrebă: „De ce aveți d-vă parcuri așa de frumoase, pajiști așa de proaspete și totdeauna verzi. Aș dori și eu să am în țara mea. Cum faceți?”. Englezul i-a răspuns: foarte ușor: „ari întâi locul, pe urmă sămânța de iarbă, sămânța crește, o uzi, aștepti o sută cincizeci de ani și pe urmă ai pajiștea”.

De fapt parcurile sânt extrem de vechi, și cer o îngrijire neconținută.

Terenurile acestea cu iarbă proaspătă au fost căpătate printr' o operație foarte folositoare pentru frumuseța Angliei, dar care supt raportul social e mai puțin demnă de laudă. Acolo erau sate pe vremuri, în secolul al XVIII-lea; dar nobilimea englesă a cumpărat aceste sate, a distrus casele, a făcut castelul și împrejur au lăsat terenuri întinse, care au devenit parcurile de astăzi. De sigur că existența parcurilor este una din căusele pentru care Londra este un oraș atât de aglomerat, cu atâtea cartiere suprapopulate, unde trăiește o populație în cea mai mare miserie.

În afară de deosebirea aceasta, America îți iese înainte ca un oraș, un oraș încă neînchegat, foarte întins, care așteaptă forma sa definitivă și o armonie la care nu s' a putut ajunge până acum, pe când Anglia prezintă mai ales satul ei sau, mai exact, o colecție de case, acoperite cu țigle roșii, mai vechi sau mai noi și, din loc în loc, ieșind de-asupra caselor, ogeacurile, coșurile care servesc pentru prelucrarea hemeiului. Casele fiind strânse, unele peste altele, impresia pe care o are cineva, prin fereasta vagonului, e ca și cum ar privi din înălțimea unui aeroplan. Și ceea ce atrage privirea înainte de toate este vâlmășagul acesta de roșu, vechiu sau proaspăt, pe care îl prezintă acoperișurile. Biserica este cu deșăvârșire topită în mijlocul acestui foc de toate nuanțele.

Între un sat engles și un sat românesc nu poate să existe niciun fel de asemănare, cum nu există nici între satul frances sau satul mediteranean în general, și satul nostru. Eu declar, și nu fiindcă sânt Român, că prefer nesfârșit satul nostru, așa cum este, cu strada lui strâmbă, noroiasă, cu bătătura, care este o nenorocire din punctul de vedere agricol, pe care săteanul o face așa de largă ca să aibă unde „învârti carul”; cu căsuțele albe, neconținut îngrijite, cu acele figuri în relief, care se fac apăsând în tencuială cu tipare de lemn, imitate după sculpturile din vechile biserici și mănăstiri, mai ales din Muntenia, cu livezile, nu totdeauna bine îngrijite, dar, înainte de toate, cu acest centru pe care îl formează

biserica, și, adese ori, mai ales în Muntenia, pe dânsa, covorul acela de picturi exterioare, care o încunjură. Așa ceva nu se poate vedea în Anglia, cum nici în America.

Cu toate acestea, în Anglia aglomerații rurale există, pe când în America nu există, fiindcă nu au la ce servi, fiindcă ar fi o piedecă la dezvoltarea vieții economice a țerii. Acolo e ferma. Ferme asociate și burguri, care în câțiva ani de zile se pot preface în adevărate orașe.

Deci, nici satele albe ale noastre, nici roșia îngrămădire de case a Angliei, ci casele sămănate în mijlocul pădurilor de odinioară și represintănd fiecare un centru de exploatare. Astfel, și supt raportul satului, ca și supt raportul naturii, cea mai mare deosebire între Anglia și America.

În America, ochiul Europeanului, deprins a vedea castele în vârful unui munte sau agațate pe coastele unei înălțimi, deprins a vedea ruine, urme din trecut cuprinse în piatra aceasta seculară, rățăcește în zădar. Este setos cineva de trecutul vizibil în monumente, și în America nu îl întâlnește. Când vi se vorbește de Casa lui Washington e, neconținut reparată, un fel de vilă de lemn, extrem de simplă. Câteva odăi joase; în interior arta din secolul al XVIII-lea, întrebuițând toate metodele ei ca să acopere golul lemnului; șemineuri, cu puțin stuc, dau o impresie de locuință înstărită, nobilă. Pentru că Washington represintă, fără îndoială, casa aceasta a nobililor înstăriți de care era condusă societatea americana înainte de războiul pentru eliberare. Pe urmă o scăriță, obișnuita scară de lemn, foarte îngustă, în care piciorul Europeanului se simte totdeauna încurcat. Ea duce la odăile de dormit, care sânt în mansardă. George Washington, președintele glorios, luptătorul pentru libertatea țerii sale, idolul a două continente, a dormit și a închis ochii de veci într'o mansardă. De-ăsupra, povârnișul acoperemântului.

Nu există nicăiri, în America, nici chiar când este vorba de cineva care a jucat un rol, cum a fost al lui George Washington, ceia ce numim noi o

casă istorică.

Niciodată, în timp de trei secole, vre-un colon european în America nu s'a gândit să ridice o locuință fortificată. În locul acesteia este pușca fiecăruia, vitejia lui personală, inițiativa lui în a-și apăra locuința; este pădurea nestrăbătută și pustiul din jurul locuinții lui. Pe când plăcerea cea mai mare pe care o ai, venind în Anglia, este că te găsești neconținut într'o lume istorică, respectată cum nu se poate spune, și în ce privește clădirile, și în ce privește copacii înșii.

O să vorbesc îndată de foarte frumosul orașel Ely, înainte de toate glorios pentru catedrala sa, anglo-saxonă, anterioară descălecării Normanzilor, mai veche, prin urmare, decât secolul al XI-lea, prefăcută apoi în biserică romană, în biserică gotică, una din cele mai frumoase, nu numai din Anglia, dar din tot cuprinsul Europei. Dacă vine cineva în această localitate, care se găsește în apropiere de Oxford, întâlnește nu numai acea minunată biserică gotică, din nenorocire prea îngrijită — totdeauna în materie de monument istoric trebuie să aibă cineva discreția, să nu repare prea mult, prea vizibil —, ci, ieșind din catedrală, livada, grădina, care este acum ca pe vremea regilor normanzi, grădina plină de flori a căror speță e aceeași pe care o cunoștea și Gulielm Cuceritorul. Pentru că se cultivă acolo și flori locale și nu se face greșea pe care am făcut-o noi, cari am înmormântat toată grădinăria noastră veche, grădinile de sistem engles, înlocuind pe ale noastre de odinioară, ca în Moldova, unde cu greu s'au aclimatizat florile Răsăritului; am omorât, de altfel, vechii noștri copaci și i-am înlocuit cu copaci de pepinieră, cari trăiesc numai zece ani. În Anglia se găsesc pretutindeni copaci din cei vechi, și e acolo la Ely o rădăcină de glicină, poate cea mai mare din toată lumea, un adevărat trunchiu.

Monumentul istoric, deci, se găsește acolo în cadrul istoric, cea ce este o învățătură pentru alte țeri, ca la Curtea-de-Argeș, unde vechea biserică, dată jos și refăcută bucăți-că bucăți de răposatul Lecomte du Noüy,

în toate colorile care n'au existat niciodată, are în față palatul regal în stilul bisericilor din Moldova, iar zidurile împrejmuitoare au fost distruse, clopotnița a dispărut și de la mănăstire în jos se întinde un bulevard banal cu copaci pe cari locuitorii îi stropesc cu apă fiartă, pentru ca să nu facă umbră caselor. În Anglia, când este un monument istoric, el este într'o grădină istorică, cu copaci istorici și livadă istorică și chiar locuințele de azi, din pietate față de monumentul în jurul căruia se găsesc, sânt refăcute după cele istorice, din acea vreme.

Casul acesta din Ely este, fără îndoială, unul din cele mai frumoase. Nimănui nu i□ar trece prin minte să strice înfățișarea unei case prin alta disparată, făcută lângă dânsa. Dacă s'ar încerca acest lucru, s'ar întâmpla ca la Nürnberg; imediat ar interveni municipalitatea și n'ar permite.

Anglia este, înainte de toate, o țară adânc istorică, de adevărată viață istorică, nu contrafăcută; cum nici natura nu este contrafăcută, ceia ce ar da un rezultat caricatural.

Prin urmare, iată o deosebire foarte însemnată între Anglia și America. Avem a face, pe de o parte, cu o țară adânc istorică, pe de altă parte cu o țară lipsită de element istoric. Americanul nu este lipsit de simț istoric; el este, între câți oameni sânt pe pământ, cel mai doritor de a avea amintiri istorice, și aceasta se exprimă într'o formă care este une ori înduioșătoare, dar și puțin ridicolă. De exemplu: Universitățile cele mai mari, cum e aceia din Princeton, sânt compuse toate din clădiri gotice. S'au copiat clădirile din Cambridge și Oxford, dar în proporții mai mari: unde la Oxford sau la Cambridge era o ferească de cutare dimensiune, Americanii și-au zis: noi o să facem aceiași ferească, dar odată și jumătate mai mare.

Deci, oriunde poate, Americanul construiește în stil vechiu. Face biserici romane și gotice, în care așează laboratorii de chimie sau institute de fizică: zidește imense biserici, dar, când se uită cineva pe ferești în

clădirea luminată electric, vede studenți suind și coborând scări largi, pentru că interiorul nu corespunde de loc cu exteriorul.

Iubirea pentru tot ce e vechiu este una din cauzele principale pentru care Americanii au cele mai frumoase muzee din lume. Niciodată frumuseța istorică europeană nu întâlnește atâta prețuire cât în America. Ceia ce se spune de obicei, că Americanul cumpără, fără știință și fără gust, tot felul de pânze false din Europa, nu este adevărat. Se întâmplă uneori, cum se întâmplă și în Europa. Toată lumea știe că muzeul Louvre a cumpărat faimoasa tiară a lui Saitaferne și pe urmă s'a prezentat un argintar evreu din Odesa, care a spus că el a făcut-o. Toată lumea știe că s'a cumpărat pentru un muzeu din Berlin cutare cap de ceară ca fiind din epoca Renașterii italiene și s'a văzut, după o bucată de ziar prinsă înuntru, că era făcut pe la 1870. Toată lumea știe că, dacă pânze false „ale lui Millet” s'or fi găsit în America, alte pânze false s'au vândut în Franța și în Anglia. Să nu fim, prin urmare, prea severi cu Americanii în această privință. Ei sânt respectuoși pentru trecutul tuturor culturilor, se încunjură de monumente ale trecutului istoric ale oricărei nații, cu o iubire aproape fanatică, de care noi, Europeanii, sântem adesea incapabili. Nicăiri arta veche n'are temple așa de strălucite cum sânt cele americane.

De alminteri, când literatura americană a început, în secolul al XIX-lea, Americanii au ales înainte de toate subiecte europene, mai ales istorice. Nimeni n'a iubit mai mult romantismul german, castelele de pe malul Rinului, viața de acolo, care a păstrat atâtea amintiri din evul mediu, decât Longfellow; iar, atunci când a fost să descrie viața de țară a Americii, el a preferat să imite pe Hermann și Dorothea, a lui Goethe, în Evangelina. Iar Washington Irving a fost pasionat pentru Grenada, pentru Alhambra și așa se face că la Grenada este un foarte frumos otel care se numește Otelul Washington Irving.

Prin urmare, Americanul nu urăște trecutul, dar îl doare că nu îl are. Și dintr'un trecut de acum câteva decenii face un element de căpetenie în viața lui.

Când am fost la Washington, voiam să văd localitățile din împrejurimi. Avem o zi neocupată. Dar unul din colegii miei de la Washington mi-a spus: nu, trebuie să te duci neapărat să vezi locul unde a fost bătălia cea mare dintre Nordiști și Sudiști. M'am dus să văd acest câmp de bătălie. Pădurea de monumente e compusă din cea ce deosebite regimente și localități au consacrat ca banale clădiri de cimitir elementelor care au luptat acolo.

Neavând ceva de arătat, neputând zice, cum zicem noi, când sântem inteligenți, străinului care vine la noi, să meargă la Curtea-de-Argheș, la mănăstirile din Moldova sau la cele din Bucovina, Americanul te duce la câmpul de bătălie de acum trei șferturi de veac sau îți recomandă să nu uiți să vezi casa lui Washington. E tot ce poate presinta, dar aceasta înseamnă iubire și pentru un trecut pe care nu îl are, pe câtă vreme Englesul trăiește în trecutul lui.

O explicație, care nu e grea, în ce privește pe Americani. Americanii sânt creatorii, printr'o viață populară, harnică, plină de risc, gata de orice sacrificiu, a unei civilizații pe care o simt adânc a lor. Ei n'au adus, ca elemente materiale, nimic de aiurea. America nu e față de Anglia cea ce Constantinopolul lui Constantin-cel-Mare a fost față de Roma. Când Constantin-cel-Mare a creat Constantinopolul, el a înțeles să mute Roma acolo și a făcut cea ce a făcut mai târziu Carol-cel-Mare, cu palatul din Aachen, când a cărat materiale din Italia. Americanii au venit cu mânilor goale, în deplină sărăcie, fără nicio zestre de acasă; zestrea trebuiau să și-o facă ei acolo. De aceia, sânt rari oamenii de rău gust, ca mine, cari, venind în America, declară de la început că nu vreau să vadă fabrici, care sânt o ispravă americană de care cei de acolo sânt foarte mândri. Dar eu n'am vrut să văd fabricile fiindcă sânt locuri de chin omenesc

acele minunate usine. Dar Americanii apasă, înainte de toate, pe importanța usinelor și se mândresc cu „Napoleonii” industriei lor. Cum ceilalți au Napoleonii cuceritori, ei au Napoleonii constructori și producători.

Prin urmare, America nu poate să aibă rostul istoric pe care îl are Anglia. În America, orice lucru se simte că este nou, cu toate că l-ai dori sprijinit pe ceva vechiu. Dar ei sânt creatori de biserici gotice, de Universități în același stil gotic, imitatori ai tuturor literaturilor europene, importatori de profesori din Europa, pe cari îi țin în condiții strălucite trei luni de zile în Universitățile lor, și-i trimit acasă plini de bani,— dar trebuie să stea la ei trei luni. În această viață americană, plină de ispravă, isprava este de ieri și ei se mândresc cu ceia ce ea poate să deie pentru onoarea și gloria lor.

Când se gândește cineva la ce au găsit, la ce primejdii au întâlnit, la câte greutăți au trebuit să învingă, se poate zice că Americanii au organizat în câteva veacuri ceia ce Europa a făcut în milenii. Și e firesc, atunci, să se vadă provisorul, înseilatul. Deocamdată orașele lor sânt grupe de case; oameni bogați cumpără cartiere întregi pentru a le distruge. Un cartier frumos din New-York este condamnat la moarte pentru că Rockefeller vrea să facă acolo o grădină. Și toate se fac în câteva luni de zile.

Catedrala de la Pittsburg urmează să aibă treizeci, patruzeci de rânduri. Întrebam dacă până la toamnă, o să fie gata. Mi s'a spus: nu, în primăvară chiar.

În cutare alt oraș s'a făcut o splendidă bibliotecă. În față e o piață, care represintă sume enorme, pentru case expropriate. În fund, Museul Rodin, dar, pentru că alături e o mare fabrică, stricând perspectiva Museului, donatorii au cumpărat totul și vor dărâma imense construcții numai pentru a permite o mai mare perspectivă.

Este o plăcere să se vadă, cu o astfel de activitate, atât de mult sens de solidaritate umană, atât de multă înțelegere pentru faptul că nimeni nu trăiește pentru sine, ci toată lumea trăiește din societate, prin societate și, prin urmare, pentru societate. În loc să fie acolo doamne snobe ca la noi, care pradă bisericile pentru a împodobi odaia lor de culcare, în care nu pot dormi fără îngerii din secolul al XV-lea lipiți de părete, se văd averi imense cheltuite pentru a prăda Europa în folosul muzeelor americane.

Întrebuințez cuvântul de „pradă”, pentru că în cutare muzeu vezi o foarte frumoasă frescă, strămutată într’un castel din Franța, precum îți indică catalogul; dar nu se zice care, pentru că probabil donatorul are intenția să mai cumpere și alte fresce.

În Anglia lucrul este cu totul altfel. Anglia este o țară, fără îndoială, făcută de Englesi, dar de multe feluri de „Englesi”. Au fost întâiu Celții, popor de civilizație destul de înaintată; au venit apoi Romanii. Peste opera Celților și a Romanilor au venit Anglo-Saxonii, ceia ce înseamnă o a treia civilizație. Au venit apoi Danesii, cari au cucerit anume părți ale Angliei, și un nou strat, stratul regelui Alfred, s’a adaus peste cele trei de la început. Au venit în fine Normanzii, la jumătatea secolului al XI-lea, și au alipit o nouă civilizație. Biserica din Ely reprezintă, astfel, un foarte vechiu strat normand, asupra căruia se adaugă pe urmă frumuseța bolților gotice. Fiecare epocă mărește.

Cele două mari orașe universitare, Cambridge și Oxford, nu s’au făcut de-odată. Nimic mai interesant decât să vezi cum s’au creat orașele acestea, din care Cambridge a rămas aproape numai pentru Universitate, pe când Oxford are și un oraș modern, care face să nu vezi destul de clar liniile vechilor colegii, în parte prefăcute. Unele sânt în legătură cu biserica vecină, episcopală; altele a fost fondate de cutare nobil sau de cutare rege și până târziu, în secolul al XVII-lea, sunt creațiunile acestea regale. Pe lângă creațiunea lui Henric al VIII-lea de la începutul secolului al XVI-lea, sânt altele de pe vremea regelui Carol I^{le}iu, a

reginei Maria-Henrieta.

Câtă deosebire între Universitatea cum o înțelegem noi și cum o înțeleg Englezii! Când voi vorbi despre cultură, se va înțelege mai bine această deosebire. Deocamdată, iată marele contrast față de sistemul nostru. Noi am pus Universitatea drept în mijlocul orașului. Cam la fel au făcut Francesii, cari aveau vechea Sorbonă; de câte ori vorbesc de dânsa, mă prinde o duioșie deosebită. Era negarea pretenției și triumful simplității, era legătura cu trecutul, în forma cea mai expresivă și mai simpatcă. Ferit de zgomotul cel mare al Parisului, întrai într'o curte în care erau căsuțe mici de cărămidă; suiai o scăriță foarte îngustă și ajungeai, câ și în colegiile englese, la încăperi care erau și sale de cursuri și cămăruțe de bibliotecă. Nimic mai frumos decât să fi văzut grupuri de câte zece studenți, dintre cari opt străini și doi Francesi, ascultând pe Monod, Bémont, Giry. Scărițele acestea rezervau une ori o surprisă. Era un coleg român, care avea obiceiul să-și copieze tesele, obținând cea mai mare laudă. Secretul lui era să culeagă dintr'o carte veche, pe vremuri foarte bună, dar de care toată lumea uitase, așa încât adesea profesorul îi spunea: „Da, dă-te revii asupra unei vechi teorii, dar ai exprimat-o într'o formă bună”. Intr'un rând judecam pe colegul acesta al meu, pe când coboram scara. Am făcut câțiva pași și l-am zărit pe dânsul. Ce a făcut guvernul Republicei? A ras toată această amintire a trecutului și a făcut o mare clădire americană, foarte antipatică, nesănătoasă, plină de încurcături, în care profesorii așteaptă într'o biată odăiță, un adevărat culuar, fără lumină și fără aer, înainte ca să poată intra într'un amfiteatru care s'a dovedit, peste câțiva ani, insuficient. În Anglia clădire este adausă lângă clădire, o epocă și-a pus pecetea lângă o altă epocă. Întregul este foarte interesant, de și une ori incomod. De exemplu obiceiul curios, când este o adunare sau un prânz, să-ți lași pălăria și haina într'un loc al pătratului de clădiri. Doamnele sânt, natural, în toalete de seară, poate a plouat; sânt silite totuși să străbată toată curtea ca să ajungă la partea cealaltă, unde este adunarea. Lucrurile nu se mută

niciodată; este un haos pitoresc, creat nu prin voința omului, ci prin potrivirea veacurilor, ajungând totuși la o relativă armonie.

Anglia aceasta, sprijinită pe atâta civilizație, totdeauna veche și totdeauna nouă, a păstrat toate formele trecutului, punând într'însele toate necesitățile prezentului. Este una din cele mai mari minuni omenеști. Pentru că noi trăim prin aceia cari ne-au precedat și pentru aceia cari vor veni după noi. Ce înseamnă noi? O generație, un moment în viața unei națiuni. Noi ne confundăm cu pământul, alții răsar după noi. Moartea este o fatalitate grozavă când te gândești numai la tine, dar este un lucru indiferent când te gândești la dezvoltarea unei nații sau a omenirii. Când vezi aceasta nu numai în paginile istoriei, ci și în pietrele așezate unele peste altele, în instituțiile crescute una din alta, simți cum o societate poate să fie indestructibilă.

De aceia, de câte ori în America auziam că sute de mii și milioane de locuitori fără lucru se adună pentru o demonstrație, de câte ori erau atacate clădirile comunei sau ale guvernului de aceste mase exasperate de foame și înțețite de agenții Sovietelor, de atâtea ori mi se strângea inima pentru viitorul splendidei civilizații americane. De câte ori însă a venit vorba în Anglia de uneltirile Sovietelor, cu ambasadorul lor cu tot, de atâtea ori ajungea să privesc fațadele cenușii de la Cambridge și Oxford, ca să-mi dau sama pe ce continuitate istorică se ridică spiritul generațiilor noi, și ca să nu-mi fie frică pentru civilizația englesă și, printr'însa, pentru civilizația lumii.

Culturile

VII.

Culturile

Aș voi să arăt care sânt deosebiri culturale între Anglia și America. Ele sânt profunde, cu toate că originea celor două culturi este aceeași: moștenirea anglo-saxonă.

Francesii sânt iubiți, nu chiar așa de mult, dar sânt iubiți în America, cel puțin până în momentul când este vorba să se puie prețuri mari de înțrare pentru produsele franceze, cum s'a și făcut acum, ceia ce a cam stricat prietenia. Dar Francesii sânt iubiți în America. Se cetește cartea franceză; dar nu orice. Cartea trebuie să aibă un anume titlu și, dacă titlul este atrăgător, se cetește. De multe ori se schimbă chiar titlul cărții franceze, la traducere, în acest scop. Literatura germană se cetește numai în cercurile germane, foarte numeroase. E un foarte mare oraș german în Chicago, și Germani se află în toate părțile. Am întâlnit chiar Germani bănațeni, cu cari am schimbat păreri în ce privește regimul minorităților din România. Am luat cunoștință de presa germană și am dat și un articol unuia din aceste ziare, care va fi trecut în câteva sute de ziare germane, ce apar în America. Cultura italiană e prea puțin răspândită. Cea spaniolă este cunoscută în Sud. Din ce în ce mai mult se interesează Sudul, California și părțile vecine, de cultura spaniolă, și aceasta pentru motive de ordine economică. Profesorii spanioli sânt invitați la Universitățile din Mexic, și e vorba acum ca și profesorii din Mexic să ție prelegeri în America. Limba spaniolă și literatura spaniolă ar ocupa, prin urmare, rangul al doilea.

În afară de aceste infiltrări culturale, datorite altor rase, totuși basa literaturii americane nu poate fi alta decât cea anglo-saxonă. Însă instituțiile, ca și felul de manifestare ale culturii, sânt adesea foarte deosebite.

Voiu începe cu instituțiile, pentru a ajunge apoi la mijloacele de cultură: presă, literatură, conferințe. La urmă o să încerc o privire generală, arătând ce se desface din însăși expunerea mea și ce linii reiese din presintarea însăși a subiectului.

Incep cu școala.

Școala englesă și cea americană sânt două lucruri foarte deosebite. Cea d'întău este o foarte veche instituție medievală; o instituție, înainte de

toate religioasă, o învățătură parohială, de pridvor, precum a fost o bucată de vreme și școala la noi.

Din cercetările asupra trecutului nostru școlar, știu că școala noastră primară are două origini, la care se face foarte rău că nu se gândește și astăzi. Noi considerăm astăzi școala ca aparținând „onor. Ministeriului Instrucțiuni”; dar la început școala nu era așa. În vremea veche erau dascăli și foști ciobani — și am tipărit un studiu despre cartea unuia dintre aceștia, Marin Alexandrescu, care a fost cioban în județul Buzău, a ajuns institutor și a fost, cred, și profesor la liceul din Ploiești, pe la 1860-70; un om plin de pricepere. Odată era școala popei, sau școala învățătorului tocmit de către un sat și pe care alt sat căuta să-l atragă la dânsul, dacă-l știa vrednic. Și era bine dacă se păstra școala în legătură cu Biserica și în legătură cu voința satului, iar nu, ca astăzi, când un sat este silit să primească un învățător pe care nu-l știe ori nu-l vrea.

În Ardeal, înainte de unire, era obiceiul ca și învățătorul și preotul să fie numiți de săteni; învățătorul trebuia să cânte și la strănă și de aceea învățătorul și preotul nu se certau. Acum numirile vin de la ministeriu: azi dimineață, a venit la mine un ctitor din Nordul Moldovei, unde a întemeiat o școală model, la zidirea căreia a băgat milioane; dar omul vrea să aibă un învățător pe care să-l aprobe el. I-a venit din fundul Bucovinei unul care nu știe românește. Și, atunci, ctitorul a zis: „îmi iau donația înapoi, căci eu n'am făcut școala ca să o dau pe mâna unuia ca acesta”.

În ce privește școala secundară, este și aici dezvoltarea unei instituții culturale medievale. Neconținut se simte lucrul acesta. Una din țările unde se știe mai bine latinește și grecește este Anglia. Să te ferească Dumnezeu, dacă ai făcut o carte privitoare la antichitatea clasică sau la evul mediu și ai citat ceva în grecește sau latinește, să cazi în mâna unui critic englez! Cea mai mică greșală de limbă ți se observă. Iar discursurile solemne care se țin în Anglia sânt într-o latinească de toată

frumuseța. Poți zice că sânt în stare a face aproape impromptu un bun discurs în latinește sau grecește. Știința s'a adaus pe urmă.

Instituțiile nouă se găsesc pe lângă cele vechi. Ar sămăna învățământul în Anglia cu o biserică foarte frumoasă și bătrână, care însă nu se mai poate ținea pe zidurile ei. Nimeni însă nu se gândește s'o înlocuiască, ci o consolidează prin contraforturi. Este ceva analog cu biserica gotică: pentru a-și putea sprijini bolțile, e întărită, prin contraforturi, pe din afară. Nu s'a făcut acolo confusia pe care am făcut o noi între școala de tip vechiu și cea de tip nou: bifurcată, trifurcată, nefurcată, ca să se joace cu dânsa cei mari. Cu opt clase, cu șapte clase, cu filosofie la basă, cu matematică la basă, ori cu limba latină la basă, după fluctuațiile politice. Noi am făcut din două școli de tip deosebit una singură. Nu se poate însă o școală de tip clasic și una de tip modern cu desăvârșire supt același acoperiș. Aceasta se poate pentru o școală elementară, un gimnasiu de trei-patru clase, care să dea numai cultură generală. Dar nu se poate la un loc două feluri deosebite de învățământ.

În Anglia e altfel. Școala primară este foarte simplă. Acei cari caută în Anglia o școală modernă, în înțelesul nostru, trebuie să recurgă aiurea, și Englesul își și trimete copiii în altă țară pentru a avea învățământul pe care Anglia nu îl are și nu vrea să îl deie.

În această privință două exemple caracteristice. În Anglia sânt persoane care știu bine nemțește; bărbați mult mai puțin decât femeii. Am întrebat de ce? Pentru că în unele familii protestante, din motive religioase, fetele sunt trimise să facă studii în Germania. Și, dacă se ieau frumoasele romane engleze,— pe care nu le mai cetim acum în epoca lui Marcel Proust,— fie și în excelentele traduceri în limba francesă, ca Jean Eyre al lui Currer Bell, (Miss Nicholls), fata unui paroh, care avea trei fete și toate trei au făcut literatură, se poate vedea viața unei tinere Englese într'un pensionat din Belgia. Este una din poveștile cele mai hazlii, dar și din cele mai sângeroase, cum le știa presinta umorul engles. Școală de

vechiu sistem frances, în care se fac elevelor neconținute predici de morală, și directoarea, gătită cu o pălărie teribilă, ca aceia, din vremea când păsări moarte stăteau în capul femeilor, e gata să țină discursuri de simplitate și să tune împotriva celor ce-și încrețesc părul, ori îl au încrețit de la natură, atunci când „gândul nostru trebuie să se îndrepte numai la suflet”.

De școala primară și din școlile secundare se trece la Universitate cu „Colegiile” ei. Dar Universitatea nu este una singură, este un ansamblu. Colegiile au o viață independentă. Ele, cum spuneam, sânt în legătură cu cutare catedrală, cu patronagiul cutărui arhiepiscop, cu cutare creațiune nobiliară sau regală. Sânt Colegii deosebite, din timpuri deosebite, cu înfățișări deosebite. Ele se asemănă, nu prin felul lor de construcție, adecă nu prin stil, ci prin liniile lor generale: un pătrat de zidiri; în mijloc este curtea, aproape biserica, de multe ori foarte frumoasă, ca Sf. Ioan de la Cambridge, una din cele mai bune biserici gotice târzii, din Anglia. La spate terenuri foarte întinse pentru sporturi.

Mulți rād fără nicio dreptate de învățământul acesta engles și cred că acolo nu se învață cine știe ce lucru mare, că studenții se ocupă toată vremea cu sportul sau cu vâslitul pe râu. Este adevărat că un timp important este consacrat sporturilor. Dar, dacă pune cineva în comparație timpul pe care îl pierdem noi cascând gura pe Calea Victoriei, cu timpul pe care îl întrebuințează Englesul la sporturi, se vede că Englesul întrebuințează mult mai puțin timp la sporturi decât noi la cealaltă „ocupație”. Dacă faci o comparație cu școala din Portugalia, cu Universitatea din Coimbra, de exemplu, unde n’ăș zice că nu se învață nimic, dar e un mister pentru mine când se învață, pentru că toată ziua vezi pe străzile Coimbrei studenți îmbrăcați în tradiționalul costum medieval, în lungi laibere negre, care, cu cât studentul este mai vechiu, cu atât sânt mai usate, și în mână cu carnete legate cu panglici de colori deosebite, indicând Facultatea și anul de Facultate, preferi sistemul engles, cu „închisorile”, „tutoratele” și sporturile lui.

Am observat cu foarte multă plăcere sporturile acestea. Este o deosebire între sportul engles și sportul nostru, sportul latin în general. La noi sportul îl facem cu o căutare de efect, cu o pasiune a biruinței, cu o dorință de a ieși la iveală. Și acestea sânt elemente rele. Sportul engles este sănătos. Acolo într'adevăr sânt și întreceri mari de sporturi: tramvaie speciale culeg lumea de pe străzile Londrei și mii de oameni se adună la locul unde se face întrecerea. Dar de obicei este un exercițiu de camaraderie, tot ce poate fi mai amabil, mai prietenos, mai fără de grijă, fără lumea care se uită.

Învățământul se dă în Colegii. Fiecare Colegiu are veniturile sale, care sânt une ori foarte mari, capitalisate în cursul secolelor. Niciodată unui guvern engles, fie și cel mai sărac, cel mai cărpănos, nu i-ar trece prin minte că ar putea să îmbogățească finanțele Statului sechestrând averile instituțiilor de cultură. Aceasta nu se poate închipui. Și aceasta s'a întâmplat la noi cu Academia Română și cu spitalele. Sau să ia Statul din venitul unui Colegiu pentru finanțele lui, cum e cazul cu Institutul Sud-Est European, pe care l'am creat eu și care, din 700.000 de lei venit pe an, dă Statului 100.000 pe fiecare an, supt formă de „cifra de afaceri”, pentru că avem prăvălii închiriate, din care întreținem Institutul.

Colegiile englese au deci venitul și administrația lor speciale și-și păstrează întreaga autonomie. Toate împreună formează un organism, dar nu prea strâns. Se poate întâmpla — la Cambridge de exemplu — ca fetele să fie admise în Universitate, dar nu în Colegii, care sânt numai pentru bărbați, pe când la Oxford fetele sânt primite. Nu există în toată Anglia un singur sistem de învățământ cum e la noi acela care se schimbă de la o dată la alta.

Prin urmare, un amestec al Statului, care să decidă caracterul Universității, este un lucru imposibil în Anglia. Numai în Statele continentale, latine și germane, lucrul se face curent, și e foarte rău.

Așa dar o Universitate are un regim; alta un altul; o Universitate e mai mult pentru latinește și grecește, alta admite o proporție mare de științe.

Dacă aș fi întrebat care este Universitatea mai prețuită în Anglia astăzi: Cambridge sau Oxford, aș răspunde că nu se poate face o comparație. La Cambridge se dă o mai mare atenție științelor, pe câtă vreme la Oxford e mai mult o tradiție greco-latină. În toate însă, culoarea medievală. Scările de acum sunt scările de la 1500; odăile de astăzi sânt împodobite cu portrete de atunci. Nimeni nu îndrăznește să schimbe rostul construcției. Imbrăcămintea studenților este imbrăcămintea evului mediu: un fel de căciuliță neagră, o haină lungă de aceiași culoare.

În Anglia și profesorii merg la cursuri purtând uniformă și căciulița, care este deosebită la Cambridge și la Oxford: la Cambridge o pălărie pusă pe ureche, ca pe vremea lui Francisc I^u, la Oxford un fel de cască de ulan. Trebuie ca fiecare profesor, ca și fiecare student, când merge la curs, să poarte un fel de pelerină, iar, când cineva e numit doctor, poartă o haină roșie, de o singură culoare la Cambridge, cu un fel de paramente la Oxford.

Și la Londra este o Universitate, dar nu e așa de prețuită ca acelea din provincie, mult mai vechi. Universitatea din Londra se apropie într-o câțva de programul Universităților continentale. Dar principalul scop e să prezinte manifestațiile de originalitate științifică.

Universitățile acestea fabrică singure clasa dominantă din Anglia și dau acestei clase dominante, care se succede la guvern, supt deosebite firme, un fel de unitate de gândire. Nimic mai rău decât atunci când clasa dominantă, împărțită în mai multe partide, nu permite înțelegerea de la om la om și încă mai puțin de la o grupare la altă grupare.

Universitatea americană e cu totul altceva. Ca aparență, nu se deosebește de Universitatea engleză. Sânt clădiri în stil gotic, însă cu totul noi. E tot așa terenul de sport, și sportul joacă și aici un foarte mare rol în viața

universitară. În America sânt întreceri, care represintă un fel de jocuri olimpice. Universitățile din Harvard și Yale se iau, la anume date, la întrecere și o fac scofând urlete sălbatece. Toată lumea se interesează, care din aceste Universități a biruit. Invinsul se duce cu nasul în jos; biruitorul triumfă un an de zile.

Ca aparență este același lucru, dar numai ca aparență. Pentru că nici profesorul, nici studentul, nici programul nu sânt acelea din Anglia, și aceasta din următorul motiv: Universitatea americană nu e făcută pentru a continua o clasă dominantă și pentru a păstra tradiția unei foarte vechi culturi. Universitatea americană, este pentru orice cetățean american. Aceasta nu înseamnă că toate Universitățile din America sânt de o potrivă. Ele nu sânt, în genere, de Stat, ci particulare. Una, foarte veche, de prin 1770, era copia Universității engleze. De atunci s'a schimbat foarte mult. Și Universități se formează în fiecare moment. Un băiat, emigrant român, mi-a pus, într'un rând, cu mândrie de American, întrebarea: Câte Universități aveți d-voastră? I-am răspuns: Noi avem, pentru o țară de mai puțin de douăzeci de milioane, patru Universități și au ni trebuie mai multe. D-voastră vă trebuie, fiindcă aveți o sută douăzeci de milioane de locuitori, cel mult douăzeci de universități complete.

Răspunsul acesta însă, pentru America nu e bun, fiindcă fiecare Stat trăiește de la sine și fiindcă în același loc poate sa fie o Universitate a Statului, una a orașului, una a unei fundațiuni particulare, una a unui Ordin religios, o Universitate albă, o Universitate neagră,—roșie încă nu—: negrii au un oarecare număr de Universități, cu un rector negru, cu un decan negru; în aceste Universități albi nu se duc, precum nici negrii nu se duc la Universitățile albe.

În ce privește deosebirea de rasă, nu vă pot spune totul, dar deosebirea e așa de pronunțată cum nu ni dăm sama. Pe acolo nu se vorbește de *numerus clausus*, pentru că este și o imposibilitate constituțională și una

ideologică; dar cu toate acestea în practică este ceva asămănător: se duce cineva la o Universitate și vrea să se înscrie ca student. I se poate răspunde: Imi pare foarte rău, dar s’au împlinit locurile: nu mai putem să primim pe nimeni; nu mai avem odăi la îndemână. Este un spirit de castă foarte pronunțat. În cutare Universitate merg mai mult burghezi bogați, într’alta nu se primesc fete, pe când aiurea sânt și băieți și fete.

Am vorbit în altă conferință de luxul extraordinar al acestor Universități. Niciodată studentul din Anglia n’ar putea să viseze așa ceva. Ce bogăție de flori, de elemente artistice, împrumutate de la toate civilizațiile! Cu mâncarea o duc ceva mai slab. Americanul mănâncă foarte puțin. Când te va pofti cineva la masă la Universitatea americană, e bine să fi mâncat puțin înainte.

În Universitatea americană, scopul principal este să se creeze un cetățean, și nu o anumită categorie de cetățeni. Așa încât cetățeanul acesta nu vine numai decât pentru examen și pentru titluri; sânt unii cari se mulțumesc că au avut un an de Universitate. Căci Universitatea este foarte prețuită. Când spune un fabricant de galoși că a fost un an la Universitatea din Princeton, sau când îți spune un fabricant de scaune că a trecut câteva semestre la Universitatea din Yale, acesta constituie totdeauna pentru dânsul un titlu de superioritate. Se întâmplă că face un semestru, se întoarce acasă o bucată de vreme, ajută pe părintele sau la întreprinderea lui și se întoarce din nou la Universitate.

În general, la Universitatea americană se cere muncă, foarte multă muncă. Muncă personală în bibliotecă. N’am văzut în Anglia interiorul bibliotecilor la dispoziția studenților; pe când în America, dacă te duci între cărți, găsești mereu studenți și studente. De obicei nu sânt părechi, pentru că au bună cuviință și nu întrebuințează rafturile și culoarele bibliotecii pentru scopuri foarte poetice, dacă voiți, și foarte plăcute, dar care nu au nimic a face cu vechile ediții și nici cu tratatele de erudiție. Pe studenții americani îi vezi pregătind lucrări; trebuie să asiste la cursuri,

căci, altfel, sânt poftiți să nu mai vie. Trebuie să facă lucrări în fiecare lună, fiindcă profesorii sânt mulți, așa încât fiecare student are un profesor pe cap; n'are ce face și trebuie să învețe. Studentul nostru este foarte adesea ori necunoscut ca nume profesorului; aceasta nu se poate într'o Universitate americană, unde profesorul știe și numele de botez al studentului, cum, de alminteri, și în Anglia se întrebuințează nume de botez, fără „domn”.

Edificiu universitar în Sud.

Clădiri universitare în California.

În Universitățile acestea americane se fabrică prin seminarii și învățați. Aș putea spune că metoda germană de studiu e mai introdusă în America decât în Anglia. O bucată de vreme Universitatea americană a imitat foarte de aproape pe Germani. Se observă însă o reacțiune împotriva acestei mecanisări după sistemul german și alte curente pătrund și în America. Mulți profesori francesi vin câte trei luni de zile și exercită o influență serioasă asupra elevilor lor. Dar înainte de războiu se credea că America are datoria să imite școala germană, fără cea mai mică deosebire.

Am vorbit de Universitatea americană, dar nu v'am vorbit încă de gimnasia și de școlile elementare. Iată, în câteva cuvinte, ce sânt aceste așezăminte de cultură.

Școala secundară americană, de o bucată de vreme încoace, este un instrument de standardizare a națiunii. Trebuie ca fiii tuturor popoarelor să trăiască în aceeași atmosferă, să învețe același lucru, în aceeași limbă englesă, și să se deprindă cu libertatea, puțin obrăznicuță în unele cașuri, în ce privește copiii, pe care pedagogia americană o recomandă.

Am pomenit de unele școli americane în care sânt vre□o trei mii de copii, din cari o parte fac exerciții ori se joacă, în același timp când ceilalți fac lecții. Deosebirea de vârstă este foarte mare și deosebirea

sufletească enormă între elevi, ceea ce face necesar un fel de conspect al felului de predare și al rezultatelor. Sânt rubrici, din cari unele au titluri care pe noi ne-ar speria, dar care față de precocitatea negrilor și altor oameni din Sud se explică. Este o notă specială pentru felul cum băiatul se poartă cu fata și fata cu băiatul. Noi niciodată nu ne-am gândit să dăm o notă la conduită cu privire la această materie. Școala are în vedere, înainte de toate, ca și la Universitate, crearea cetățeanului american, standardisat; ea n'are nicio legătură cu trecutul, ci îndreaptă spre drumuri noi.

În ce privește școala elementară, oricine are dreptul să întemeieze o școală religioasă; nimeni nu se supără. Și Românii din America au dreptul acesta; însă elevii sunt luați în același timp de școala elementară americană.

Așa încât nimic mai greu, mai ales pentru națiile mici—căci cele mari găsesc mijlocul să scape de prescripțiile legii americane—decât să se întrețină sentimentul național, cultul patriei, obiceiurile religiei, în cineva care în fiecare moment este atras dincolo.

De alminteri, trebuie să a spunem, școala elementară națională în America este privită cu bănuială și antipatie. Căci desnaționalizarea începe încă din școlile primare. Mi se spunea, la cutare Universitate, de un profesor cu orizonturi largi și cu suflet blând: „Vezi miss cutare; este de origine Rusoaică. Nu știa de loc englezește, iar acum n'ai putea o deosebi de o Americană, atât de perfect vorbește englezește”. Sentimentul acesta îl putem avea și noi, când vedem că cineva a binevoit să se apropie de nația noastră. Dar Americanii cer, nu apropiere, ci confundare. Și acest rezultat îl laudă mai mult decât orice altă parte a învățământului lor.

În legătură cu școala este învățământul prin conferințe și discursuri publice. Învățământul acesta este foarte răspândit și în Anglia și în America; dar nu în aceeași proporție într'o țară și în alta, și nu în fiecare

loc tot așa de mult. Depinde de împrejurări.

În Anglia se poate întâmpla să treci d'înainte a unei case și să vezi scris, de mână, un anunț stângaciu, cu ortografie greșită, prin care ești poftit la o conferință de caracter religios. Se găsesc oameni cari vin. Misticismul englez și un fel de curiositate în domeniul religios atrag.

Conferința engleză, ca și cea franceză, este presidată.

A fi president al unei conferințe este ocupația cea mai nenorocită din lume; căci, dacă presidezi o conferință, nu te mai poți da înlături; de multe ori conferențiarul te omoară, dar d-îta, când presidezi, fiind pus în vederea tuturor, nu poți să dormi, și e o suferință grozavă.

Am ascultat la Londra o conferință a d-îlui Beza, cancelarul Legațiunii noastre și acum secretar de Legație, care a vorbit și aici la București. Este un tânăr Macedonean foarte inteligent, care a tipărit și un roman, tradus în englezește.

D. Beza vorbea despre elementele de imaginație populară la Shakespeare și arăta că și noi avem aceleași elemente imaginative. Am uitat să vă spun că pentru a ține o conferință e bine să te pui supt ocrotirea unei societăți. D. Beza vorbea supt ocrotirea Societății de studii shakespeareene. Dacă inviți o mie de oameni, poți să te aștepți, în împrejurări obișnuite, să ai șaptezeci până la o sută de ascultători. Dar sânt conferințe la care nu vin nici unul la sută din cei invitați. Publicul este, de obicei, foarte cuviincios. Dacă oratorul e străin, atunci vin representanții națiunii sale de-îl ascultă. La sfârșit, președintele ia cuvântul, la care răspunde conferențiarul. Și publicul are acest drept.

În Anglia mai sânt meetinguri mari în aier liber. Se umple o piață întreagă de ascultători, și oratorul vorbește ce vrea el. Se produc certuri și une ori încăierări.

La Americani, conferințele se țin de obicei la Universități, și se observă aici un element foarte interesant. Auditoriul tolerează orice; nu râde, cum în general străinii nu râd de un conferențiar care nu stăpânește limba sau are vre-un defect de vorbă. Eu am ascultat undeva în Europa un om foarte distins, care fusese paralizat în tinerețe, și, atunci când începea să vorbească, deschidea gura, când la dreapta, când la stânga, dădea din mâni și din picioare, închidea ochii. La noi ar fi izbucnit sala în râs. Ei bine, a ținut un discurs solemn: s'a trudit acasă, a învățat discursul relativ bine, n'a' repetat aceiași silabă, însă jocul mânilor, picioarelor și al ochilor, natural, a continuat. În toată sala n'a fost unul care să zimbească. În America este și un alt element foarte interesant: publicul participă foarte vioiu la ceea ce i se spune: întinde mâinile, face semne din cap. Ori unul, pentru că n'aude, fiind prea în fund, vine la dâta și-ți spune: „mai tare, eu nu aud; am plătit conferința, trebuie să o ascult”.

Acum vin la mijloacele de educație care nu fac parte din învățătura oficială sau din învățătura aceasta neoficială, prin conferințe și discursuri publice, despre chestiuni de interes științific, literar, artistic sau general.

Gazeta.

Ca formă, gazeta americană și cea englesă seamănă. O formă indescifrabilă pentru noi. Trebuie un obicei special ca să-și găsească cineva în gazetă rubrica lui. Dar Englesul sau Americanul îl vezi că ia teancul de foi constituind un număr din New-York Times sau din Daily News și-l vântură foarte răpede, știind că la pagina cutare, coloana cutare, găsește informația care îl interesează.

În presa englesă, însă, informația aceasta are totdeauna un caracter mult mai serios și, trebuie să o spunem, mult mai decent decât în presa americană. Discuțiile de principii, articolele de fond, cum le numim noi, sânt mult mai numeroase. Numerele care iese Dumineca și care sânt

consacrate chestiunilor literare sau artistice sânt făcute cu mult mai multă îngrijire decât la Americani. Gazeta ușoară, vie, nervoasă, care împrășcă spirit, aceia însă nu există, în afară de gazetele de caricaturi sau consacrate humorului.

În America gazeta are alt caracter, de și ca formă, cum am spus, este întocmai ca cea din Anglia.

Orice naționalitate are gazeta ei. Și Românii din America au gazeta lor, foarte frumoasă și foarte bine redactată. În celelalte gazete americane, este foarte greu să se strecoare un articol care să privească o problemă curentă. Articolele nu sânt iscălite. Fabrică cineva un articol și-l oferă, cum oferă și fotografii. Gazeta americană

Clădire din Sudul californian.

Home de studenți la Pomona-Claremont.

este foarte ilustrată. Cel d'întăiu lucru care preocupă pe un reporter este să ia portretele persoanelor cu vază. Dar, dacă ți-a luat portretul, să nu te aștepti că o să ți-l publice gazeta. Îl publică dacă o interesează, dacă nu, nu publică.

Chiar dacă ai obține intervenția consulului României sau a cuiva de la Legație, rugând să-ți puie portretul în gazetă, nu ți-l pune. Dacă dorești să figurezi într-o gazetă americană, trebuie să fii foarte politicos cu reporterii, persoane care habar n'au uneori de subiectul pe care îl tratează. Reporterul îți pune întrebări din cele mai neașteptate. Am fost întrebat dacă prefer rochiile lungi sau cele scurte. Am spus: în familie le prefer cât de lungi; pentru rest nu mă pronunț. Trebuie să răspunzi la toate întrebările, căci altfel reporterul se supără, și trebuie să fii curtenitor. Reporterul îți vinde articolul asociațiilor. Și, atunci, același articol trece la o mulțime de gazete. Omul e proprietar și al fotografiei și al articolului până la sfârșit.

În foile americane poți găsi lucrurile cele mai neașteptate. De pildă, dacă divorțează o persoană cunoscută, o să găsești imediat fotografiile pacienților, motivele pentru care s'a făcut divorțul, cuvintele ce și le spuneau soții între dâșii: sau, de pildă, când a plecat ministrul Davilla în concediu s'a spus — ceia ce cred că este adevărat, date fiind înfățișarea, amabilitatea și spiritul d'elui Davilla — că în anumite cercuri feminine din Washington plecarea a fost socotită ca un fel de nenorocire locală, națională. În alt număr de gazetă se spunea că persoanele feminine care apreciau înainte pe ambasadorul Mexicului au trecut de partea ministrului României, că România a biruit cu desăvârșire Mexicul.

Numerele de Duminecă sânt și aici bine făcute, unele dintre dâsele foarte frumos ilustrate. Articolele de știință populară sânt admirabil prezentate. Numărul de Duminecă este astfel cu totul altfel decât cele din cursul săptămânii.

Informațiunea nu și o capătă însă nimeni în rândul întâiu de la gazetă. Sânt alte mijloace, care stau la îndemâna oricui. Poți fi invitat, astfel, să vorbești zece minute, un șfert de ceas, înaintea unui auditoriu care dejunează, și radio îți comunică imediat discursul. Auditoriul poate fi compus din profesori, dar și din oameni de afaceri, din bancheri.

Câteva cuvinte asupra literaturii celor două țeri.

Literatura englesă din momentul de față este o literatură modernistă, care în poezie merge de la Swinburne la Masfield.

Este literatura anilor 1890-1900 care continuă până astăzi. Literatura aceasta e de un caracter mai curând tehnic; poezia nu e de o largă inspirație, cum era pe vremea romantismului și nici de o extremă delicateță ca pe vremea lui Tennyson. Se cetește însă relativ mult în Anglia. Anglia continuă tradiția romanelor în mai multe volume; lucrări migăloase, compuse din presintarea amănunțită a vieții eroilor, după

tiparul lui Dickens, și cu amestecul acela de ironie care deosebește vremea lui Thackeray. În această apreciere a romanului, este și un element de ordin social. Foarte multe femei nu se mărită: n'au multă ocupație casnică, și, când femeia ia o operă literară, trebuie să țină o săptămână ori zece zile, iar, ca să fie un roman convenabil, trebuie să aibă măcar două volume.

Se pare că, de la o bucată de vreme, romanul engles s'a mai suptiat, dar, în același timp, nu mai e nici puterea constructivă a vechilor romancierii.

Literatura americană are alt caracter. Este într'însa și o inspirație neagră. Negrii îndrăznesc să facă poezie și roman. Sânt apoi școli moderniste care schimbă cu desăvârșire caracterul tradițional al literaturii poetice engleze.

În general se poate spune că spiritul și stilul american au mai multă originalitate decât spiritul și stilul engles. Inspirația este dusă mai departe decât în literatura englesă. Este o literatură uneori inferioară, dar totdeauna plină de interes, înainte de toate din cauza pornirii de a exprima idei noi și de a permite unor sentimente noi să-și găsească valorificarea în literatură.

Arta americană, comparată cu cea englesă, era o bucată de vreme inferioară. De douăzeci de ani încoace, nu mai este așa, și se constată o mare înflorire de talente artistice, în America. Vioiciunea în domeniul literar și artistic în America poate face Anglia geloasă.

În literatura aceasta americană se întâlnește și o mai hotărâtă manieră de a trata chestiunile la ordinea zilei.

De multă vreme în Europa romanele nu mai servesc la acest scop, pe când în America, unde atâtea chestiuni sânt la ordinea zilei, romanul are cu atât mai multă trecere, cu cât presintă probleme curente, probleme tratând viața muncitorească, petrolul, învățământul.

Caracterul local e, apoi, mai puternic în America decât în Anglia. Anglia se înfățișează în figuri generale, pe când, aici, viața de pe malul râului Mississipi nu este viața din alte regiuni. Regiunea pe care o cunoaște romancierul este aceea pe care o înfățișează.

În literatura englesă, romanele cu cheie sunt rare; în literatura americană, foarte dese. Se cumpără o carte pentru ca să se vadă pe domnul cutare sau cutare înfățișat supt nume deosebit, dar toată viața lor este represintată.

Englesul cetește din datorie de cultură; Americanul din curiozitate adevărată și dintr'un intens interes pentru lucrurile presintate. Mai mult se fabrică societatea americană prin literatură decât societatea englesă. Literatura este pentru America un mijloc de a pregăti viitorul; în Anglia este înainte de toate unul de a păstra intelectualitatea trecutului.

Va veni o vreme când aceste două civilizații se vor apropia mai strâns, și elementul istoric și tradițional dintr'una se va uni cu elementul de revoltă și îndrăzneală din cealaltă. Aceasta va fi, fără îndoială, nu numai pentru rasa anglo-saxonă, sau pentru cea ce se numește rasa anglo-saxonă, dar pentru cultura omenească unul din cele mai mari lucruri. Cum, pe continent, când se va crea sinteza în care să între disciplina francesă, adâncă analiză germană și sentimentalismul slav, când vor colabora cele trei mari rase europene: latină, germană și slavă, Europa va avea o astfel de literatură cum n'a existat în lume, de la marile literaturi ale Greciei și ale Romei.

MediaWiki:Wsexport_about

Despre această ediție electronică

Această carte electronică provine de la biblioteca digitală Wikisource.[1]. Această bibliotecă digitală multilingvă este construită de voluntari cu scopul de a pune la dispoziție o colecție de publicații de orice fel: romane, poeme, reviste, scrisori...

Distribuiem cărțile noastre pe gratis, începând cu lucrări care nu sunt protejate de drepturi de autor sau sunt publicate sub o licență liberă. Sunteți liber să folosiți cărțile noastre electronice pentru orice scop (inclusiv exploatare comercială), sub termenii Creative Commons Attribution-ShareAlike 3.0 Unported[2] sau, dacă doriți termenii GNU FDL[3].

Wikisource este în căutare constantă de noi membri. În timpul realizării acestei cărți, este posibil să fi făcut greșeli. Le puteți raporta la această pagină[4].

Următorii utilizatori au contribuit la această carte:

Bogdan

Phe-bot

TiberiuFr25

Mishuletz

Monedula

Adișor2346

Paloi Sciurala

Rocket000

Boris23

KABALINI

Bromskloss

Tene~commonswiki

AzaToth

Bender235

PatríciaR

↑ <http://ro.wikisource.org>

↑ <http://www.creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0>

↑ <http://www.gnu.org/copyleft/fdl.html>

↑ <http://ro.wikisource.org/wiki/Wikisource:Scriptoriu>